

**ВАСИЛЬ ПОПКОВ
ФУАД ХАМІД**

**СВІТОВІ ВІЙНИ ТА ДОЛЯ СВІТ-СИСТЕМИ
РОЗВІДКИ З ПОЛІТИЧНОЇ ГЛОБАЛІСТИКИ**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА

В. В. Попков, Фуад Халіль Хамід

**СВІТОВІ ВІЙНИ ТА ДОЛЯ СВІТ-СИСТЕМИ
РОЗВІДКИ З ПОЛІТИЧНОЇ ГЛОБАЛІСТИКИ**

МОНОГРАФІЯ

ОДЕСА
ОНУ
2026

УДК 327:355.48(100):316.42
П576

Рецензенти:

Г. В. Музиченко, професор, доктор політичних наук, проректор з наукової роботи ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»;

М. А. Польовий, доктор політичних наук професор, професор кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса;

Ю. В. Узун, професор, доктор політичних наук, професор кафедри політології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

А. В. Кройтор, доцент, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

*Рекомендовано до видання вченою радою ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 2 від 23 вересня 2025 р.*

Попков В. В., Хамід Фуад Халіль

П576 Світові війни та доля світ-системи. Розвідки з політичної глобалістики [Електронний ресурс] : монографія / за заг. ред. В. В. Попкова. Електронні текстові дані (1 файл : 1,8 МБ). Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2026. 121 с.

ISBN 978-966-186-391-9

Монографія виконана в межах науково-дослідної теми кафедри політології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Динаміка локальних політичних процесів в умовах глобальної світ-системної трансформації» (державна реєстрація № 0123U102703 від 28.05.23)

Монографія, безумовно засуджуючи війни як велике соціальне лихо, пропонує новаторський погляд на історичну роль глобальних конфліктів, якими, перш за все, є світові війни. У рамках теорії світ-системного аналізу автори констатують, що світові війни – це не просто хаотичні події, але іманентні компоненти, певні етапи в еволюції та трансформації світ-системи. В роботі показано, як ці війни подібно до «катастрофічних землетрусів» руйнують застарілі світопорядки, змушуючи світ-систему переходити на наступний щабель розвитку. Але в історії є можливості досягати прогресивного розвитку, не вдаючись до таких варварських методів трансформації.

Результати цих теоретичних розвідок мають не тільки академічне, а й певне практичне значення. Вони можуть стати ресурсом для фахівців у галузі політичних наук, теорії міжнародних відносин, національної безпеки. Монографія може бути використана у якості навчального посібника для всіх, хто цікавиться проблемами політичної глобалістики.

УДК 327:355.48(100):316.42

ISBN 978-966-186-391-9

© Попков В. В., Хамід Фуад Халіль, 2026

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2026

АНОТАЦІЯ

Монографія «Світові війни та доля світ-системи. Розвідки з політичної глобалістики», яка підготовлена доктором філософських наук, професором кафедри політології ОНУ імені І. І. Мечникова Попковим Василем Васильовичем і доктором філософії з політології Фуадом Халілем Хамідом, пропонує глибокий і новаторський погляд на роль глобальних конфліктів, якими перш за все є світові війни. У рамках *теорії світ-системного аналізу* дана праця стверджує, що *світові війни* – це не просто хаотичні події, а неминучі й навіть закономірні етапи в еволюції та трансформації *світ-системи*. Автори показують, як ці війни подібно до «катастрофічного апгрейду» руйнують застарілі світопорядки, змушуючи світ-систему оновлюватися та переходити на наступний щабель розвитку.

Автори розглядають *російсько-українську війну* не як ізольований конфлікт, а як закономірний наслідок і *тригер* глибоких світ-системних протиріч. На їхню думку, війна загострює антагонізм між двома потужними центрами: існуючою *американо-центричною* світ-системою і *китає-центричною*, яка тільки формується. У цьому протистоянні Росія, зазнавши невдачі у своїх початкових планах, змістилася на позицію «*молодшого партнера*» Китаю, що остаточно визначило розстановку сил у «незахідному альянсі». Таким чином, російсько-український збройний конфлікт став ключовою ланкою в ланцюзі подій, що призведуть до формування нового світового порядку.

Виходячи з аналізу поточних процесів та історичних циклів, автори розглядають можливість реалізації ідеї «вічного миру» Іммануїла Канта. Вони дійшли висновку, що її втілення вимагає фундаментальної *реконструкції* світового порядку. Як можливі сценарії майбутнього, вони виділяють:

«*Електронний феодалізм*»: Жорстка ієрархічна структура з повним контролем над суспільством, де технології використовуються для підтримки соціальної диференціації за принципом соціальної корисності. Ця модель у чомусь нагадує сучасну політичну культуру Китаю.

«*Еко-фашизм*»: Відкрита диктатура еліти, яка монополізує доступ до природних ресурсів, маніпулює і керує масами. Ця тенденція, на думку авторів, вже проявляється в прагненні аристократичних кіл до відокремлення від народу і формування свого ізольованого елітарного світу на плечах нижчих каст.

Глобальна соціальна демократія: Децентралізоване і самоврядне суспільство, побудоване на принципах соціальної справедливості та рівноправного співробітництва при повному запереченні ліберальної демократії як антинародної та елітарної.

Новий «Вестфальський мир», встановлений між цивілізаціями, а не між окремими державами. Ця модель, яку підтримують розробники світ-системної теорії, передбачає створення глобальної системи стримувань та противаг у спільноті рівноправних світових цивілізацій.

В цілому ця монографія є важливим інструментом для розуміння сучасних геополітичних процесів. Її висновки корисні не тільки для вчених, а й для політиків, дипломатів і журналістів. Праця допомагає розібратися в тому, як історичні цикли та глобальні конфлікти формують наше сьогодення і можуть визначити наше майбутнє. Вона робить значний внесок у розвиток української політичної теорії та міжнародної думки, пропонуючи свіжий та обґрунтований погляд на найгостріші проблеми сучасності.

Монографія була підготовлена на основі дисертаційного дослідження, яке було успішно захищене Фуадом Хамідом Халілем під керівництвом професора, доктора філософських наук Попкова Василя Васильовича 18.07.2025. У цьому виданні монографія перероблена як навчальний посібник для студентів, які вивчають політичну глобалістику.

Ключові слова: світ-система, світопорядок, Україна, війна, міжнародні відносини, держава, ЄС, Китай, США, Росія, методологія, інтеграція, децентралізація, політичний простір, система, структура, інститути, маніпулювання, нерівність, політичний процес.

ABSTRACT

The monograph "World Wars and the Fate of the World-System", authored by Vasily Vasilyovich Popkov, Doctor of Philosophical Sciences and Professor of the Department of Political Science at I. I. Mechnikov Odesa National University, and Fuad Khalil Hamid, PhD in Political Science, offers a profound and innovative perspective on the role of global conflicts, specifically world wars. Within the framework of world-systems analysis, this work asserts that world wars are not merely chaotic events, but inevitable and even predictable stages in the evolution and transformation of the world-system.

The authors demonstrate how these wars, acting as a "catastrophic upgrade," dismantle obsolete world orders, forcing the world-system to renew itself and ascend to a new stage of development.

The authors analyze the Russo-Ukrainian War not as an isolated conflict, but as a systematic consequence and a trigger of deep-seated world-systemic contradictions. In their view, the war intensifies the antagonism between two powerful poles: the existing US-centric world-system and the emerging China-centric one. In this confrontation, Russia having failed in its initial objectives has shifted to the position of a "junior partner" to China, ultimately defining the alignment of forces within the "non-Western alliance". Thus, the Russo-Ukrainian armed conflict has become a key link in the chain of events leading to the formation of a new world order.

Based on an analysis of current processes and historical cycles, the authors examine the feasibility of Immanuel Kant's idea of "Perpetual Peace". They conclude that its implementation requires a fundamental reconstruction of the global order. They identify the following potential future scenarios:

"Electronic Feudalism": A rigid hierarchical structure with total control over society, where technology is used to maintain social differentiation based on the principle of social utility. This model echoes elements of contemporary Chinese political culture.

"Eco-fascism": An overt dictatorship of the elite that monopolizes access to natural resources while manipulating and managing the masses. The authors argue this trend is already visible in the efforts of aristocratic circles to segregate themselves from the populace and form an isolated elite world atop "lower castes".

Global Social Democracy: A decentralized, self-governing society built on principles of social justice and equitable cooperation, involving a total

rejection of liberal democracy, which the authors characterize as anti-popular and elitist.

A New "Westphalian Peace": Established between civilizations rather than individual states. This model, supported by world-systems theorists, envisions a global system of checks and balances within a community of equal world civilizations.

Overall, this monograph serves as a vital tool for understanding contemporary geopolitical processes. Its conclusions are valuable not only for scholars but also for policymakers, diplomats, and journalists. The work elucidates how historical cycles and global conflicts shape our present and define our future, making a significant contribution to Ukrainian political theory and international thought.

The monograph was developed based on dissertation research successfully defended by Fuad Hamid Khalil under the supervision of Professor Vasily Vasilyovich Popkov on July 18, 2025. In this edition, the monograph has been revised as a textbook for students studying political global studies.

Keywords: world-system, world order, Ukraine, war, international relations, state, EU, China, USA, Russia, methodology, integration, decentralization, political space, system, structure, institutions, manipulation, inequality, political process.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	3
ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1	
СВІТОВА ВІЙНА ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ СВІТ-СИСТЕМИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	14
1.1. Основні фактори трансформації світ-системи	14
1.2. Механізми та наслідки впливу світових війн на процес трансформації світ-системи	28
Висновки до розділу 1	40
РОЗДІЛ 2	
СВІТОВІ ВІЙНИ ЯК ФАКТОР ЗМІНИ СВІТОПОРЯДКІВ	42
2.1. Світ-система, світопорядок та світова війна: співвідношення та взаємозв'язок	42
2.2. Зміна світопорядків в процесі світ-системної трансформації	53
Висновки до розділу 2	65
РОЗДІЛ 3	
МІЖНАРОДНИЙ МИР ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА ХХІ ст. СВІТ-СИСТЕМНИЙ АСПЕКТ	66
3.1. Геополітичні небезпеки пострадянського світопорядку (1991–2025 рр.)	66
3.2. Російсько-українська війна як тригер світ-системних змін	72
3.3. Ідея «вічного миру» і світ-системні виклики ХХІ століття	80
Висновки до розділу 3	92
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ ДОСЛІДЖЕННЯ	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	101

ВСТУП

Безпосереднім приводом та спонукальним мотивом для вибору теми даного монографічного дослідження є необхідність проаналізувати російсько-українську війну в контексті глобальних змін першої чверті XXI століття. Це дає можливість більш глибоко розуміти сенс політичних подій, що відбуваються, більш обґрунтовано вибудовувати політичні прогнози, формувати теоретичну основу для прийняття політичних рішень. У цьому полягає, перш за все, актуальність даної роботи.

Слід зазначити, що будь-яка війна з усіма її трагедіями та злочинами зазвичай сприймалася у двох аспектах. В екзистенціальному плані війна – це завжди смертельна загроза існуванню людства, знищення матеріальних та культурних цінностей, замах на життя, здоров'я, добробут, особисте та сімейне щастя людини. Засудження війни як соціального лиха пронизує всю історію світової культури: від «Упанішад», буддистських текстів, Біблії та Корану до творів Нобелівських лауреатів Новітнього часу.

Але це лише один «бік медалі». Інший її бік – це величезний масив ідей, геополітичних планів, економічних обґрунтувань, стратегічних задумів владних еліт, які бачать у війні головний спосіб зміни світового порядку на свою користь. У такому вимірі люди, народні маси розглядаються як «природний ресурс», «витратний матеріал» у нескінченному ланцюгу воєн. А це означає, що до традиційних уявлень про розподіл суспільства на «еліту» та «масу» додається вигляд суспільства, поділеного на тих, хто посилає людей на війну, та тих, кого посилають.

Ця трагічна дихотомія у сприйнятті війн продовжує існувати і у XXI столітті, з тією лише різницею, що сучасні знаряддя вбивства стрімко модернізуються і стають дедалі точнішими, страшнішими та руйнівнішими.

Дане дослідження, що ґрунтується на принципі безумовного засудження будь-якої війни, будь-яких актів агресії, ставить перед собою найважливішу теоретичну проблему: кардинальне питання про те, чи можливо в принципі припинити ланцюг воєн і, нарешті, сформувати основи сталого миру. Те саме питання, яке ще в XVIII столітті було підняте І. Кантом [117]. Чи можливо в принципі сформувати такі системні умови, за яких війна як засіб «продовження політики іншими засобами» буде повністю виключена. Для того, щоб обґрунтовано відповісти на ці

питання, необхідно звернутися не тільки до морально-етичних категорій, а й до аналізу фундаментальних соціально-політичних процесів, їхньої внутрішньої логіки та протиріч.

Вивчаючи в даному контексті російсько-українську війну, важливо, передусім осмислити ті фундаментальні чинники (взяті у глобальному контексті), що призвели до кровопролитного зіткнення колишніх «братських» (у радянській інтерпретації) народів. Саме на основі знання цих факторів можливе ефективне прогнозування процесів формування нового світопорядку і місця в ньому сучасної України.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Монографія виконана в межах науково-дослідної теми кафедри політології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Динаміка локальних політичних процесів в умовах глобальної світ-системної трансформації» (державна реєстрація № 0123U102703 від 28.05.23).

Метою даної монографії є розкриття функціонального взаємозв'язку між світовими війнами та процесом трансформації світ-системи.

Для досягнення цієї мети передбачається вирішення наступних завдань:

- інтерпретувати загальну динаміку політичних процесів у контексті методології світ-системного аналізу;
- виявити основні історичні етапи «фазового переходу» світ-системи;
- визначити співвідношення категорій «світ-система», «світопорядок» та «світова війна» в контексті розкриття історичної динаміки світ-системи;
- розробити критерії світових війн, які відокремлюють їх на тлі безлічі «пересічних» війн та локальних конфліктів;
- розкрити алгоритм та ідентифікувати політичні наслідки впливу світових війн на процес трансформації світ-системи;
- розробити хроноскопію та зробити порівняльний аналіз світових війн в історичному діапазоні існування світ-системи (XVI–XXI ст.);
- виявити закономірності зміни світопорядків у процесі трансформації світ-системи;
- розкрити основні параметри процесу трансформації сучасного світопорядку (кінець XX – перша чверть XXI століття);
- проаналізувати феномен російсько-української війни в контексті сучасної світ-системної кризи і генези нового світового порядку;

- простежити можливі шляхи досягнення стійкого миру в ХХІ столітті з точки зору світ-системного підходу.

Об'єктом наукового дослідження є процес політичної трансформації світ-системи (ХVI–ХХІ ст.).

Предметом дослідження є алгоритм впливу світових війн на процес політичної трансформації світ-системи і зміни світопорядків.

Методи дослідження. Дану наукову роботу виконано на засадах комплексного підходу, що охоплює широкий спектр наукових методів пізнання: загально-наукових, галузевих та спеціальних.

У плані загально-наукового підходу автори керувалися діалектичною методологією, аналізували матеріал, спираючись на принцип індукції та дедукції, принцип синергетики тощо. Це дало змогу побудувати цілісну, динамічну картину суперечливого світ-системного політичного процесу, досить рельєфно висвітлити вплив фактора світових війн на світ-системні трансформації, а також розкрити біфуркаційний характер російсько-української війни.

Використання методології аналізу та синтезу дозволяє, з одного боку, виокремити специфіку світових війн та наступних за ними світопорядків, а з іншого боку, побачити цілісну картину світ-системної динаміки у всьому різноманітті її проявів.

За допомогою методів абстрагування та сходження від абстрактного до конкретного, застосованих для цілей дисертаційного дослідження, абстрактні категорії, такі як «світ-система», «світопорядок», «світ-імперія», «світова війна» тощо, з одного боку, на прикладі аналізу визначених воєнно-політичних подій набувають своє конкретно-історичне наповнення, з другого боку, є основою для формування нових теоретичних концептів.

Ці методи корелюють із принципом поєднання історичного та логічного, методами історичної хронології. Логіка історичного аналізу пов'язує до купи весь комплекс проблем дослідження світ-системних перетворень. Історико-хронологічний метод у поєднанні з методом порівняльного аналізу дозволив розкрити хроноскопію світових воєн, став основою для формування гіпотези щодо російсько-українського військового зіткнення як фрагмента можливої «тридцятирічної» війни. На основі методів класифікації та порівняльного аналізу в роботі здійснено огляд світових воєн та сформованих за їх наслідками світопорядків.

У тому ж ключі розглянуто планетарні військово-політичні проблеми першої чверті ХХІ ст.

Крім того, у роботі застосований принцип поєднання дедуктивних методів з практикою теоретичного моделювання, особливо у тих аспектах, які належать до опрацювання ймовірних альтернатив світ-системного процесу з урахуванням наслідків російсько-українського військового зіткнення на тлі супутніх військово-політичних конфліктів.

Інституційний метод дозволяє побачити динаміку світ-системних перетворень зсередини, фіксуючи трансформацію соціально-політичних інститутів, які забезпечують життя та розвиток світ-системи. Структурно-функціональний метод дозволяє розкрити механізм функціонування світ-системи із застосуванням категорії «ядро», «периферія», «напівпериферія», «гегемон» тощо.

Однак, як провідний у нашому дослідженні методологічний підхід застосовується методологія світ-системного аналізу, розробленого І. Валлерстайном [215–228] у співавторстві і, одночасно, у творчій полеміці з такими корифеями, як Ф. Бродель [5], А. Франк [106], С. Амін [63], Дж. Аррігі [65], Чейз-Данн [85] та ін. Світ-системний аналіз є дуже ефективним інструментарієм, за допомогою якого об'єкт та предмет монографічного дослідження може бути розкритий та описаний досить повно та достовірно.

У методологічному плані задіяні також дослідження вітчизняних авторів, що так чи інакше зачіпають проблематику світ-системних трансформацій і глобальних політичних перетворень. Це, перш за все, М. Андрущенко [2], В. Бондар [4], С. І. Вегеш [6], Д. Вишневський [7], В. Газін [8], О. Гурбич [10], Л. В. Калінін [14], С. Карелін [15], С. Климовський [18], О. Ковтун [19], В. Козаков [20], О. Коппель [21], Г. Коцюрубенко [22], С. Коч [23], В. Кремень [50], О. Крисенко [24], А. Кройтор [25], І. Милосердна [27], Т. Г. Музиченко [28], Д. Неліпа [30], М. Є. Ніколаєв [31], І. Панафідін [34], М. Польовий [37], В. Попков [39–43], В. Рубанов [45], В. Ткаченко [50], Ю. Узун [51–52], І. Усатенко [53], О. Фісун [55], О. Хорошилов, Д. Хуткий [57], М. Шевелєв [58], В. Шелухін [59], І. Шкурат [61] та ін.

Наукова новизна. У рамках даного наукового дослідження на основі світ-системної методології та методів порівняльного аналізу було здійснено дослідження світових воєн як своєрідних «рубіжних фаз» у процесі світ-системної трансформації (ХVІ–ХХІ ст.), а також встановлено

функціональний зв'язок між типами післявоєнних світопорядків та фазами в еволюції світ-системи. Вирішення наукової проблеми в подібному руслі досі не представлено в існуючій літературі і цілком може бути розцінене як новий дослідницький підхід.

Важливою особливістю дослідження є те, що воно активно застосовує контент-аналіз публікацій, проєктів, конференцій провідного міжнародного центру світ-системних досліджень: The Institute for Research on World-Systems (<http://ucr.edu/>) Riverside, США.

Уперше:

- надано комплексний аналіз сукупності світових воєн та спродукованих за їх наслідками інституалізованих світопорядків як етапів процесу світ-системної трансформації;
- розроблено критерії виокремлення світових воєн із загально-історичної сукупності військових конфліктів;
- встановлений сутнісний взаємозв'язок світових воєн із процесом зміни світопорядків та трансформації світ-системи в цілому.

Уточнено та доповнено:

- теорія світ-системного аналізу з урахуванням нових політичних реалій першої чверті ХХІ ст.;
- аналіз причин та політичних обставин виникнення агресивної війни Росії проти України в контексті світ-системного аналізу;
- застосування категорій «світ-економіка», «світ-система», «світ-імперія», «світова війна», «світопорядок» при моделюванні глобального політичного процесу першої чверті ХХІ століття;
- простеження загальної динаміки світ-системного процесу в історичному діапазоні ХVІ – перша чверть ХХІ століття;
- порівняльний аналіз основних теоретичних підходів до проблеми встановлення миру в ХХІ столітті.

Набуло подальшого розвитку:

- розробка змісту основних понять світ-системного аналізу «світ-економіка», «світ-система», «світ-імперія», «світова війна», «світопорядок», «ядро», «периферія», «напівпериферія», «гегемон» та ін.;
- розуміння ролі феномену війни та феномену революції у процесі світ-системних змін;
- з'ясування ролі теорії світ-системного аналізу в сучасному дискурсі соціально-політичних теорій.

Основні результати та висновки даної роботи були використані у практичній роботі дослідників. Це журналістська та громадська діяльність професора В. Попкова, діяльність доктора Фуада як позаштатного радника муніципалітету міста Віфлеєм (Палестинська автономія), в їхній спільній участі у низці круглих столів, міжнародних конференцій з актуальних проблем міжнародної політики, а також під час проведення навчань, тренінгів, круглих столів зі здобувачами другого рівня освіти на кафедрі політології факультету політології, міжнародних відносин та соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Результати дослідження можуть бути застосовані фахівцями в галузі політичних наук, теорії міжнародних відносин, проблематики глобальної та національної безпеки. Вони можуть зацікавити представників різних гілок та рівнів влади, дипломатичних працівників, функціонерів політичних партій, громадських діячів та представників засобів масової інформації. Проблематика світових воєн як чинника світ-системних трансформацій органічно входить у проблематику дисциплін політологічного циклу, що викладаються у закладах вищої освіти України. Такі предмети, як «Політологія», «Політична глобалістика», «Філософія політики», «Теорія міжнародних відносин», «Світова політика Нового та Новітнього часу», «Загальна теорія політики», «Порівняльний аналіз політичних систем», «Сучасна зарубіжна політологія», «Політична культура та ідеологія», «Міжнародні відносини: теорія та сучасність», «Політичні комунікації», «Політична конфліктологія», «Політичне прогнозування», «Політика євроінтеграції», «Етнополітологія» та ін. цілком можуть включити до свого контексту результати даного дослідження. На цій теоретичній основі можуть розроблятися відповідні методичні рекомендації та навчальні посібники.

РОЗДІЛ 1

СВІТОВА ВІЙНА ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ СВІТ-СИСТЕМИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

1.1. Основні фактори трансформації світ-системи

Відповідно до мети наукового дослідження, яка полягає у визначенні особливостей впливу світових війн на процес трансформації світ-системи, насамперед розглянемо у теоретико-методологічному аспекті об'єкт дослідження – безпосередньо цей процес. У цьому контексті ми спиратимемося на низку методологічних підходів, передусім історичний та хронологічний, доповнюючи їх методами компаративістики, інституційного та структурно-функціонального аналізу, а також застосовуємо контент-аналіз та ін. Однак базовим у цьому питанні є метод світ-системного аналізу. Розгляд зазначеної проблематики було розпочато у нашій статті «The World-System Dynamics and the Realities of Our Time» [179].

Центральною постаттю тут, безперечно, виступає Іммануїл Валлерстайн (1930–2019 рр.). Протягом багатьох років він працював професором, а згодом – директором Центру Фернана Броделя з вивчення економік, історичних систем і цивілізацій при Університеті штату Нью-Йорк (США). Валлерстайн є автором численних фундаментальних досліджень з аналізу історичних систем та методології світ-системного аналізу загалом. Перший том його головної праці «Сучасна світ-система» побачив світ у 1974 р. Подальші публікації стали розвитком і деталізацією основних ідей, закладених у цьому базовому дослідженні [215]. З роками його науковий авторитет і вплив стрімко зростали. На це, зокрема, вказує Д. Мейєр, почесний професор соціології Стенфордського університету. Він зазначає, що І. Валлерстайн продовжує глибоко впливати на розвиток сучасної макросоціологічної думки. Це, на погляд Д. Мейєра, підтверджується кількома обставинами:

- **По-перше**, дедалі більше посилюється вплив прихильників методології світ-системного аналізу. Вона проникає у світовий науковий обіг навіть із «периферійних» інтелектуальних майданчиків, де ідеї Валлерстайна мають фундаментальне значення. Хоча спочатку його визнали лише в окремих осередках американської соціології, в інших

регіонах світу він вважався значно вагомим науковим авторитетом. На цю обставину звертають увагу в низці сучасних політологічних праць, прикладом чого є публікація Дж. Фернандеса «Спадщина Іммануїла Валлерстайна в Південній Європі. Нотатки для осмислення Андалусії з позицій теорії світ-систем» [101, с. 427–437].

- **По-друге**, дедалі більше уваги приділяється глобальній стратифікації як масштабному інтерсоцієтальному процесу розшарування, який багато хто починає сприймати як вияв несправедливості, що посилює глобальну мобілізацію та конфліктність. Теоретичні ідеї, які розглядають експлуататорську владу та нерівний обмін як першооснову світової спільноти, стають надзвичайно затребуваними. Майже будь-яке явище у світі тепер можна інтерпретувати крізь призму «колоніалізму» та кризи глобальної перспективи.

- **По-третє**, світова соціологія та політичні науки поступово звільняються від домінування американської теоретичної економіки та соціології з її орієнтацією на методологічний індивідуалізм, американізовану соціальну організацію та концептуальний американоцентризм. Аргументація, що охоплює локальні та національні процеси в усьому світі, привертає дедалі більше уваги, оскільки американський лібералізм втрачає свій вплив на світову спільноту та інтелектуальну думку.

- **По-четверте**, оскільки кризи, що охоплюють сучасне суспільство, дедалі частіше ідентифікуються як глобальні, інтелектуальні аналітичні завдання та нормативні орієнтації соціального життя починають сприйматися як вбудовані у «світові драми». У такому контексті апокаліптичні або помірніші моделі розвитку тріади «світове суспільство – економіка – екологія» стають загальноприйнятими [152, с. 293–294].

На ці та низку інших особливостей світ-системного аналізу вказували, зокрема, К. Чейз-Данн, Дж. Джекі Сміт, П. Меннінг та А. Грубачич у меморіальній статті «Згадуючи Іммануїла Валлерстайна» [85]. Цю тему також розвинув К. Калхун у роботі «Іммануїл Валлерстайн і генезис аналізу світових систем» [83].

Особливості та теоретичні можливості світ-системного підходу

Звернемо увагу на особливості та теоретичні можливості світ-системного підходу. Найбільш наочно їх можна виявити за допомогою

методу компаративного аналізу, порівнюючи світ-системний аналіз із низкою найвпливовіших теорій, що й досі визначають соціальне мислення. До них належать: марксистська теорія «зміни суспільно-економічних формацій»; концепція «зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтона; положення про динаміку «цивілізаційних хвиль» Е. Тоффлера; «історичний фіналізм» Ф. Фукуями; «американоцентричний глобалізм» З. Бжезинського; соціальні теорії постмодернізму межі XX–XXI століть тощо.

Порівняємо **світ-системний аналіз та марксизм**. Хоча І. Валлерстайна багато хто вважає неомарксистом, сам він позиціонував себе як опонент традиційного марксистського «формаційного підходу» до історії. Валлерстайн не сприймав історію як жорсткий «ескалатор», що рухається вгору шаблями суспільно-економічних формацій (від первіснообщинного ладу до «вершини історії» – комунізму). Історія в його інтерпретації – це складний, мутагенний процес поступального руху, в якому виникають випадкові поєднання та турбулентності, частина яких може набути сталого характеру. До таких явищ він відносить виникнення у XVI столітті європейської капіталістичної світ-економіки та її соціально-політичного продукту – світ-системи.

Відкидаючи концепт «суспільно-економічної формації», Валлерстайн бере за основу аналізу історичну світ-систему. Він розглядає її як суспільство, що визначається характером поділу праці, типом інтегрованих виробничих структур, набором організаційних принципів та інститутів, а також темпоральними межами свого існування [228, с. 314–316]. Головним завданням політичної соціології він вважає всебічний аналіз цих історичних систем. Саме цей метод увійшов до наукового обігу під назвою «світ-системний аналіз».

У світ-системній інтерпретації глобальний світ постає як «симбіоз» двох сукупностей: по-перше, це сукупність окремих суспільств, етносів та держав; по-друге, це певне системне та органічне ціле (світ-система), що функціонує в «організмі» всієї макросистеми. Слідуючи «органічним» асоціаціям, можна провести аналогію світ-системи зі складним біологічним комплексом, у якому діють унікальні та самодостатні органи. Проте вони можуть успішно існувати й розвиватися лише за умови функціонування в системній ієрархії всього організму.

Порівнюючи **світ-системний аналіз та теорію «зіткнення цивілізацій»**, зазначимо, що прихильники першого неоднозначно сприймають цивілізаційний підхід. З одного боку, вони безумовно

визнають факт культурно-цивілізаційного різноманіття світової історії та величезну роль цього чинника у формуванні стилів господарювання, типів соціальних відносин, дизайну політичних структур та способів життя [223]. Проте, на думку І. Валлерстайна [215–228] та його колег, самі цивілізації не є визначальним фактором розвитку. Джерело історичного поступу закладено у базовій структурі світ-економіки та її продукті – світ-системі. Саме звідси виходять головні виклики, на які народи та держави намагаються дати відповіді (А. Франк [106], С. Амін [63], Дж. Аррігі [65], К. Чейз-Данн [85] та ін.).

Автор **теорії «цивілізаційних хвиль»** Е. Тоффлер [206] належав до того ж покоління, що й І. Валлерстайн. Обидва акцентували на зовнішніх макрофакторах. Однак, якщо Тоффлер наголошує на технологічному чиннику, то Валлерстайн розглядає спосіб поділу суспільної праці як головну детермінанту історії. Наприклад: характер поділу праці у феодальному Китаї не дозволив ефективно засвоїти технологічні новації (порох, компас, друкарство), тоді як Захід зробив це значно пізніше, але результативніше завдяки приватнопідприємницькому типу поділу праці.

Світ-системний аналіз суттєво відрізняється від **«історичного фіналізму»** Ф. Фукуями. Останній, будучи представником повоєнної генерації американців, після краху СРСР повірив у остаточну перемогу демократії американського типу («Кінець історії та остання людина» [108]). Проте аргументація Валлерстайна не залишає шансів для «фіналізму». Використання «циклів Кондратьєва» та «столітніх мегациклів» Ф. Броделя дає підстави говорити не про «кінець історії» загалом, а про завершення історії поточної 500-річної світ-системи, за розпадом якої відкриється новий історичний цикл.

Щодо **американоцентричного глобалізму** З. Бжезинського, то у «Великій шахівниці» [79] він тривалий час обґрунтовував історичну неминучість домінування США. Однак представники світ-системного аналізу (А. Франк, С. Амін, Дж. Аррігі та ін.) доводять неминучість завершення будь-якої гегемонії. Цю обставину наприкінці життя визнав і сам Бжезинський у книзі «Стратегічний погляд» [80], де йдеться про «захід сонця американської ери».

Світ-системний аналіз і теорія постмодернізму

Стосовно головних соціально-філософських напрямів останніх двох століть, методологія світ-системного аналізу також займає виважену

позицію. Прогресизм та лінійність, що складали сутність XVIII–XX століть, були поставлені під сумнів постмодернізмом. На зміну віри в розум прийшов іронічний постмодерн, що зламав лінійні наративи. Вододілом стала Перша світова війна (1914–1918), після якої модерністська віра поступилася «інтерпретативному мисленню» – на зміну *Homo Sapiens* прийшла *Homo Ludens* («Людина, що грає») [128].

Сьогодні постмодернізм – це не лише спосіб мислення, а й світовідчуття мас. Світ-системний аналіз перебуває у цьому тренді лише частково: він вільний від ідеологічних штампів, але не уподібнюється до постмодерну цілком, намагаючись з неупередженістю лікаря ставити діагноз сучасності.

Підсумки порівняльного аналізу

Зіставлення світ-системного аналізу з позиціями провідних теоретиків дозволяє виділити його специфіку:

- **Поза межами марксизму:** Хоча вплив Маркса є відчутним, світ-системний аналіз розглядає історію не як зміну формацій, а як життєвий цикл унікальної системи (версія Валлерстайна) або перманентну трансформацію 5000-річної глобальної системи (версія А. Франка та Б. Гілса [106, с. 15–48]).

- **Єдність у різноманітті:** Не заперечуючи фактор різноманітності цивілізацій, аналіз фокусується на єдності світ-економіки.

- **Глибина детермінації:** На відміну від Тоффлера, аналіз вбачає головний критерій розвитку не в самих технологіях, а в характері організації економічного життя.

- **Антифіналізм:** Скептичне ставлення до «кінця історії» чи «вічної гегемонії». Тема циклічності виключає можливість «остаточної перемоги» будь-якої форми суспільного буття.

- **Реалізм без песимізму:** Будучи вільним від модерністських ілюзій, світ-системний аналіз водночас чужий до постмодерністської розгубленості. Він прагне бачити світ без ідеологічного маскараду, готуючись до народження нового світопорядку, яким би він не був за своєю суттю.

Основні принципи та категорії світ-системної методології

Розглянемо засадничі принципи та категорії методології світ-системного аналізу. Як уже зазначалося, виникнення світ-системної теорії

припадає на початок 70-х років XX ст. Саме тоді народився задум і був створений перший том праці І. Валлерстайна «Сучасна світ-система» (опублікований у 1974 р.) [215]. Другий та третій томи вийшли друком у 1980 та 1989 рр.

Варто наголосити, що ця робота постала на ґрунті вже існуючих шкіл та напрямів, які суттєво вплинули на розвиток світ-системного аналізу. Серед них: геоісторія Ф. Броделя [5]; теоретична спадщина школи «Анналів»; «теорія залежності» у версії А. Франка (яка в низці аспектів перегукувалася з марксистською теорією імперіалізму); некласична економічна теорія (зокрема концепції економічних циклів). Особливо виділяються праці К. Поланьї [174], Й. Шумпетера [195] та М. Кондратьєва [133]. Світ-системний аналіз І. Валлерстайна став синтезом та творчим розвитком цих напрямів, що опонували традиційній соціальній науці другої половини XX ст.

Новаторство полягало в тому, що основними одиницями аналізу Валлерстайн та його колеги обрали так звані **«історичні системи»**, представлені у трьох формах:

1. **«Міні-системи»;**
2. **«Світ-імперії»;**
3. **«Світ-системи».**

Фундаментом становлення та трансформації світ-системи є **«світ-економіка»** (капіталістична за своєю сутністю). Ця категорія посідає особливе місце в аналізі. Саме поняття «світ-економіка» (фр. *économie-monde*) належить Ф. Броделю. У його інтерпретації світ-економіка – це економічно самостійний фрагмент планети, що прагне самодостатності. Щільність внутрішніх зв'язків та інтенсивність обміну надають цьому простору певної органічної цілісності [5].

За Броделем, світ-економіки існують понад політичними, культурними та релігійними кордонами. Вони мають три головні ознаки:

- займають певний географічний простір, межі якого можуть змінюватися;
- мають «центр тяжіння» (державу) або «економічну столицю»;
- утворюють концентричні зони: **«ядро»** (серединну зону), **«напівпериферію»**, **«периферію»** та **«зовнішній простір»**, формуючи ієрархію нерівності.

Розвиваючи цю модель, Валлерстайн запроваджує ширше поняття – **«історична світ-система»**. На сучасному етапі він вбачає лише одну реально існуючу глобальну світ-систему – капіталістичну.

До **міні-систем** Валлерстайн відносить просторово невеликі, відносно короткочасні та культурно гомогенні локальні цілісності, засновані на натуральному обміні. Вони були вкрай нестійкими через екологічні потрясіння чи вторгнення. Однак сільськогосподарська революція дозволила перейти до стійкіших і масштабніших утворень.

Найпоширенішим варіантом світ-систем у докапіталістичну епоху були **світ-імперії**. Це великі військово-політичні структури, що поглинали слабші міні-системи. Основною лінією їхньої поведінки було стягування імперським центром **данини** з підконтрольних територій з подальшою адміністративно-бюрократичною **редистрибуцією** (перерозподілом). У цьому аспекті поняття перегукується з «азіатським способом виробництва» (або «трибутарним суспільством» за С. Аміном [65]).

Світ-економіка на відміну від світ-імперії є цілісною економічною мережею [5], що інтегрується через економічний інтерес, а не політичний примус. Логіка її функціонування полягає в тому, що прибуток розподіляється нерівномірно на користь «ядра» за рахунок периферійних зон. Спираючись на це, І. Валлерстайн розробляє власну типологію історичних систем [227].

Етапи розвитку європоцентричної світ-системи

Згідно з цією типологією, у докапіталістичну епоху тенденція до політичної централізації (редистрибуції) постійно змінювалася тенденцією до децентралізації та ринкового обміну. Ці цикли були характерні не лише для Середземномор'я, а й для Індії та Китаю.

Якщо раніше всі світ-економіки зрештою поглиналися світ-імперіями, то на початку *«довгого XVI століття»* (1450–1650 рр.) у приатлантичній зоні Європи зародилася локальна світ-економіка, яка виявилася надзвичайно життєздатною. Замість того, щоб розчинитися в імперії Габсбургів, вона сформувала капіталістичний спосіб виробництва та почала експансію, структурувавши глобальну світ-систему.

Валлерстайн заперечує «культурну винятковість» Європи (як у М. Вебера чи С. Гантінгтона). Він вважає «європейське диво» не запрограмованим, а значною мірою випадковим наслідком кон'юнктурної «констеляції» обставин у XIV–XV ст. [218]. Роль тригера зіграла пандемія

«Чорної смерті» та крах трансконтинентальної торгівлі («монгольської ланки» Шовкового шляху). Це викликало «потрійну кризу»:

1. Кризу сеньйоріального господарства;
2. Кризу феодальної держави (боротьба проти абсолютизму);
3. Кризу католицької церкви (Реформація).

Ця криза ієрархічних структур у Європі виявилася глибшою, ніж на Сході. У структурній «лакуні», що утворилася, стрімко зміцніла підприємницька мережа. Західна світ-імперія відставала від Сходу за масштабом державного домінування, що й дало простір для зародження капіталістичного ядра. Валлерстайн простежує цей розвиток через кілька етапів:

- **Перший етап (до 1650 р.):** Голландія, Англія та Північна Франція формують перше **ядро**. Напівпериферія – Середземноморська Європа. Периферія — Східна Європа та Латинська Америка.

- **Другий етап (1650–1760 рр.):** Помірне зростання. У ядрі утверджується лідерство Великої Британії. До напівпериферії входять Пруссія, Швеція та північ США.

- **Третій етап (кінець XVIII – початок XX ст.):** «Друга ера великої експансії». Сформоване ядро (Британія, США, Франція, Німеччина). Напівпериферія включає Росію, Японію, розвинені країни Латинської Америки. Світ-система охоплює всю планету, формуючи «піраміду нерівності». Починається гостра боротьба за гегемонію (Наполеонівські війни, Перша світова війна).

- **Четвертий етап (XX – перша половина XXI ст.):** Виклики альтернативних систем (фашизм, комунізм). Зміна гегемона (США замість Британії). До 50-х років XXI століття Валлерстайн прогнозує вичерпання потенціалу існуючої системи та перехід до нової реальності з новим типом світ-економіки та новим гегемоном [221].

Ключові риси капіталістичної світ-економіки

Становлення капіталістичної світ-економіки – процес тривалий. Виникнувши спочатку в одній частині світу (Північно-Західній Європі), вона згодом поширилася на решту регіонів шляхом «інкорпорування». Її характерними рисами є:

- **Безперервне накопичення капіталу** як головна рушійна сила економічного розвитку.

- **Просторово-географічний поділ праці**, що створює «піраміду нерівності» та посилює напругу між центром («ядром») і периферією.
- **Нерівний, непропорційний обмін** усередині системи, що провокує загострення внутрішніх конфліктів.
- **Наявність напівпериферійних і периферійних зон** у структурі світ-економіки.
- **Використання сегментів примусової праці** (феодална та напівфеодална експлуатація, рабовласництво) для потреб світового ринку.
- **Розбіжність кордонів світ-економіки** з політичними кордонами суверенних держав.
- **Обов'язкова наявність держави-гегемона** з відносно нетривалим (у масштабах історії) періодом панування.
- **Вторинний статус соціальних інститутів** (держави, етнічна група, сім'я тощо), які постійно переформатовуються відповідно до потреб трансформації світ-економіки.
- **Використання расизму, націоналізму та сексизму** як елементів «стратегії нерівності» для посилення експлуатації нижчих верств населення.
- **Виникнення антисистемних рухів** та альтернативних структур, які одночасно підривають і модифікують світ-економіку.
- **Взаємонакладання циклічних локальних та столітніх ритмів**, що кардинально впливають на поведінку світ-системи, створюючи кризові ситуації та передумови світових війн [227].

Погляди на феномен світ-системи та цикли гегемонії

На думку І. Валлерстайна, коли історична система входить у фазу «біфуркації», слід залучати **утопістику** – науку про соціальні утопії, яка розглядає вірогідні альтернативи та зважає переваги й недоліки різних стратегій майбутнього [227].

У школі світ-системного аналізу існують два ключові підходи до феномену світ-системи:

1. **Напрямок А. Франка та Б. Гіллса:** Світ-система має такий самий вік, як і загальна історія світової цивілізації (близько 5000 років).
2. **Підхід І. Валлерстайна:** За всю історію людства виникла лише одна реальна світ-система, заснована на капіталістичних засадах організації, що якісно відрізняє її від усіх попередніх систем [106]. Її вік трохи більше 500 років.

Дане дослідження спирається саме на концепцію І. Валлерстайна. Історія світ-системи в його інтерпретації бере початок від перших італійських та ганзейських міст-факторій XV–XVI століть і триває до глобалізованого капіталізму XXI століття.

Аналіз «циклів гегемонії»

Важливим аспектом світ-системної теорії є наголос на хвильовій природі життя історичних систем. Валлерстайн адаптував «кондратьєвський цикл» (тривалістю 45–60 років), який складається з фази розширення (А-фаза) та фази занепаду (Б-фаза). Ці цикли описують процеси формування великих монополій та їх подальшого занепаду через появу нових конкурентів [133].

Окрім цього, Валлерстайн використовує поняття «вікові тренди» (або «вікові логістики»), вперше виділені Ф. Броделем, що охоплюють періоди у 150–300 років [5]. Ці тренди пов'язані з «циклами гегемонії» великих держав [225]. У світ-системному контексті гегемонія – це стан домінування однієї держави, яка встановлює обов'язкові правила гри для всієї системи у цілому.

Валлерстайн зауважує, що найбільш ефективно накопичення капіталу відбувається тоді, коли світ-економіка перебуває в «проміжному» стані: між жорсткою військово-політичною інтеграцією (світ-імперія) та хаотичним суперництвом багатьох рівних гравців. Ідеальною умовою є наявність гегемона – держави, достатньо сильної для встановлення міжнародних стандартів і контролю за їх дотриманням. Гегемонія не означає абсолютну владу, проте вона дає змогу перешкоджати іншим гравцям порушувати встановлений режим «розподілу капіталу» [224].

Феномен гегемонії: ключові питання

При розгляді феномену «гегемонії» І. Валлерстайн ставить перед собою та науковою спільнотою такі засадничі питання:

1. Яким чином певна держава досягає переваги над іншими потужними акторами і що змушує останніх визнати її гегемонію?
2. У чому полягає суть глобальної структурної політики, яку здійснюють держави-гегемони після своєї перемоги?
3. З яких причин держави-гегемони втрачають свою лідерську роль? [219, с. 5–26]?

І. Валлерстайн обґрунтовує думку, що в історії світ-системи було лише три повноцінних держави-гегемони:

- **Сполучені провінції (Нідерланди)** – середина XVII століття (1620–1672 рр.);
- **Велика Британія** – середина XIX століття (1815–1873 рр.);
- **США** – середина XX століття (пік могутності: 1945–1973 рр.).

Автор стверджує, що першопричиною виникнення гегемонії є не військова сила (хоча її застосування зрештою стає необхідним), а досягнення першості в **ефективності виробництва**. Гегемонія базується на єдності трьох компонентів: промислового, торговельного та фінансового. Кожна з перелічених держав домінувала протягом обмеженого періоду – саме тоді, коли її перевага була одночасною в усіх трьох сферах [227].

Роль армії та флоту в становленні гегемонії

Важливою особливістю шляху до гегемонії було те, що претенденти тривалий час уникали надмірних капіталовкладень у розбудову численних сухопутних армій. Натомість кожна держава прагнула створити потужний *торговий флот*, який крім прямої економічної функції стимулював розвиток військово-морських сил. Саме відмова від утримання великих армій на користь морської експансії стала ключовим фактором перемоги над суперниками [218, с. 561–619].

Проте вирішальна стадія боротьби завжди вимагала втручання держави для забезпечення неринкових переваг. Це оформлювалося у привілейовану статусну позицію гегемона всередині світ-економіки. Втручання держави на фінальному етапі неминуче призводило до відкритого військового зіткнення з оточенням.

Світові війни як «тридцятирічні» збройні конфлікти

Такі зіткнення І. Валлерстайн класифікує як «тридцятирічні війни», що за своєю суттю є світовими. Вони охоплюють величезні простори за участю всіх провідних сил того часу. В історичних межах світ-системи Валлерстайн виділяє чотири такі конфлікти:

1. **Тридцятирічна війна (1618–1648 рр.):** перемога нідерландських (республікансько-протестантських) інтересів над авторитарно-католицькими інтересами Габсбургів.
2. **Наполеонівські війни (1804–1815 рр.):** Велика Британія здолала Францію, започаткувавши британоцентричний світопорядок.

3. **«Велика» війна (1914–1918 рр.):** британська гегемонія досягла апогею, але одночасно зіткнулася з новими контрсистемними загрозами.
4. **Друга світова (1939–1945 рр.), або «Американо-німецька» війна** (термін І. Валлерстайна), у якій США перемогли Німеччину та перехопили лідерство у британців. Одночасно зіткнулися з потужним контрсистемним трендом в особі Радянського Союзу та країн-соціалістичного блоку.

У всіх випадках морська (а згодом і авіаційна) міць перемогала сухопутну. Крім того, сили, віддані збереженню структури капіталістичної світ-економіки, завжди перемогли тих, хто намагався перетворити її на світ-імперію [218, с. 561–619].

Так, голландська модель стала альтернативою імперії Габсбургів. Британія перемогла імперію Наполеона, а США – імперію Гітлера (і пізніше, через 40 років, – імперію Сталіна).

Характерною рисою періоду занепаду гегемонії є поява принаймні двох претендентів на лідерство.

Наприклад:

- **Англія та Франція** – у XVIII ст. (після Нідерландів);
- **США та Німеччина** – на початку XX ст. (після Британії);
- **Західна Європа та Японія** – у 70-х роках XX ст. (під час тимчасового ослаблення США);
- **Китай та Росія** – у сучасних умовах посилення та протидії Заходу (де Росія відіграє найбільш агресивну роль).

Цю картину доповнює Ф. Бродель, чиї «столітні тренди» пов'язані з постійним «блуканням» центрів гегемонії в європейській світ-економіці: від італійських торгових республік (Венеція, Генуя) до Португалії, Нідерландів, Великої Британії та, зрештою, Сполучених Штатів [5].

Китай та цикли накопичення капіталу

Слід наголосити: у ході свого розвитку європейська (а згодом і глобальна) капіталістична світ-економіка відчайдушно чинила опір спробам підпорядкування континентальним світ-імперським структурам, таким як імперія Габсбургів, Наполеонівська Франція, німецький Другий та Третій Рейхи, а також радянська сталінська імперія. Своєрідним «винятком із правил» виступає сучасний Китай завдяки його здатності поєднувати світ-економічний та світ-імперський принципи. Саме тому

КНР викликає таке сильне занепокоєння з боку нинішнього світ-системного гегемона – США.

Дж. Аррігі [65] у монографії «Довге двадцяте століття» модифікує концепцію Ф. Броделя. Він вважає механізмами «запуску» та «згасання» циклів гегемонії тривалі періоди *«системного циклу накопичення»*. У їхніх межах відбувається чергування двох фаз: матеріального зростання та фінансової експансії, що визначаються різними режимами накопичення капіталу. Якщо застосувати цю тезу Аррігі до сучасності, то американоцентрична світ-система перебуває наприкінці другої фази (фінансової експансії).

Аррігі виділяє чотири «довгі століття», всередині яких діють відповідні системні цикли накопичення капіталу:

- «Довге XIV-XVI століття» (1340–1630 рр.) – генуезький цикл;
- «Довге XVII століття» (1560–1780 рр.) – голландський цикл;
- «Довге XIX століття» (1740–1930 рр.) – британський цикл;
- «Довге XX століття» (з 1930-х рр. дотепер) – американський цикл.

Автор фіксує точки взаємонакладання цих циклів (1560, 1740, 1870 рр.). Вони позначають зміну режимів накопичення (від промислово-торгового до фінансового) і супроводжуються *«сигнальною кризою»*, що маркує занепад гегемонії та появу конкурентів.

Крім того Точки завершення «довгих століть» (1630, 1780, 1930 рр.) свідчать про **«заключну кризу»** – остаточне вичерпання потенціалу гегемона та перехід до нового системного циклу.

Зв'язок циклів Кондратьєва та життєвих циклів гегемонів

Ще одним аспектом світ-системної теорії є аналіз зв'язку ритмічних циклів Кондратьєва з життєвими циклами держав-гегемонів. Цей зв'язок є складнішим, ніж у випадку зі столітніми трендами. Можна вважати, що один цикл гегемонії охоплює приблизно два повні кондратьєвські цикли (близько 90–120 років). Т. Гопкінс та І. Валлерстайн у спільній праці «Циклічні ритми та вікові тренди капіталістичної світ-економіки» [123] пропонують таку модель взаємозв'язку:

- **Фаза А1:** період висхідної гегемонії та гострих конфліктів між претендентами;
- **Фаза Б1:** здобуття перемоги у боротьбі за гегемонію, новий лідер випереджає інші держави;
- **Фаза А2:** стадія зрілості та структурного закріплення гегемонії;
- **Фаза Б2:** поступовий занепад гегемонії та поява нових претендентів.

Дослідження Дж. Модельські та В. Томпсона підтверджують цей взаємозв'язок [157]. Встановлено, що остаточне утвердження гегемонії («макрорішення») припадає зазвичай на стик першої та другої частин кондратьєвської хвилі.

Висновки та перспективи

Спираючись на теоретичну спадщину Ф. Броделя [5], І. Валлерстайна [225], Дж. Модельські, В. Томпсона [157], Дж. Аррігі [65] та Т. Гопкінса [123], ми можемо моделювати можливі сценарії розвитку світового процесу.

Теоретико-методологічне розуміння принципів функціонування світ-системи дозволяє в новому ракурсі розглянути глобальний політичний процес та роль у ньому **світових війн**. Ми визначаємо їх як війни специфічного типу, що докорінно змінюють політичний простір, міжнародні стандарти та структуру світ-системи, виступаючи вододілами етапів її трансформації.

Застосування таких категорій, як «світ-система», «світ-економіка», «світ-імперія», «світопорядок», «ядро і периферія», «гегемон», а також циклів Кондратьєва та Броделя, дає можливість розкрити алгоритм світ-системного розвитку як складного хвилеподібного процесу від XVI століття дотепер. Розуміння головного принципу капіталістичної світ-економіки – *перманентного накопичення капіталу в «ядрі» за рахунок «периферії»* – дозволяє ідентифікувати глобальну «піраміду нерівності» як джерело хронічної нестабільності.

Зміна гегемона є циклічною закономірністю, що має гостроконфліктний характер і часто переростає у «мегавійни». Світові війни та наступні світопорядки є рубіжними фазами еволюції. Розуміння цих закономірностей відкриває шлях до формування сценаріїв історії другої половини XXI століття, де визначальним фактором стане загальна (і, за Валлерстайном, остаточна) криза поточної світ-системи та перехід до іншої реальності. У цих обставинах ключову роль відіграватиме суб'єктивний фактор.

На основі опрацьованої методології ми переходимо до аналізу механізмів впливу світових війн на трансформацію світ-системи та алгоритм зміни світопорядків. Для докладнішого прогнозування того, який саме світопорядок сформується напередодні появи «постсучасної» світ-системи, поглиблено розглянемо проблему транзиту світопорядків у ході світ-системної трансформації.

1.2. Механізми та наслідки впливу світових війн на процес трансформації світ-системи

Перш ніж перейти до розгляду методології дослідження механізмів та наслідків впливу світових війн на процес трансформації світ-системи, торкнемося спонукального мотиву, що підштовхнув до написання цієї праці. Йдеться про російсько-українську війну, яка спалахнула в центрі Європи. Окрім катастрофічних руйнувань, вона підірвала віру в те, що європейський континент, де свого часу розпочиналися всі світові війни, нарешті став «територією миру».

У цій новій політичній реальності особливої актуальності набувають питання: що таке війна та яке місце вона посідає у світовій історії. Певною мірою цю проблематику було порушено в нашій статті «Війна як феномен світової історії: філософсько-політичний аналіз» [43], проте в цьому дослідженні ми прагнемо розглянути її ґрунтовніше.

На нашу думку, відповіді на питання про роль воєн у світовому політичному процесі розташовані між двома полярними судженнями.

- **Перше:** війни – це аномалія, потворне відхилення від магістрального шляху розвитку людства, збій у прогресі світової культури та правосвідомості. Миролобність у такій інтерпретації є природним станом людини, що дає підстави розглядати міжнародний мир як вічний та універсальний ідеал. У найбільш рафінованій формі цю думку сформулював класик німецької філософії **І. Кант**, стверджуючи, що природа непереборно прагне верховенства права. На його переконання, це станеться «само собою, хоч і з великими труднощами» [117, с. 1–2]. Відомий британський історик **А. Тойнбі** також вважав війну «браком політики» – неприродним станом, у якому народи опиняються з вини бездарних та аморальних правителів [211].

- **Друге:** діаметрально протилежний погляд наполягає на тому, що мирне життя – лише короткий перепочинок між війнами, які незмінно супроводжують людство від моменту його появи. Війна тут постає як природний прояв агресивної натури людини, її волі до влади та руйнування. На жаль, прихильники цього підходу часто звучать переконливіше, ніж прихильники першого. Проте це не означає, що максима Канта про «Вічний мир» позбавлена підстав – до цієї теми ми ще повернемося у заключних підрозділах.

У поточному підрозділі ми узагальнимо методологічні підходи та погляди видатних мислителів і політиків, щоб на цій основі випрацювати

консолідоване бачення світових війн як рубіжних факторів трансформації світ-системи.

Погляди філософів та історичних діячів на феномен війни

З давніх-давен мислителі, монархи та полководці намагалися осмислити сутність війни. Родоначальник діалектики **Геракліт** [9] стверджував, що війна – це «батько всього і всього цар»: одних вона зробила богами, інших – людьми; одних – рабами, інших – вільними. У гераклітівському уявленні війна набуває онтологічного статусу – вона є невід’ємною складовою буття, джерелом історичних перетворень та соціальної диференціації.

Давньокитайський стратег **Сунь Цзи** [49] визначав війну як «велику справу держави», основу життя і смерті, шлях до виживання або загибелі. Тут акцент зміщене на роль війни у генезисі та долі держави: вона є вирішальним фактором, що або руйнує слабкі структури, або мобілізує волю народу для зміцнення країни.

Імператор-філософ **Марк Аврелій** вплітав тему війни у свою стоїчну філософію. Для нього життя – це «мить», а його сутність – безперервна війна і мандрівка чужиною [151]. Війна тут постає як екзистенційне явище, невід’ємна частина людського існування у потоці вічно мінливого світу.

У Новий час з’являються трактування, адаптовані до реалій ранньобуржуазної доби. **Наполеон Бонапарт**, яскравий представник своєї епохи, вважав, що для успішного ведення війни необхідні три речі: «по-перше – гроші, по-друге – гроші і по-третє – гроші» [6].

Навіть **І. Кант** [131], автор доктрини «Вічного миру», змушений був визнати, що війна, здається, «вщеплена» в людську природу і навіть вважається чимось «благородним», до чого людину штовхає честолюбство. Проте він наголошував на величезній моральній шкоді війни, яка «більше творить злих людей, ніж знищує їх», і призводить до занепаду суспільної моралі.

Карл фон Клаузевіц [17] увійшов в історію не лише фразою про війну як «продовження політики іншими засобами», а й твердженням, що війна є невід’ємною частиною конкуренції людських інтересів. Він вважав, що метою будь-якої війни є мир на умовах переможця. Таким чином, кожна світова війна завершується встановленням нового світопорядку. Клаузевіц вбачав коріння конфліктів у самій конкурентній природі життя,

де мир – лише тимчасовий стан, оскільки переможена сторона ніколи остаточно не змириться з нав'язаними їй умовами.

Ф. Ніцше пов'язував сенс буття з героїкою боротьби; для нього відмова від війни означала відмову від «великого життя» [32]. Ці ідеї радикалізували політики ХХ століття. **Б. Муссоліні** [160] стверджував, що війна – це «нормальний стан» для народів, природний компонент життєдіяльності людства [43]. У свою чергу, **А. Гітлер** [122] наполягав, що кожне покоління має пройти крізь війну, розглядаючи її як потужний виховний фактор для формування «сильного характеру» нації та держави.

Осмислення феномену воєн після Другої світової війни

У повоєнний період постають концепції, тісно пов'язані з геополітикою, теоріями цивілізацій та світ-системним аналізом. Яскравим прикладом є праці **А. Тойнбі** [211]. Засуджуючи війну, він водночас визнавав її величезну об'єктивну роль як рушійної сили цивілізаційного розвитку, особливо в періоди структурних криз. Для Тойнбі війна – це не лише насильство, а передусім духовне протистояння, результат якого залежить від сили віри та духу народів [43]. Проте він застерігав проти ілюзії «остаточної перемоги», вважаючи будь-який воєнний успіх лише тимчасовим політичним досягненням, яке рано чи пізно буде переглянуте.

З. Бжезинський [80] розглядає війну як частину хаотичного історичного процесу, стверджуючи, що історія – це «значно більше продукт хаосу, ніж змови». У будь-які стратегічні плани завжди втручається випадок, а за раціональними рішеннями часто прихований ірраціональний хаос.

С. Гантінгтон акцентує на соціально-психологічному підґрунті конфліктів [127, с. 396–422]. На його думку, людям властива потреба у ворогах для самовизначення. Цей позачасовий рефлекс суперництва стає детонатором війн, зокрема на «лініях розлому» цивілізацій.

Його сучасник **Е. Тоффлер** вбачав причини глобальних катастроф у неспроможності людської психіки адаптуватися до темпів змін [207, с. 31–57]. Він вважав, що людство може загинути не від браку ресурсів, а через масовий психологічний збій, результатом якого цілком може стати ядерна війна [43].

Ф. Фукуяма розглядає можливість війни як потужну силу, що примушує суспільства до раціоналізації та уніфікації соціальних структур [108]. Щоб вижити, держави змушені засвоювати технології ворога, що

веде до вироблення універсальних стандартів військової логістики. Зрештою, в основі будь-якого конфлікту лежить зіткнення інтересів. Як зазначив письменник **А. Сапковський**: «Немає воєн Добра зі Злом, є війни, в яких різні сторони мають різні інтереси» [46].

Консолідований погляд на війну

Зіставлення цих оцінок дає змогу виділити спільні точки дотику:

1. **Формування політичного простору:** Війна є «шейпером» (формувачем) політичної реальності та детермінантою майбутнього.
2. **Зв'язок із кризами:** Війна може бути як наслідком кризи, причиною кризи, так і екстремальним методом її подолання.
3. **Антропологічне коріння:** Конфліктність коріниться у вадах людської натури (людина, як вважав Арістотель, – ірраціональна *zoon politicon*, політична тварина).
4. **Реконфігурація світопорядку:** Нові системи міжнародних відносин, як правило, постають внаслідок масштабних воєн (від Олександра Македонського до Світових воєн XX століття).
5. **Системна стимуляція:** Війна методами «шоку» змінює політичний простір та стимулює системне реструктурування [43].

Отже, війну, на жаль, можна визначити як іманентний, хоч і смертельно небезпечний елемент суспільно-політичних трансформацій. Політична сутність війни полягає у прагненні суб'єкта силою змінити поведінку іншого, змусити його відмовитися від особистих інтересів, принципів та ресурсів на користь переможця.

Типологія та природа збройних конфліктів

Прелюдією світової війни зазвичай є тривалий антагоністичний політичний конфлікт. Світові війни характеризуються відносною рівністю шансів ворогуючих сторін, що робить результат невизначеним. Проте існують і локальні «війни нерівних»:

- **Локальні акції:** військовий «примус до миру», озброєні експедиції, інтервенції. Вони часто є ланками у формуванні світопорядку під егідою наддержави-гегемона.
- **Внутрішні війни:** громадянські збройні конфлікти, що виникають через розкол усередині суспільства, але часто підживлюються ззовні.

Вирішальним фактором у війні є рішення політичного керівництва (воля правлячих еліт), від якого залежить початок, інтенсивність та

результати боротьби. Успіх визначається не лише збройними силами, а й рівнем логістики, економіки та моральним станом суспільства. З погляду військової стратегії, мир – це лише перепочинок між війнами: від короткого перемир'я до тривалої епохи «мирного співіснування».

Соціальні та культурні наслідки війни

Будь-яка війна – це потужний соціальний тригер. (М. Бердяєв свого часу наголошував, що Перша світова війна породила новий мілітаризований тип людини з особливим стилем мислення [70]).

- **Культурна примітивізація:** Замість цінностей гуманізму панують ненависть, підозрілість, технології дезінформації і маніпуляції свідомістю.

- **Зміна стилю життя:** практика «комендантських годин», цензури, тотальне стеження, зниження життєвого рівня для більшості населення стають нормою повсякденного існування.

- **Зростання соціальної диференціації:** Посилюється нерівність; виникає привілейована військова каста, а також «недоторкана» політична верхівка, тоді як соціальні «низи» несуть на собі всі тяготи та страждання війни. Демократії за таких умов швидко трансформуються у військово-авторитарні структури [43].

Післявоєнний період характеризується депресією, економічною руйнацією та фрустрацією покоління, що пройшло крізь пекло. В даному ключі історію воєн – від Стародавнього Риму до сучасної України – досліджує американський історик **М. Манн** [150].

Ми ж у своєму дослідженні зосереджуємося на **світових війнах**, які ідентифікуємо за чотирма критеріями:

1. Залученість великої кількості народів та держав.
2. Глобальний геополітичний масштаб військових дій.
3. Поліакторність військово-політичних подій та непередбачуваність результатів війни.
4. Фіксація підсумків війни у міжнародних актах, що юридично встановлюють **новий світопорядок**.

Цим критеріям відповідають: 1) Тридцятирічна війна (1618–1648) та Вестфальський світопорядок; 2) Наполеонівські війни (1803–1815) та Віденський світопорядок; 3) Перша світова (1914–1918) та Версальський світопорядок; 4) Друга світова (1939–1945) та Ялтинсько-Потсдамський світопорядок; 5) Холодна війна (1946–1991) при фіктивному збереженні старого ялтинсько-потсдамського світопорядку. Але це – не фінал. Як

зазначав ще у 2022 р. Папа Римський Франциск, із початком російсько-української війни світ опинився на порозі нового (шостого за рахунком) глобального військового зіткнення [43].

Висновки щодо проблематики світових війн

На основі проведеного аналізу зазначимо:

1. **Війна як компонент світової історії:** Попри моральне засудження війни переважною більшістю світової інтелектуальної еліти, існує певний консенсус щодо визнання війн невід'ємним компонентом світового історичного процесу.

2. **Війни як історичні тригери:** Існують щонайменше два найпотужніші чинники, здатні докорінно змінити політичний простір, стандарти міжнародного життя та світовий порядок загалом: а) **світова війна** та б) **революція**. При цьому війна зазвичай виступає або прелюдією, або результатом революції, або обома явищами одночасно.

3. **Хронологічні межі епохи світових війн:** Сукупність світових за масштабом та наслідками воєн охоплює відносно обмежений часовий проміжок (з XVII до XXI століття). Водночас встановлення стабільного миру залишається однією з найскладніших і досі невирішених проблем людства.

4. Саме **світова війна остаточно довершує зміну світопорядку**, який, у свою чергу, фіксує новий етап еволюції світ-системи. Наприклад, Перша («Велика») світова війна спричинила ланцюг революційних повстань і переворотів: Лютневу та Жовтневу революції 1917 р. в Росії, що переросли у тривалу громадянську війну; Листопадове повстання 1918 р. у Німеччині; похід італійських фашистів на Рим (жовтень 1922 р.); «півний путч» у Мюнхені (листопад 1923 р.). Наслідком цих подій стали глибокі зміни у структурі міжнародних відносин, що зрештою призвели до Другої світової війни та формування Ялтинсько-Потсдамського світопорядку [43].

Як уже зазначалося, війни залишаються інтегральною складовою історії. Згідно з даними швейцарського статистичного центру (опублікованими в середині 1970-х рр.), за 5000 років людської цивілізації лише **292 роки** на Землі не було воєн. У понад 15 000 конфліктів загинуло близько 4 мільярдів людей. Проте з цієї неймовірної маси лише п'ять воєн ми ідентифікуємо як по-справжньому **світові** [43].

На відміну від традиційної тези про існування лише двох світових війн, ми, спираючись на визначені критерії, наполягаємо на версії про **п'ять світових війн**. Наведемо розгорнуту характеристику цих критеріїв:

- **а) Кількість учасників:** У «пересічних» війнах зазвичай протистоять два основні суб'єкти (наприклад, Рим проти Карфагену у Пунічних війнах або завоювання Чингісхана). Підкреслимо: наявність інонаціональних військ у монгольській армії була результатом не добровільного союзу, а примусу підкорених народів воювати на боці агресора. Світові ж війни характеризуються масштабними коаліціями.

- **б) Геополітичний масштаб:** Театр бойових дій у світових війнах охоплює простори, що значно перевищують арени локальних конфліктів. Винятком є хіба що війни Чингісхана, проте вони не підпадають під категорію «світових» через невідповідність першому критерію (відсутність структурованих коаліцій). З цієї ж причини світовими не є походи Олександра Македонського чи Тамерлана.

- **в) Непередбачуваність підсумків:** Внаслідок **поліакторності** та відносної рівності протиборчих сил результат світової війни тривалий час залишається невизначеним. У звичайних війнах перевага одного суб'єкта виявляється досить швидко, тоді як у Першій світовій війні протягом трьох років було неможливо достеменно визначити майбутнього переможця.

- **г) Міжнародно-правова фіксація:** Обов'язковою умовою є ухвалення документів, що встановлюють новий світопорядок. Контраргументи про світопорядки Македонського чи Цезаря (*Pax Romana*) не є релевантними, оскільки ті трималися на «праві сильного» і не були закріплені міжнародними договорами. Крім того, вони не створювали нової системи відносин, а лише розширювали монопольне імперське правління.

Хроноскопія світових воєн

Зазначеним вище чотирьом критеріям відповідають такі конфлікти: 1) **Тридцятирічна війна** (1618–1648 рр.); 2) **Наполеонівські війни** (1803–1815 рр.); 3) **«Велика» (Перша світова)** (1914–1918 рр.); 4) **Друга світова** (1939–1945 рр.) та 5) **«Холодна» війна** (1946–1991 рр.). Проаналізуємо їхню відповідність статусу світових.

Тридцятирічна війна (1618–1648 рр.)

Ця війна стала першою повномасштабною світовою війною, що охопила «Священну Римську імперію» та більшу частину Європи. У протистоянні зішлись два потужні блоки:

- **Габсбурзький блок** (Австрія, Іспанія, за підтримки Католицької ліги та Речі Посполитої, Папи Римського), що прагнув встановити гегемонію над «усім християнським світом».

- **Антигабсбурзька коаліція** (Голландія, Данія, Росія, Франція, Швеція), що виступала проти домінування Габсбургів.

- В результаті було встановлено Вестфальський мир (1648 р.), який сучасники назвали «миром від знемоги», оскільки всі воюючі сторони витратили всі наявні матеріальні та людські ресурси.

24 жовтня 1648 р. у Мюнстері та Оснабрюці було підписано договори, що офіційно завершили війну та заснували в Європі новий політико-правовий порядок.

Основні наслідки:

- **Територіальні зміни:** Франція отримала Ельзас та стратегічні міста (Мец, Туль, Верден); Швеція – контроль над гирлами судноплавних річок Північної Німеччини; Голландія та Швейцарія здобули офіційну незалежність.

- **Релігійний паритет:** Протестанти були зрівняні у правах із католиками, узаконено секуляризацію церковних земель.

- **Суверенітет:** Вестфальський мир став точкою відліку для історії європейських національних держав. Зокрема, перемога антигабсбурзької коаліції сприяла успіху визвольного руху в Україні на чолі з Богданом Хмельницьким, що призвело до від'єднання значної частини українських земель від Речі Посполитої.

Наполеонівські війни (1803–1815 рр.)

Це можна розглядати як «другу світову війну», яка за масштабами та кровопролиттям (близько 3 млн загиблих) значно перевершила попередні конфлікти. Наполеонівська експансія охопила Європу, Близький Схід (Єгипет, Сирію), Росію та торкнулася інтересів США та Британії.

Співвідношення наполеонівських війн та Французької революції
Народжена в надрах Великої Французької революції, ця війна стала засобом експорту «ідей Просвітництва». Наполеон адаптував ідеї просвітників (Вольтера, Монтеск'є, Руссо) до концепції «революційного імперіалізму». Він прагнув створити «Сполучені Штати Європи» – єдину просвічену асоціацію з уніфікованою системою законів (Цивільний кодекс Наполеона), грошовою одиницею та мовою [6, с. 38–58].

Український вектор Бонапарта

У планах Наполеона Україні відводилася роль антиросійського знаряддя. Він розглядав можливість створення на українських теренах нової держави під назвою Наполеоніда, яка мала стати частиною нової європейської системи [58].

Віденський конгрес (1814–1815 рр.)

Після краху бонапартистського режиму Віденський конгрес під керівництвом К. Меттерніха реанімував старий монархічний лад:

- **«Четвертий поділ Польщі»:** більша частина Варшавського герцогства відійшла Росії як Царство Польське.
- **Реставрація:** Габсбурги повернули контроль над північною Італією; Бурбони – над Королівством обох Сицилій.
- **Нейтралітет:** Був визнаний статус Швейцарії, що дозволило країні уникнути руйнувань у наступних війнах XIX–XX століть [43].

Підсумок: Хоча Віденська система була реакційною за своєю політичною суттю, об'єктивно вона створила умови для розквіту **британоцентричної світ-економіки**, де фунт стерлінгів став глобальною валютою, а Велика Британія – реальним гегемоном.

Чому Бонапарту не вдалося встановити франкоцентричний світопорядок?

Постає закономірне питання: чому, попри піднесення післяреволюційної Франції та геній Бонапарта, він не зміг закріпити свою гегемонію? Аналіз алгоритму подій виявляє таку логіку:

- **а)** Оборонні війни революційної Франції переростають у загарбницьку бонапартистську «революційно-імперіалістичну» світову війну.
- **б)** Ця війна підриває феодальну систему, що стимулює прискорене розгортання буржуазної світ-економіки (центр якої вже сформувався у Великій Британії).
- **в)** Британський торгово-фінансовий прагматизм входить у рішуче зіткнення зі світ-імперським ідеалізмом Бонапарта.
- **г)** Британія бере на себе роль гегемона та «збирача» всіх роялістських сил для протидії французькому військовому експансіонізму.
- **д)** Після остаточної перемоги над Наполеоном старий європейський монархізм зливається з новим (капіталістичним за суттю та англосаксонським за походженням) економічним імперіалізмом.

- **е)** Британія, успішно поєднавши монархічні традиції з буржуазним розвитком, виявляється найбільш прийнятним лідером для повоєнної Європи.

Отже, «hard power» (жорстка сила) наполеонівської світ-імперії прогнала «soft power» (м'якій силі) британської світ-економіки. У 1815 році Велика Британія опинилася на вершині могутності. Парадокс Французької революції полягав у тому, що вона розчистила ґрунт для глобального панування свого головного опонента – британоцентричної світ-економіки.

Смуга «додаткових» війн XIX століття

Закінчення наполеонівської війни у 1815 році не принесло тривалого миру. Розпочалася серія локальних конфліктів, що адаптували світ до потреб британського гегемона: «опіумні війни» проти Китаю, колоніальні війни в Африці, придушення повстання сипаїв в Індії, Кримська війна (1853–1856 рр.), Російсько-турецька війна (1877–1878 рр.) та Англо-бурська війна (1899–1902 рр.). Винятком стала лише Франко-пруська війна (1870–1871 рр.), яка проголосила появу нового небезпечного конкурента для Британії – Пруссії [43].

Як зазначав Ф. Крузе, з 1815 по 1914 рік повномасштабної світової війни не було через переважну морську та економічну міць Британії. Однак поява сильного німецького флоту стала тим критичним чинником, що зруйнував цей баланс і призвів до Першої (Третьої за нашою хронологією) світової війни [78].

Третя світова війна: «Велика війна» (1914–1918 рр.)

Цей конфлікт став третім потужним тригером зміни світового порядку. Основні наслідки:

- Розпад чотирьох імперій: Німецької, Австро-Угорської, Османської та Російської.
- Утвердження Версальського світопорядку, де Німеччину згідно зі статтею 231 оголосили «головним злочинцем» [210].
- Створення Ліги Націй та формування Рейнської демілітаризованої зони.
- Пік британської могутності: британська імперія контролювала 27 % суші та 1/4 населення планети.

Проте Версальська система заклала «гордієв вузол» проблем: настрої реваншизму в Німеччині та виникнення трьох антисистемних тоталітарних ідеологій: *російського комунізму, італійського фашизму та німецького нацизму* [41].

Глобальні антисистеми ХХ століття: порівняльний аналіз

- **Німецький нацизм:** базувався на расовій ієрархії та ідеї «держави-сепаратора», що жорстко відокремлює «чистих арійців» від «неповноцінних рас» [122].

- **Італійський фашизм:** Муссоліні робив ставку на «державу-інтегратор», де корпоративна міць апарату згуртовує громадян незалежно від національності та соціального статусу [160, с. 13–18].

- **Радянський комунізм:** декларував егалітарні принципи та «безкласове суспільство» [140, с. 93–104]. Через свій декларативний антирасизм він виглядав привабливішим для світу, що дозволило СРСР створити тимчасовий альянс із ліберальними демократіями (США та Британією).

Британія, дотримуючись стратегії «розділяй і володарюй», намагалася зіштовхнути ці антисистеми (германоцентричну та русоцентричну) між собою [86, с. 7–11].

Четверта та П'ята світові війни

Четверта (Друга за старою хронологією) світова війна (1939–1945 рр.) перевершила Третю (1914–1918) за масштабом (62 держави-учасниці) та втратами (до 80 млн осіб). Вона завершилася встановленням Ялтинсько-Потсдамського порядку, де новим гегемоном стали **США**, а світ поділився на два табори (американоцентричний та радянсько-центричний).

«Холодна війна» (1946–1991 рр.) розцінюється нами як **п'ята світова війна**. Вона мала всі ознаки глобального конфлікту:

1. Залученість майже всіх держав світу.
2. Величезний геополітичний масштаб (інформаційні війни, проксі-конфлікти, космічні перегони та ін.).
3. Непередбачуваність результату (період успіхів СРСР у 70-х роках ХХ ст. та занепад у кінці 80-х).
4. Фіксація результатів (Паризька «Хартія для нової Європи» 1990 р. та розпад СРСР у 1991 р.) [69].

Нові глобальні виклики та Китайський маневр

Після 1991 року капіталістична світ-система пережила триумф, сформувавши чотири рівні впливу США, країни-гегемону (від «ближнього кола» партнерів до «країн-ізгоїв»). Проте Китай під керівництвом Ден Сяопіна здійснив «прихований» маневр, вбудувавшись у капіталістичну систему для модернізації, щоб з першої чверті XXI ст. претендувати на роль нового центру тяжіння. Як зазначав С. Гантінгтон, баланс впливу зміщується, і незахідні цивілізації знову стверджують цінність власних культур [127, 15].

Така ситуація неминуче веде світ до наростання напруженості (до крайнього ступеня антагонізму) між двома світ-системними ядрами – американоцентричним (домінантним на сьогоднішній день) і китаєцентричним (що лише формується). Як зазначає «Foreign Affairs», за останнє десятиліття перспектива китайської військової агресії в Індо-Тихоокеанському регіоні перейшла «з царини гіпотез у площину військових планів» [134].

Якщо розглянути проблему кризь призму так званої «конкуренції світопорядків», ми чітко бачимо наростання протистояння між утвердженням євроатлантичним та новостворюваним євразійсько-тихоокеанським світопорядком. Причому в останньому дедалі виразніше проявляється китайський чинник. Водночас реєструється посилення дисоціативних процесів у структурі євроатлантичного світопорядку. Складається ситуація, про яку з великою тривогою попереджав ще наприкінці XX століття З. Бжезинський [79, с. 80–102], а С. Гантінгтон навіть наголошував на можливості децентралізації та ослаблення внутрішньої єдності західних держав на тлі посилення згуртованості країн незахідного світу [127].

Аналізуючи цю проблематику, не можна оминати дискурс про можливу нову (шосту, відповідно до нашої хроноскопії) Світову війну. Суть цієї війни трактується низкою сучасних авторів як «гібридне», «багатоступеневе» та «багатоосередкове» зіткнення глобальних супротивників. У ньому прямі бойові дії (як-от російсько-українська війна) поєднуються з розпалюванням низки вогнищевих конфліктів (Китай – Тайвань, Іран – Ізраїль, Венесуела – Гаяна, громадянська війна та крах режиму Башара Асада у Сирії, озброєне захоплення президента Мадуро у Венесуелі тощо), використанням підливних технологій, хакерських атак, економічних санкцій та інформаційних маніпуляцій. Мета такої війни –

«повзуча» (через ланцюжок системних зрушень) зміна існуючого світопорядку, а зрештою – повне переформатування світ-системи.

У цій багатофакторній війні проглядається перш за все зіткнення двох мегатрендів – євроатлантичного (з центром у США) та євразійського (з центром у КНР). Вістрям цього протистояння є проксі-війна Росії проти України в центрі Європи. Євроатлантичним проксі-файтером тут виступає Україна, а євразійським – Росія. Бекграундом України є насамперед США, Британія та країни континентальної Європи; бекграундом Росії – Китай, Іран, Північна Корея та їхні симпатии.

За останні роки в геостратегічному зв'язку Китай – Росія спостерігається певна спеціалізація. Китай впевнено бере на себе роль «організатора та натхненника» побудови нового світопорядку (глобальна стратегія «Один пояс, один шлях»). Росії ж відведено роль євразійського «спецназу», що спеціалізується на військово-силових акціях (Грузія, Сирія, Україна, Молдова (Придністров'я), Африка, Венесуела тощо). Російсько-українська війна об'єктивно вписується в китайську парадигму як «жорсткий тригер», що доповнює «м'яку силу» Китаю в процесі витіснення американської присутності з Афро-Євразії.

Від результату цієї війни залежить: чи втримається 500-річна світ-система в життєздатному стані, чи збережеться євроатлантичний світопорядок або вони поступляться місцем генетично іншому ладу. Важливо й інше: чи здатна американоцентрична світ-система дати людству ту екзистенційну перспективу, якої воно потребує, і чи може китаєцентричний світ запропонувати справедливе та гуманне майбутнє.

Висновки до розділу 1

На основі застосування історичного, хронологічного та структурно-функціонального методів з опорою на світ-системні дослідження (І. Валлерстайн, А. Франк, С. Амін, Дж. Аррігі та ін.) було розкрито генезу, становлення та трансформацію світ-системи.

1. **Хронотопічність:** Світ-система є явищем, локалізованим у просторі й часі (з XVI ст. у Західній Європі до XXI ст. у глобальному масштабі). Вона розвивається за циклами Кондратьєва та Броделя, проходячи фази виникнення, розвитку та занепаду.
2. **Світ-економіка як рушій:** Експансія капіталу структурує світ за моделлю «центр – напівпериферія – периферія».

3. Роль світових воєн: Боротьба за гегемонію призводить до світових воєн, які ламають старий порядок і встановлюють новий політичний простір та нового гегемона.

Аналіз хроноскопії світових воєн (Тридцятирічної, Наполеонівських, Першої та Другої світових, «Холодної» та сучасної російсько-української) дає змогу сформулювати загальну гіпотезу:

- Усі світові війни відбулися в межах існування капіталістичної світ-системи XVI–XX ст.;
- Вони мають специфічний набір ознак, що відрізняє їх від рядових конфліктів;
- Кожна війна завершується легітимацією нового світопорядку;
- У XXI столітті антагонізм між американоцентричною та китаєцентричною системами досягає свого піку, що зумовлює активізацію військових конфліктів як засобів глобальної перебудови. Детальному аналізу цієї гіпотези присвячено наступний розділ.

РОЗДІЛ 2

СВІТОВІ ВІЙНИ ЯК ФАКТОР ЗМІНИ СВІТОПОРЯДКІВ

2.1. Світ-система, світопорядок та світова війна: співвідношення та взаємозв'язок

Відповідно до мети нашої роботи, розглянемо співвідношення головних категорій, за допомогою яких аналізується предмет наукового дослідження. З-поміж цих категорій виокремимо найбільш суттєві: «світ-система», «світопорядок» та «світова війна». У попередньому методологічному розділі ми неодноразово вказували на ці категорії, однак тут ми розглянемо їх більш предметно за допомогою контент-аналізу. Між цими трьома поняттями існує цілком певний взаємозв'язок та субординація [78].

Світ-система є особливим типом історичної системи, що має власні просторово-часові характеристики. Хронотопом генези світ-системи є Західна Європа XVI століття. Хронотопом загальної кризи світ-системи є глобальний світ першої половини XXI століття.

Світ-система (з погляду І. Валлерстайна) має певну внутрішню структуру, що складається з кількох концентричних кіл:

- **«Ядро»:** У його центрі розташована держава-гегемон, оточена вузьким колом «близьких» та «споріднених» держав. Сьогодні це США (гегемон), Велика Британія, континентальні країни Західної Європи, а також Канада, Австралія, Нова Зеландія, Японія, Південна Корея та Сінгапур.

- **Напівпериферія:** Складається з країн, орієнтованих на ліберальну модель суспільства та зацікавлених у розширенні взаємодії з «ядром».

- **«Периферія»:** Група «вічно наздоганяючих» та «вічно невлаштованих» країн, які для країн «ядро» є сировинним та демографічним ресурсом.

Статус центру «ядра» в умовах глобального ринку відкриває для його членів колосальні можливості під час перерозподілу світових ресурсів. І хоча рух планетарних ресурсів формально має «горизонтальний» та «еквівалентний» характер, насправді лише у Центрі зосереджено механізми управління всім глобальним процесом «взаємообміну». Така структура є результатом дії реального економічного алгоритму: безперервного руху капіталу до своєї головної мети –

перманентного накопичення. При цьому слід зауважити, що процес накопичення капіталу може бути успішним лише тоді, коли його агенти дотримуються двох основних правил:

1. **Правило концентрації.** «Ядро» світ-системи життєздатне лише за умови акумуляції капіталів, ресурсів, новітніх технологій та найбільш кваліфікованих кадрів. Втрачаючи ці функції, «ядро» деградує та розпадається.

2. **Правило централізації.** Це означає, що «ядро» зосереджує у своїх руках не лише ресурси, а й усі важелі управління та регламентації ділової й політичної активності всіх учасників. Це можливо лише за наявності в центрі ядра гегемона, який володіє переважною економічною та військовою могутністю. Тобто в «оксамитовій рукавичці» політичної демократії ховається «жорстка металева рука» централізованого управління світ-системними процесами.

Важливо наголосити, що ці два правила спрацьовують лише за умов дотримання принципу дії «двох обмежувачів»:

- **«Обмежувач місця»:** Капітал для успішного ведення бізнесу повинен мати певну хронотопну «точку складання» світ-економіки (наприклад, Центральний Банк, ФРС, провідні фінансові фонди тощо). Капітал, який не має локації у просторі та часі, є розсіяним і перестає працювати, а вся система втрачає сенс.

- **«Обмежувач опонування»:** Для ефективної роботи «ядра» необхідний щонайменше один конкуруючий і водночас «прийнятний» для Центру опонент – достатньо потужний, але залежний від політики гегемона. Інакше зникає «драйвер» капіталістичного розвитку. Якщо Центр прагне активізувати роботу капіталу в масштабі всієї світової системи, він обов'язково має створити собі такого «бажаного опонента».

Так, наприклад, США за допомогою «Плану Маршалла» створили собі «лояльних опонентів» в особі континентальної Західної Європи та Великої Британії. А американські війська, розміщені на Окінаві, дають підстави вважати, що і третій «опонент» – Японія – незмінно дотримуватиметься встановлених правил.

Водночас поява «несподіваних» та «несанкціонованих» опонентів є вкрай небажаною, оскільки веде до дроблення капіталу та занепаду «ядра». Можна навести чимало прикладів того, як США різко «осаджують» ті центри економічного зростання, що могли б стати нелояльними опонентами та сформувати альтернативну світ-економіку. Це, своєю

чергою, загрожувало б формуванням альтернативного світопорядку. Так сталося з непомірними амбіціями Японії у 70-ті роки XX століття; так відбувається і з Китаєм у першій чверті XXI століття, де ми спостерігаємо гостро негативну реакцію США на посилення китайського фактора [191].

Цю думку підтверджує дослідник з Американського Ісламського коледжу Омер Аवास. Він стверджує, що силове поле сучасної світ-системи продовжує впливати на світ попри трансформації. Типи впливу залежать від становища країн: для основного регіону поле генерує стимулюючі сили, що сприяють нав'язуванню власних інтересів; для периферії воно породжує стримуючі сили, що протидіють самостійному розвитку. Щодо подальшої трансформації, то основний регіон переживає період географічної біфуркації у зв'язку з переходом Китаю до статусу «ядра». Таким чином, у динаміці світу більше не домінує лише Захід, а «центр сили» переміщується на Схід [67].

Отже, ідеальною умовою функціонування світ-системи є: а) концентрація капіталу в певному локусі; б) наявність обмеженої кількості «лояльних» центрів, що діють за правилами гегемона. Розрив цього поля загрожує розпадом системи на самозамкнені кластери, що призведе до руйнування існуючого «ядра». Тому гегемон змушений постійно дбати про свою економічну та військово-політичну могутність, без вагань застосовуючи силу за потреби.

Протягом своєї 500-річної історії світ-система постійно видозмінювалася, реагуючи на виклики. У ході таких мутацій відбувалася зміна центрів, гегемонів та ядер структури. Потужними факторами цих змін зазвичай ставали світові війни. Історично першим ядром були Нідерланди (XVII ст.), згодом – Велика Британія (XVII – перша половина XX ст.), а після 1945 року і донині – США.

США, отримавши колосальні дивіденди за підсумками Другої світової війни, взяли на себе роль охоронця капіталістичної світ-системи. Вони стали законодавцем «правил поведінки», заохочуючи лояльних та караючи порушників. До сьогодні американська гегемонія позиціонує себе як основа світового порядку.

З погляду І. Валлерстайна, генерування глобального гегемона – неминуха функція світ-системного розвитку, а його ослаблення веде систему до кризи. Подібну тезу висував і З. Бжезинський, стверджуючи, що єдиним справді глобальним гегемоном є США [79, с. 7–18]. В обох трактуваннях США виступають або як центр світопорядку (Бжезинський),

або як ядро світ-системи (Валлерстайн), що є взаємодоповнюючими концепціями.

Водночас держави, які прагнуть потрапити до «світу обраних», але не відповідають еталону, змушені симулювати уподібнення гегемону. Такі «симулякри» цілком влаштовують гегемона, оскільки є знаком лояльності «маргіналів». Так функціонує капіталістична світ-система, де декілька країн опинилися у виграші, а більшість – у програші. Поява альтернативних центрів концентрації капіталу викликає активний опір гегемона, аж до застосування сили. Нинішнє протистояння США та Китаю відповідає цьому сценарію.

Розглянувши сутність категорії «світ-система», перейдемо до «світопорядку». Ми наполягаємо на гіпотезі, згідно з якою світ-система на кожному етапі трансформації генерує той тип світопорядку, який найефективніше сприяє концентрації та централізації капіталу.

Якщо виникає потреба змінити систему, усе починається з деконструкції застарілого світопорядку, що зазвичай відбувається через світову війну. У сучасну епоху «гібридних» воєн ми, ймовірно, спостерігаємо початок докорінної деконструкції існуючого порядку та витіснення старої світ-системи новим кластером. За таких обставин шлях тривалих воєнних конфліктів є більш ніж імовірним.

Отже, світ-система розвивається стрибкоподібно через низку «апгрейдів», якими є світові війни. Алгоритм трансформації виглядає так: *Світ-система → старий світопорядок → світова війна → новий світопорядок → новий етап трансформації світ-системи.*

Прогностика І. Валлерстайна (в контексті «вікових мегатрендів» Ф. Броделя та «циклів Кондратьєва») дала змогу моделювати сценарії на період 2000–2025 рр. Як зазначав Валлерстайн, періоду 1990–2025/2050 рр., найімовірніше, бракуватиме миру, стабільності та легітимності, що пояснюється як занепадом гегемонії США, так і глобальною кризою світ-системи загалом [228, с. 314–316].

У цьому сенсі період, що настає після американської гегемонії, є певною мірою аналогічним пост-голландському періоду другої половини XVII століття та пост-британському періоду другої половини XX століття. Однак нинішній етап, як припускає І. Валлерстайн, відрізнятиметься значно вищим ступенем безладдя та дезінтеграції – станом «хаосу», характерним для точок біфуркації в розвитку історичних систем.

У сучасній світ-системі, на думку І. Валлерстайна, завершується кондратьєвська Б-фаза (1973–2000 рр.) і розпочинається нова висхідна фаза чергового циклу (А-фаза), яка триватиме з 2000-х до 2030-х років. Основою підйому стануть процеси монополізації новітніх продуктів «високих технологій» в одній із трьох точок «ядра» сучасної капіталістичної світ-економіки. У період роботи над прогнозом (90-ті роки ХХ ст.) Валлерстайн номінував на цю роль Японію або ЄС.

У 90-ті роки ХХ ст. він ще не міг передбачити масштабів «китайського апгрейду». Оскільки третя кондратьєвська хвиля відкриває епоху пост-гегемонії, прогноз І. Валлерстайна полягав у тому, що протягом наступних 50–75 років «морська» Японія перетворить США на свого молодшого партнера (подібно до того, як Велика Британія вчинила з Голландією, а США – з Великою Британією). Утворений японо-американський кондомініум рано чи пізно зіткнеться у новій «тридцятирічній» світовій війні з «континентальним» Європейським або навіть Євразійським Союзом. Причому остаточним переможцем у цій війні мала вийти Японія [225]. Решта регіонів була б розподілена між цими двома альянсами:

- **Японо-американська зона:** Північна та Південна Америка, Китай, Південно-Східна Азія та Тихоокеанський регіон.
- **Зона ЄЕС:** Центральна та Східна Європа, Росія, Близький Схід, Африка та Індія.

Найважливішою проблемою консолідації цих зон у період 2000–2025 років, за Валлерстайном, мав стати вибір оптимальних методів інтеграції Росії та Китаю. Для цього обидві країни мали досягти певного рівня внутрішньої стабільності та легітимності. По суті, цей прогноз прямо протилежний сценарію «зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтона, який передбачав боротьбу євроатлантичного альянсу (США–ЄС) у союзі з Росією проти японо-китайського об'єднання та ісламського блоку [127, с. 495–533].

Проте реальність виявилася іншою: ініціатором нової «тридцятирічної війни» став китайсько-російський альянс. Водночас підтверджується теза про те, що нове «ядро» світ-системи формується на Сході, а акселератором підйому є новітні інформаційні технології. Невипадково Тайвань – «світова фабрика напівпровідників» – опинився в епіцентрі глобального суперництва. Попри фактологічні помилки в

деталях, І. Валлерстайн виявився ефективним аналітиком у визначенні загальних тенденцій:

1. Приблизна геоекономічна та геополітична рівновага японо-американського кондомініуму та європейського альянсу (*прогноз не справдився*).
2. Інвестиції в Китай та Росію в період А-фази (2000–2025/30 рр.), що посилять розрив між Північчю та **Півднем** (*частково справдився*).
3. Стабілізація чисельності населення в «ядрі» та різке зростання на «периферії», що зумовлює масову міграцію з Півдня на Північ (*справдився*).
4. Зворотна реакція у вигляді вимог обмежити права мігрантів (*справдився*).
5. До 2025 р. мігранти можуть скласти 25–50% населення США та ЄС, не маючи повноцінних прав (*справджується*).

На думку Валлерстайна це відтворює ситуацію першої половини XIX століття у Франції та Англії, коли для приборкання «небезпечних класів» було впроваджено модель «ліберальної держави» з ідеєю загального добробуту для умиротворення мас [221, с. 216–247].

Хоча роль Японії як гегемона не підтвердилася, методологія світ-системного аналізу стає реалістичною, якщо сфокусувати її на сучасному Китаї. Більш обґрунтованими є прогнози щодо соціально-економічних процесів: Валлерстайн зазначав, що становище середнього класу в «ядрі» погіршиться. Його надмірне зростання призводить до підвищення вартості продукції та інфляції, що гальмує накопичення капіталу.

Тому період 2000–2025/30 рр. позначений спробами скоротити чисельність середнього класу в «ядрі», що означає демонтаж «держави загального добробуту». Така «ре-пролетаризація» освічених верств не мине безслідно. Капіталістична світ-економіка постане перед дилемою: обмеження накопичення капіталу або масштабні протести колишнього середнього класу [224, с. 73–83].

Ще одна особливість – екологічні обмеження. Попередня експансія (1945–1973 рр.) підійшла до межі «екологічної толерантності». Географічна та геологічна експансія вичерпана, що веде до зростання витрат виробництва та зниження прибутку в глобальному масштабі.

Водночас політична енергія на «Півдні», яка раніше була спрямована на деколонізацію, трансформувалася в нові вибухи активності (наприклад, акції на підтримку Палестини) та радикальну «антизахідну» мобілізацію.

Найважливішою ідеологічною рисою періоду 1945–2000 рр. став занепад лібералізму. За Валлерстайном лібералізм насправді є інструментом стримування «небезпечних класів» шляхом надання їм обмеженого доступу до влади та ресурсів, що не загрожує накопиченню капіталу [224, с. 55–65].

Модель «ліберальної держави» спрацювала в «ядрі», але її проєкція на весь світ («демократичний транзит») зазнала фіаско, оскільки добробут «ядра» будується на експлуатації «Півдня». Ресурсів для глобальної «держави добробуту» просто не існує. Це актуалізує питання про зміну базових принципів капіталістичної світ-економіки на більш справедливую систему.

Валлерстайн підтримував рухи за соціальну демократію. Крейг Келгаун зазначає, що Валлерстайн подібно до Маркса наголошував на неминучості краху капіталізму та підтримував визвольні рухи, сподіваючись, що «Дух Порту-Алегрі» (самоврядування) переможе «Дух Давосу» (олігархія) [83, с. 257–285].

Всесвітній соціальний форум у Порту-Алегрі (2001 р.) став антиподом Давосу, проголосивши крах буржуазної демократії. Проте, як аналітик Валлерстайн бачив загрози: послаблення держав, їх розпад навіть у «ядрі» та зростання соціального хаосу, що може призвести до громадянських воєн.

Справедливість цих тез підтверджує сучасність. Видання «Project Syndicate» зазначає, що світ стикається з наслідками війни в Україні, конфліктами на Близькому Сході та в Сахелі, а держави не здатні забезпечити безпеку громадян [83]. Відбувається «пандемія» приватизації сфер, що були прерогативою держави. Світ рухається до розширення приватних армій та етнокультурних збройних формувань [224, с. 87–92]. Це нагадує середньовічну Європу з її баронами. Наочним прикладом є діяльність ПВК «Вагнер», яка проявила себе в Африці, Україні та навіть в організації внутрішнього заколоту в Росії.

Криза міждержавних відносин та трансформація світ-системи

Міждержавна структура сьогодні також охоплена глибокою кризою. Існуюча світ-система стає дедалі менш регульованою та структурованою. Авторитет ООН неухильно знижується, що в майбутньому лише посилюватиметься через поширення ядерної зброї серед більшої кількості держав. Посилюється вплив міграційних потоків, що зростають у напрямку з Півдня на Північ.

Загальне зниження ефективності інститутів державності (як у внутрішній, так і в міжнародній політиці) актуалізує значення різних форм *партикулярної ідентичності* (етнічної, релігійної, лінгвістичної, родової, гендерної тощо). Не виключено, що такі спільноти стануть своєрідною альтернативою нинішній «загальноцивільній» самоідентифікації, характерної для традиційної ліберальної держави. У світі безладу та невпевненості саме ці групи (замість держави) можуть взяти на себе соціальний захист, гарантування безпеки та добробуту пересічного громадянина.

Парадокс полягає в тому, що партикуляризація є водночас симптомом демократизації та результатом «капітуляції» національної держави перед реальністю. На думку І. Валлерстайна ліберальне реформування світу виявилось міражем, оскільки «універсалізм» держав на практиці обертався вимогою забути або придушити потреби «слабших верств» [225].

Ще однією ознакою нашого часу є значне поширення не лише локальних збройних конфліктів у країнах Півдня (так звані внутрішні «південні війни»), а й бойові зіткнення різних «меншин» на Півночі, а також синхронні війни Півдня проти Півночі та Сходу проти Заходу (війна в Перській затоці; визвольна війна талібів в Афганістані; російсько-українська війна; збройний конфлікт у секторі Гази тощо).

Додатковим чинником посилення хаосу стають нові глобальні пандемії, подібні до середньовічної «Чорної смерті» середини XIV століття. СНІД, хвороба Ебола, COVID-19 повертають людство до епохи «темних століть». Виявилася тенденція, протилежна тій, що розгорталася протягом останніх 500 років: замість руху до звільнення від епідемій спостерігається зворотний процес їхнього поширення та посилення. Це відбувається паралельно зі зниженням внутрішньої стабільності держав та дезінтеграції світової системи в цілому. Зростає навантаження на державні механізми, що слабшають, і водночас посилюється рівень взаємної соціальної нетерпимості, що призводить до ерозії самого принципу державності.

Сценарії глобальних змін за І. Валлерстайном

На цьому фоні І. Валлерстайн у своїх роботах «Після лібералізму» [221] та «Кінець знайомого світу» [224] виділяє три ймовірні сценарії розвитку подій на найближчі 30 років:

1. **Сценарій «електронного феодалізму».** Перехід до більш врівноваженої, але жорстко структурованої форми, здатної подолати епоху «смутного часу». Його визначальною рисою є «парцеляризація» суверенітету – розвиток локальних спільнот та ієрархій, виникнення «мозаїки» автохтонних регіонів, пов'язаних лише горизонтальними зв'язками. Це нагадує «нове середньовіччя», наступ якого передбачав М. Бердяєв ще в першій третині XX століття [139]. Він стверджував, що світ з його раціоналістичним просвітництвом, індивідуалізмом, лібералізмом та індустріально-капіталістичною системою руйнується безповоротно. Валлерстайн вважав, що така система може бути цілком сумісною зі світом високих технологій, але рушійною силою в ній буде не накопичення капіталу, а новий різновид «справедливої нерівності» та відродження природних меритократичних «ієрархій гідності».

2. **Сценарій «еко-фашизму».** Поділ світу на дві глобальні касти. До вищої належатиме близько 20 % світового населення (з високим рівнем егалітарного розподілу всередині групи), а решта 80 % складуть нижчий шар безправних «пролів» (у стилі Г. Веллса). На відміну від гітлерівського проекту, ця модель ґрунтуватиметься не на расовому, а на класовому пануванні за типом «корпоративної держави» Б. Муссоліні [160]. Тут виборні або призначувані органи формуються на основі представництва конкретних соціальних груп (промисловців, робітників, селян тощо).

3. **Сценарій радикальної децентралізації та егалітаризму.** Перехід до більш справедливого світового порядку. В основу цієї моделі Валлерстайн заклав досвід Всесвітнього соціального форуму в Порту-Алегрі (2001 р.).

Кейс Порту-Алегрі: Розуміючи, що традиційні політики не вирішують їхніх проблем, мешканці міста почали об'єднуватися в асоціації громад. Після перемоги лівих сил у 1988 році був впроваджений «*Бюджет участі*» (*партисипативний бюджет*). Це процес, за допомогою якого населення напряду визначає використання частини муніципальних ресурсів. Раз на 6-8 місяців проводяться наради, де громадяни разом із політиками обговорюють інвестиційний план. Як зазначає С. Карелін, це не лише вдосконалило інфраструктуру, а й зменшило корупцію та політичну напруженість, створивши нову громадянську культуру [15].

Відповідно до цього сценарію, відкривається можливість перетворити управління світ-системою на «глобальний Порту-Алегрі». Це потребуватиме обмеження споживчих витрат еліт, але не має стати просто

«соціалізацією бідності», щоб не знищити механізми економічного розвитку.

Валлерстайн про «велику біфуркацію» XXI століття.

Зрештою, І. Валлерстайн доходить висновку, що після біфуркації, яка ймовірно відбудеться в період 2050–2075 рр., людство житиме в умовах нової історичної системи (або систем). Чи буде цей світ кращим – невідомо, оскільки перехідний період буде часом великих потрясінь через високу ціну переходу та неясність перспектив [221, с. 246–248].

Існуюча капіталістична світ-система може піти з порядку денного з двох причин:

- Повне вичерпання потенціалу 500-річного історичного циклу.
- Поява альтернативної світ-системи з потужнішим потенціалом.

У першому випадку можлива тривала постмодерна стагнація («смутний час» за А. Тойнбі). Найбільш імовірним же є другий випадок, коли конкуренти намагатимуться покінчити зі старою системою «одним ударом» за допомогою військової сили. Фактично, зараз ми спостерігаємо поєднання обох цих варіантів.

Китай як системна альтернатива гегемонії США

У 80-ті роки XX ст. І. Валлерстайн пов'язував можливість появи такого конкурента з Японією – з її «незахідним», етатизованим капіталізмом, заснованим на синтоїстсько-конфуціанських традиціях. Однак часи змінилися, і сьогодні в епіцентрі міжнародного дискурсу про «системну альтернативу» Заходу опинився Китай. КНР прагне використати «всю клавіатуру» методів: від фінансово-економічних до військово-політичних та інформаційно-пропагандистських, щоб змінити існуючий світопорядок на свою користь.

Передісторія нинішнього конфлікту є такою: з початку 80-х років XX ст. «червоний Китай» пішов на ризикований історичний крок. Зберігаючи стратегічне завдання встановлення комуністичного світопорядку (яке так і не було виконане Радянським Союзом), він рішуче інтегрувався в капіталістичну світ-економіку. Спочатку, попри всі зусилля, Китай не зміг увійти до «ядра» світ-системи, проте набув статусу «периферійного гравця» на особливому становищі. Йому цілком вдалося те, що виявилось непідвладним «сталінсько-хрущовсько-брежнєвсько-горбачовському» СРСР. Китайський альтернативний «зародок»,

впровадившись в організм екзистенційно чужої йому, але економічно могутньої світ-системи, почав динамічно розвиватися.

Слід зазначити, що на можливість такого розвитку подій ще наприкінці ХХ ст. натякав С. Гантінгтон. Він підкреслював, що протиріччя між американськими та китайськими цінностями, традиціями і філософіями посилять фундаментальну структурну напруженість, яка виникає щоразу, коли держава, що піднімається (як Китай), загрожує потіснити усталеного лідера (як Сполучені Штати) [127, с. 516–517].

Сьогодні КНР, відчувши внутрішню міць, уже здатна відокремитися від «донорського організму» американської економіки. Розпочалася зухвала та енергійна підготовка до перебудови всього американоцентричного світопорядку з прицілом на формування нової світ-економіки та світ-системи з новим гегемоном на чолі. Американоцентричний світ сприймає це як пряму екзистенційну загрозу та організовує стратегічну протидію китайському виклику – аж до ймовірності військового зіткнення. Як зазначає на сторінках журналу *Foreign Affairs* політичний аналітик Ендрю Ф. Крепіневич, для Сполучених Штатів та їхніх демократичних союзників тривала війна з Китаєм, ймовірно, стане вирішальним військовим випробуванням нашого часу [134]. Варто додати: це випробування вже розпочалося, і поштовх йому дала російсько-українська війна.

Цикли гегемонії та світові війни

Повертаючись до питання про природу гегемонії, зазначимо, що вона триває доти, доки домінуюча держава здатна зберігати свою військово-економічну міць і політичний вплив, накладаючи обмеження на решту світу та регулюючи світовий ринок у власних інтересах. Дані світ-системного аналізу свідчать, що період гегемонії у кожному окремому випадку є відносно нетривалим і зазвичай становить 25–30 років. Після цього колишній гегемон повертається до статусу рядової держави, «однієї з багатьох», навіть якщо на певний час зберігає за собою певні переваги [225].

Занепад гегемонії визначається зниженням загальної економічної та політичної ефективності лідера, а також появою додаткових невиробничих витрат. Це явище визначається як «тягар лідерства» (перерозподіл доходів на зовнішньополітичні акції, розвиток військової інфраструктури та інститутів війни). Тому, на думку І. Валлерстайна, гегемонія, що триває

надто довго, призводить до перетворення світ-системи на «світ-імперію». При цьому держава-гегемон втрачає можливості для утримання стійкого «імперського» порядку, необхідного для максимального накопичення капіталу [221, с. 217–229].

Підкреслимо, що «цикли гегемонії» тісно корелюють із циклічними ритмами М. Кондратьєва та «віковими трендами» Ф. Броделя. Початкове зростання гегемона відбувається повільно в умовах довгострокового економічного підйому та вільної конкуренції. Проте остаточне закріплення домінуючої позиції найбільш успішного гравця відбувається лише через наступальні військово-політичні заходи. Це означає необхідність перемоги у черговій світовій, умовно «тридцятирічній» війні з подальшим реструктуруванням світопорядку та його юридичним закріпленням у міжнародних документах.

Таким чином, світова війна, що докорінно змінює світопорядок, є невід'ємним компонентом самокорекції світ-системи. Світові війни ніби «вмонтовані» у загальний процес світ-системних змін та ротації гегемонів. Однак штучне утримання монопольної позиції лідера веде до зниження його економічної ефективності та неминучого повернення до стану суперництва, у якому обов'язково з'являться нові лідери.

2.2. Зміна світопорядків в процесі світ-системної трансформації

Категорія «світопорядок» є однією з базових у цьому дослідженні. На наш погляд, її трактування можна розглядати як певний внесок у розвиток теорії світ-системного аналізу. У цьому контексті «світопорядок» тісно пов'язаний із категоріями «світ-система» та «світова війна».

Наша гіпотеза полягає в тому, що в межах еволюції світ-системи відбувається послідовна зміна світопорядків, причому факторами та історичними межами цих трансформацій виступають світові війни. Завершення кожної умовної «тридцятирічної війни» знаменувалося перебудовою системи міжнародних відносин і встановленням нової моделі світового порядку. Він забезпечував довгострокові політико-економічні переваги гегемона та вибудовував світову економіку відповідно до його інтересів.

Історичними віхами цього процесу стали:

- **1648 рік** – Вестфальський мир, що встановив систему «європейського концерту»;

- **1815 рік** – Віденський конгрес із його моделлю «Священного союзу»;
- **1918 рік** – Версальський мир та Ліга Націй як його втілення;
- **1945 рік** – Ялтинська конференція та ООН як модель світопорядку другої половини ХХ ст.

Політико-правовий зміст та «проектна» природа світопорядків

Насамперед зазначимо, що категорія «світопорядок» має глибокий політико-правовий зміст (із акцентом на міжнародному праві). У такій інтерпретації світопорядок трактується як сукупність певних норм поведінки, регламентованих кодексом правил, затверджених у практиці міжнародних відносин. Ці правила можуть бути **кодифікованими** (узгоджені міжнародні документи) або **некодифікованими** (неписані правила панівної сторони). У будь-якому разі кожен історичний світопорядок мав «сконструйований», «проектний» та «дидактичний» характер.

Фактично, світопорядок формується внаслідок свідомих вольових зусиль еліт: монархів, аристократії, релігійних ієрархів, могутніх олігархів тощо. Кожен новий лад трансформує політичний простір, встановлює власні міжнародні стандарти та інститути. Зауважимо, що світопорядок ніколи не був рівноправним чи справедливим – встановлювані ним стандарти зазвичай виявлялися черговими **стандартами нерівності**. Він завжди встановлюється стороною-переможцем і існує доти, доки нова сила його не перекине. Кожен світопорядок має свого автора, охоронця та гегемона.

Зміна світопорядків тісно пов'язана з динамікою світ-системних процесів. Про це як про фундаментальне явище згадували А. Франк та Б. Гіллс у праці «Світова система: п'ятсот років чи п'ять тисяч?» [106].

Історична ретроспектива «проектних» світопорядків

Як ілюстрацію «проектного» характеру можна навести:

- **Елліністичний світопорядок** – авторський проєкт Олександра Македонського;
- **Римський лад**, співавторами якого стали Юлій Цезар та Октавіан Август;
- **Православний 1000-річний світопорядок** Візантії, що охопив і Київську Русь;

- **Ісламський світопорядок** від халіфатів до імперії Великих Моголів;
- **Теократичний лад** середньовічної Європи навколо Святого Престолу;
- **Світопорядок Чингісхана**, який об'єднав Євразійський Схід і Захід надійними торговельними шляхами.

Будь-який світопорядок вибудовується ціною великих людських втрат і руйнувань, затверджуючи правила, вигідні виключно переможцю.

Світопорядки Нового часу: закономірності та кодифікація

З XVI ст. до цієї картини вносяться поправки: світопорядки Європейського Нового часу набули загальної закономірності. Вони стали результатом світових воєн за участю багатьох акторів і були суворо кодифіковані.

1. **Вестфальський світопорядок (1648–1799 рр.):** за підсумками Тридцятирічної війни оформив статус «національних держав» як провідних акторів [178, с. 12–15]. Світовий порядок почав формуватися на основі «горизонтальних» відносин між незалежними суб'єктами.

2. **Віденський світопорядок (1815–1914 рр.):** оформлений після розгрому Наполеона, визначив роль «Великих держав» як гарантів стабільності [144]. Він став основою для експансії колоніалізму та формування капіталістичного імперіалізму, де лідирувала Британська імперія. Цей лад був дещо скоригований Франкфуртським миром 1871 року після франко-пруської війни [208].

3. **Версальський світопорядок (1918–1939 рр.):** встановлений після Першої світової війни (третьої за нашою хроноскопією) [125]. Він зафіксував принцип поліцентричної побудови світу через Лігу Націй. Однак егоїзм держав-переможниць зробив систему неефективною, що призвело до загострення міжнародної нерівності.

Деякі історики характеризують «Велику війну» (1914–1918 рр.) як першу половину чергової «Тридцятирічної війни», за якою після короткого перепопочинку (1919–1939 рр.) розпочався другий етап – Друга світова війна.

Ялтинсько-Потсдамська система та перехід до постбіполярності

За підсумками Другої (Четвертої) світової війни сформувався новий, **Ялтинсько-Потсдамський світопорядок (1945–1991 рр.)** [210]. Він став результатом домовленостей держав-переможниць щодо повоєнного

устрою світу. Політичний простір знову трансформувався: формально поліцентрична модель Ліги Націй поступилася місцем біполярній моделі ООН. Ключовими суб'єктами та опонентами в цій системі виступили США та СРСР, оточені власними системними сателітами. Світ було поділено на два антитетичні центри («ядра»).

У результаті за ініціативою США в 1949 році як антикомуністичний блок, спрямований на стримування СРСР, було створено альянс НАТО. У відповідь СРСР сформував систему лояльних соціалістичних держав у Східній Європі, об'єднавши їх у блок країн Варшавського договору. Сигналом до початку сорокарічної світової «холодної війни» стала Фултонська промова В. Черчилля 1946 року.

Після перемоги Заходу в «Холодній війні», розпаду СРСР і краху комуністичної ідеології у 1991 р. утвердився так званий **пострадянський (іллегальний)** світопорядок, який не мав чіткого міжнародно-правового оформлення. На цьому етапі біполярність змінилася американським ексклюзивним моноцентризмом – абсолютним домінуванням США. Росія ж, відмовившись від комуністичної ідеології, почала адаптувати модель західного лібералізму. Це знову радикально змінило політичний простір, проте зміни не отримали законодавчого закріплення – новий лад продовжував існувати в межах старої Ялтинсько-Потсдамської архітектури.

Цією антиномією скористалася путінська Росія, прагнучи ревізії фактичного міжнародного становища відповідно до стандартів сталінсько-рузвельтівської епохи. Після окупації Криму в 2014 р., 24 лютого 2022 року розпочалася широкомасштабна агресія Росії проти України. Це вторгнення Кремль трактував як «превентивний захист» від експансії Заходу. Згідно з концепцією І. Валлерстайна, це ознаменувало початок нової «тридцятирічної війни», за підсумками якої може постати якісно новий світовий порядок і завершитися оформлення нової світ-системи.

Війна та революція як чинники змін

Головними «руйнівниками» світопорядків, як уже відзначалось, є два чинники: **війна та революція**. Обидва явища радикально змінюють політичний простір, міжнародні стандарти, інститути та спосіб життя. Найпоширенішим чинником, як свідчить історія, є саме війна (зокрема світова). Революція може бути спровокована війною (наприклад, Лютнева революція в Росії 1917 р.) або ініціювати її (Жовтневий переворот 1917 р.

із подальшою спробою роздмухати пожежу «світової революційної війни»).

Сучасні візії формування світопорядку в XXI столітті

1. Концепція Г. Кіссінджера: співіснування систем

Генрі Кіссінджер у праці «Світовий порядок» наголошує на значному розмаїтті міжнародних систем, які ґрунтуються на відмінних принципах і перебувають у різному історичному часі [16].

За цією візією:

- **Західний альянс (США та Європа):** базується на принципах демократії; війни тут майже виключені.
- **Азійська система (Китай, Індія, Японія, Росія):** конфлікти не є обов'язковими, але цілком імовірними.
- **Близький Схід:** зона перманентної нестабільності, що нагадує Європу XVII століття.
- **Африка:** зона «диких» громадянських воєн, де західні принципи не працюють.

Кіссінджер констатує співіснування чотирьох світопорядків: **Європейського** (суверенітет), **Ісламського** (умма), **Китайського** (Піднебесна) та **Pax Americana** (глобальне лідерство США). Стійку систему можна створити лише на основі визнання гідності кожного учасника та узгоджених правил.

2. Концепція Джозефа Ная: світопорядок як «Шахівниця сили»

Професор Джозеф Най базує свою версію світопорядка на ідеї розподілу сили: «жорсткої» (hard), «м'якої» (soft) та «розумної» (smart power) [163].

Най порівнює сучасний світопорядок із сеансом гри в шахи на трьох дошках одночасно:

А) Верхня дошка — військово-силовий аспект. З огляду на стратегічну міць США, тут світ залишається переважно моноцентричним.

Б) Середня дошка — економічні сили. Тут гра має поліцентричний характер: США, Європі та Японії належить 2/3 світового продукту, хоча успіхи Китаю свідчать про його потенціал стати одним із найпотужніших гравців.

В) Нижня дошка – сфера транснаціональних корпорацій. Тут відсутні державні кордони, а сила, розосереджена «по горизонталі», не має чітко виражених стійких центрів.

Сучасний політик, на думку Дж. Ная, повинен бачити процеси на всіх трьох дошках одночасно, враховуючи взаємозв'язки між ними. Професор не прогнозує появи «постамериканського світу» в найближче десятиліття, проте закликає США впроваджувати стратегію **«розумної сили» (smart power)**. Вона передбачає особливу увагу до альянсів і мереж, що гнучко реагують на виклики глобальної інформаційної епохи. Замість жорсткої ієрархічної піраміди постає мережа акторів, що взаємодіють між собою: від громадських рухів до активістських об'єднань та груп впливу.

3. Деагрегований та мережевий світ Е.-М. Слотер

Власну візію світопорядку пропонує Е.-М. Слотер [198]. Вона характеризує сучасний лад як *деагрегований*. Це стан, за якого держави, формально залишаючись суверенними, втрачають свою суб'єктність як головні актори світової політики. У цьому її погляди суголосні з тезами І. Валлерстайна про девальвацію ролі держави.

Державні інститути в процесі виконання функцій виходять з-під централізованого контролю, набувають автономії та вступають у пряму взаємодію з аналогічними структурами інших країн. Так утворюються *керівні мережі (governmental networks)*, які пронизують оболонки «материнських держав» і обплутують світ. Е.-М. Слотер виділяє:

- **Горизонтальні мережі:** розвиваються спонтанно через взаємодію офіційних осіб, бізнесу та громадських лідерів (наприклад, у межах G7, G20, Давосу чи ЄС).

- **Вертикальні мережі:** формуються через стійкі зв'язки між державними посадовцями та представниками наднаціональних організацій. Це кістяк майбутньої структури глобального управління.

Поєднання цих мереж створює «решітку», у якій традиційна держава поступово втрачає значення, стаючи частиною глобальної мережевої гри [198, с. 7–12].

4. Ревізіонізм концептів та глобальна криза: погляд Йошки Фішера

У грудні 2023 р. Йошка Фішер опублікував статтю «Немає світового порядку» [105], де виклав наступні тези:

- **Кінець епохи:** Після 24 лютого 2022 року світовий порядок останніх десятиліть припинив існування через агресію Росії, конфлікт на Близькому Сході та активність Китаю. Повернулася «політика сили».

- **Агресія РФ:** Путін прагне переглянути геополітичні наслідки розпаду СРСР, ведучи війну проти сусідів та кидаючи виклик глобальним державам.

- **Вісь США–Китай:** Це головна геополітична вісь XXI століття. Доля людства залежить від того, чи досягнуть ці наддержави стратегічного порозуміння.

- **Трансформація Pax Americana:** Старий порядок, заснований на ліберальних принципах Заходу, слабшає, поступаючись місцем системі, де зростає вплив Китаю та Глобального Півдня.

- **Нестабільність:** Світ переживає масштабну перебудову, де стабільність стає «чужою концепцією» з минулої епохи.

5. Світопорядок у координатах світ-системного аналізу

Зіставлення категорій «світ-система» та «світопорядок» у контексті праць І. Валлерстайна дозволяє зробити такі висновки:

1. **Кількісний аспект:** Світопорядків в історії значно більше, ніж світ-систем. Якщо Валлерстайн говорить про єдину капіталістичну світ-систему (XV–XXI ст.), то історія зміни світопорядків є набагато тривалішою [106].

2. **Історичне охоплення:** Категорія «світопорядок» застосовна до всього історичного процесу від перших цивілізацій, тоді як «світ-система» охоплює конкретний локальний проміжок [226].

3. **Зовнішнє vs Внутрішнє:** «Світопорядок» вказує на зовнішню силу, що впорядковує світ «згори» через регламент і владу (наприклад, проєкти Олександра Македонського чи Pax Romana). «Світ-система» свідчить про внутрішній «драйвер» розвитку – світ-економічні процеси.

Історію людства можна представити як послідовну зміну світопорядків. Цей процес починається з екстраполяції внутрішнього порядку «успішного етносу» на навколишню ойкумену – або через пряму агресію, або через «м'яку силу» (абсорбування). Всі світопорядки, від Давнього Єгипту до сучасності, підпорядковані загальному закону зародження, розквіту та занепаду.

Співвідношення понять «світопорядок», «імперія», «цивілізація»

Поняття «світопорядок» тісно переплетене з категорією «імперія». Історично імперія Олександра Македонського трансформувалася у світопорядок для величезної ойкумени від Пелопоннесу до Гіндукушу, а імперія Юлія Цезаря стала фундаментом устрою для Північної, Західної та Середземноморської Європи, включно з Північною Африкою та Близьким Сходом. Імперія Чингізидів, своєю чергою, сформувала тривіковий світопорядок на безкрайніх теренах Євразії.

У складнішому співвідношенні перебувають «світопорядок» і «цивілізація». На відміну від імперії чи держави, цивілізація не є чіткою структурною даністю з конкретною організацією влади чи адміністративним ресурсом. Цивілізація – це культурно-психологічний патерн, стійка система масових звичок, цінностей, вірувань і символів, у межах якої формується етнос або держава.

Наприклад, у ціннісній системі *Західнохристиянської цивілізації* послідовно поставали імперія Карла Великого, Габсбургів, Наполеона, Британська імперія та сучасний *Rex Americana*. У полі *Східнохристиянської цивілізації* існували Візантійська та Російська імперії. *Ісламська цивілізація* породила імперії Аббасидів, Омейядів, Великих Моголів та Османську державу. *Китайська цивілізація* знає тисячолітню історію зміни імперій Суй, Тан, Хань, Сун, Юань та Цин.

Світопорядок та світ-система: функціональна субординація

Світ-система – це грандіозний політико-економічний організм, драйвером якого є безперервне накопичення капіталу та експансія. Тут «світопорядок» відіграє підпорядковану роль: він є зовнішнім політико-правовим дизайном, що оформлює приховані інтенції світ-економіки.

Ілюстрацією цього є боротьба британоцентричної світ-системи з наполеонівською **світ-імперією**. Бонапарт не зміг перетворити свою імперію на самодостатню світ-систему через провал «континентальної блокади». Як наслідок, бонапартистський світопорядок був зруйнований, а на його руїнах утвердився британський лад, що відкрив шлях до глобальної капіталістичної експансії.

Загальна типологія світопорядків

Ми можемо умовно розділити історичний процес на три великі епохи:

1. **«Досистемні» світопорядки** (до XVI ст.);
2. **«Внутрішньосистемні» світопорядки** (етапи еволюції капіталістичної світ-системи);
3. **«Постсистемні» світопорядки** (майбутні моделі після реорганізації нинішньої системи).

Досистемні світопорядки

Вони базувалися на територіальних захопленнях та прямій експлуатації периферії Центром. Сюди належать устрої Стародавнього Межиріччя, Єгипту, Персії, світ еллінізму та «залізний» Римський світопорядок. У середньовіччі цей тип репрезентувала Священна Римська імперія, що перебувала у складних відносинах із Папським престолом – центром «трансцендентного» світопорядку. Наполеонівська спроба була останньою потужною потугою встановити досистемний імперський лад, який, зрештою, поглинула британоцентрична торговельно-фінансова система [232, с. 35–53].

Внутрішньосистемні світопорядки

Цей тип повністю залежить від стану світ-системи та продукується нею відповідно до логіки її розвитку:

- **Венетоцентричний:** Перший етап еволюції світ-системи із центром у Венеції – «Уолл-стріті» давнини. Лад утвердився через виснаження Візантії та фінансування Хрестових походів.

- **Голландський:** Після зміщення торгових шляхів до Атлантики центр перемістився до Нідерландів. Протестантська еліта на певний час очолила світ-системний процес [129, с. 19–41].

- **Британоцентричний (*Pax Britannica*):** Від Англійської революції до 1945 року. Лондон сформував справді глобальну структуру, де фунт стерлінгів став світовою валютою. Цей лад забезпечив капіталізацію більшості регіонів світу та зруйнував економіку Китаю після «опіумних війн» [78, 167].

- **Американоцентричний:** З 1945 року і дотепер Вашингтон є центром, що визначає архітектуру сучасного світопорядку та функціонування світової системи.

Контрсистемні виклики та домінування англосаксонської моделі

Аналізуючи ланцюжок «внутрішньосистемних світопорядків», слід виділити важливу особливість: у проміжку між пануванням *Pax Britannica* (третій тип) та *Pax Americana* (четвертий тип) виникають світопорядки контрсистемної спрямованості.

З 1917 р. формується *соціалістичний світопорядок*, що заперечував капіталістичний фундамент глобальної світ-системи. Він орієнтувався на створення егалітарної та меритократичної планової світ-економіки під гаслом ліквідації експлуатації. Дещо пізніше, з 1933 р., постає расистський *німецький націонал-соціалістичний світопорядок*, який залучив до своєї орбіти фашистську Італію та встановив координацію з японським мілітаристським режимом в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Однак завдяки складним політико-економічним та військово-дипломатичним маніпуляціям (1939–1945 рр.) англосаксонська світ-система подолати ці виклики. У 1945 р. за участю СРСР було знищено германоцентричний (нацистський) лад, а в 1991 р. розпався і сам Радянський Союз. Відтоді американоцентричний світопорядок утримує глобальне домінування.

Китай як матриця нової світ-системи

З початку XXI століття спостерігається визрівання ядра нової світ-системи, антагоністичної до існуючої. Вона синтезує досвід радянської контрсистеми та здобутки американоцентричної моделі. Китайська «нова економічна політика», що поєднує стратегічне планування з ринковою мотивацією, сьогодні претендує на роль нової глобальної матриці.

М. Левіс у своїй праці зазначає, що державний капіталізм Китаю є адаптивною стратегією, здатною забезпечити високе зростання технічно просунутої системи навіть в умовах глобальної стагнації [145, с. 506–519]. Л. Бірлі доходить висновку, що через масштаб Китаю та його полярність щодо США «плавна передача гегемонії» є неможливою. Найімовірнішим результатом ескалації конфлікту стане довгострокове глобальне руйнування старого ладу. Сучасна «зміна світопорядків» традиційно супроводжується економічними потрясіннями та кровопролитними війнами.

Військовий чинник у трансформації світ-системи

Військовий чинник відіграє ключову роль у зміні внутрішньосистемних устроїв:

- **Венеційський етап:** Становлення капіталізму почалося з пограбування Візантії під час Четвертого хрестового походу (1204 р.) [207]. Візантійські скарби стали «стартовим капіталом» західноцентричної системи.

- **Голландський етап:** Нідерландська революція та англо-голландські війни були боротьбою за лідерство всередині системи [169]. Фундамент європейського ладу було закладено після Тридцятирічної війни (1618–1648 рр.) [170].

- **Британський етап:** Наполеонівські війни на початку XIX ст. та Перша світова війна на початку XX ст. дозволили Британії досягти піку могутності та перетворити свою фінансову систему на світову матрицю [78].

- **Американський етап:** Друга світова війна (1939–1945 рр.) змістила Центр від Британії до США. Одночасно остаточно оформилася радянська контрсистема.

Сучасний етап: від моноцентризму до нової біполярності

Після колапсу радянського блоку та встановлення монопольного домінування США [197], світ пройшов через низку «кольорових революцій» та локальних конфліктів (Югославія, Чечня, Грузія, Афганістан).

Нинішній етап характеризується появою ознак *китаєцентричної світ-системи*. Головними індикаторами цього глобального зсуву є:

1. Санкційні війни.
2. Повномасштабна російсько-українська війна.
3. Загострення на Близькому Сході (сектор Гази, удари між Ізраїлем та Іраном).
4. Напруга навколо Тайваню.

Висновки щодо динаміки світопорядків

В рамках капіталістичної світ-системи (XV – початок XXI ст.) змінилося щонайменше сім світопорядків: *венетоцентричний, португалоцентричний, іспаноцентричний, голландоцентричний, франкоцентричний, британоцентричний та американоцентричний*.

Світ-система як цілісність є довговічнішою за окремі світопорядки. Проте ХХ століття прискорило темпи їхньої зміни. Спроби Німеччини, Італії, Японії та СРСР створити власні «недобудовані» світопорядки зазнали краху, оскільки вони не встигли сформувати повноцінну працюючу світ-системну альтернативу і були відторгнуті панівним ліберально-капіталістичним ядром [179]. Сьогодні ми стоїмо на порозі принципово іншого китаєцентричного ладу, що може стати провісником абсолютно нової світ-системи.

Перша чверть ХХІ століття ознаменувалася різким стрибком конфронтації між панівною 500-річною (американоцентричною) світ-системою та новою (китаєцентричною), що стрімко набирає силу. У цій надзвичайно напруженій обстановці спалахнула російсько-українська війна та виникли супутні вогнища антагоністичних конфліктів у різних точках планети. На ментальному рівні це проявляється як зіткнення двох світоглядів: ліберально-демократичного (ідея свободи та розкріпачення індивідуальних прагнень) та авторитарно-консервативного, традиціоналістського (ідея обов'язку та ієрархічного світоустрою). Це «зіткнення цінностей» формує у суспільній думці сприйняття реальності як прелюдії до глобального фронтального зіткнення.

Як неодноразово зазначалося, І. Валлерстайн визначав початок світ-системи з ХV століття – епохи пізнього Відродження, великих торговельних будинків Венеції, Флоренції та Генуї, Великих географічних відкриттів та занепаду Візантії. Завершення історії цієї 500-річної капіталістичної світ-системи та появу нового ладу вчений пов'язував саме з першою половиною ХХІ ст. Певною мірою цю проблематику порушував і З. Бжезинський [80]. Його алармістські передчуття перетинаються з низкою положень світ-системного аналізу, про що детальніше йтиметься у наступному розділі.

Як і передбачав Валлерстайн, процес руйнування існуючого світопорядку вже розпочався. У російсько-українській війні, руйнації Гази та Дамаска, дестабілізації всієї «мусульманської дуги», напруженості у Південнокитайському морі, а також у безпрецедентних фінансових та інформаційних битвах народжується новий світовий лад. Смуга тригерів, що за висхідною струшують планету, має призвести або до формування більш справедливої та розумної світової спільноти, або до глобальної катастрофи.

Висновки до розділу 2

У ході аналізу співвідношення понять «світ-система», «світ-економіка», «світ-імперія», «світопорядок» та «світова війна» визначено такі ключові аспекти:

1. *Структурна ієрархія*: Світ-система є ієрархією нерівності, що складається з «ядра», ближньої «напівпериферії», віддаленої «периферії» та зон «антисистемного» зростання.
2. *Економічний драйвер*: Світ-система ґрунтується на світ-економіці, яка є рушійною силою стрибкоподібного розвитку всього системного комплексу.
3. *Механізм реновації*: Розвиток та експансія світ-системи відбуваються через світові війни, що часто поєднуються з революціями. Після такого воєнного «апгрейду» система регенерується, розширюючи політичний простір навколо нового гегемона.
4. *Внутрішньосистемні етапи*: Виокремлено обмежену кількість світопорядків: Вестфальський (XVII ст.), Віденський (XIX ст.), Версальський (початок XX ст.), Ялтинсько-Потсдамський (середина XX ст.) та пострадянський («іллегальний», кінець XX ст.).
5. *Війна як фактор змін*: Світові війни є безпосередніми інструментами зміни порядків: Тридцятирічна війна породила Вестфальську систему, Наполеонівські війни – Віденську, Перша світова – Версальську, Друга світова – Ялтинсько-Потсдамську.
6. *Специфіка «Холодної війни»*: Цей конфлікт фактично змінив світовий порядок, проте не закріпив ці зміни в міжнародно-правових актах. Така двоїстість дозволила Росії маскувати геополітичний реваншизм під боротьбу за «справедливі стандарти» Ялти-1945.
7. *Досистемні порядки*: На відміну від внутрішньосистемних, вони мали спорадичний характер, а війни, що їх ініціювали, не досягали глобального масштабу.
8. *Вразливість мілітарних моделей*: Світопорядки, засновані лише на військово-політичній силі без міцного економічного фундаменту, є вразливими (наприклад, перемога британської та американської світ-економік над світ-імперіями Наполеона та СРСР відповідно).
9. *Потенціал глобалізації*: Світопорядки, створювані світ-імперіями, зазвичай мають локальний характер (еллінізм, *Pax Romanorum*), тоді як порядки, пов'язані зі світ-економікою, спрямовані на глобалізацію.
10. *Шокове оновлення*: Світ-система має здатність до самооновлення через кризи, де роль тригера, що скидає застарілий світопорядок, виконує світова війна.

РОЗДІЛ 3

МІЖНАРОДНИЙ МИР ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА ХХІ ст.

СВІТ-СИСТЕМНИЙ АСПЕКТ

3.1. Геополітичні небезпеки пострадянського світопорядку (1991–2025 рр.)

Проаналізувавши співвідношення понять «світ-система», «світопорядок» та «світова війна», а також сформулювавши модель транзиту світопорядків як етапів стрибкоподібної трансформації світ-системи, сфокусуємо увагу на ризиках, притаманних нинішньому пострадянському ладу. На додаток до світ-системного аналізу І. Валлерстайна звернемося до теоретичного доробку Збігнєва Бжезинського. Попри відмінність методологічних підходів, Бжезинський незалежно від Валлерстайна дійшов висновків, що підтверджують прогнозу валідність світ-системного аналізу. Його концепція євразійської «великої шахівниці» є в цьому плані вагомим доповненням.

Геополітична візія З. Бжезинського в контексті трансформації сучасного світопорядку

Майже всі основні праці З. Бжезинського присвячені проблематиці світопорядку. Він був націлений на розв'язання центрального питання свого життя – зміцнення та утримання американоцентричного світу. Автора «Великої шахівниці» можна розглядати як послідовного продовжувача англосаксонської геополітичної школи (А. Мехен, Х. Маккіндер тощо) з її наративом про безперервну боротьбу цивілізацій «Моря» проти цивілізацій «Суші».

У своєму дослідженні З. Бжезинський відзначав екстраординарну роль Євразійського континенту як платформи «Цивілізацій Суші» у світовій політиці [79, с. 234–247]. Справді, Євразія займає центральне становище: тут мешкає близько 75 % населення планети, зосереджено понад 60 % світового ВВП та близько 3/4 розвіданих енергетичних запасів. Саме на євразійському геополітичному плацдармі діють найбільш динамічні держави світу.

Шість найбільших після США економік розташовані саме в Євразії, причому одна з них (КНР) сьогодні претендує на глобальне лідерство. Ці

країни (КНР, Індія, Росія, ФРН, Франція, Туреччина) володіють найпотужнішими військовими потенціалами. Усі легальні ядерні держави, крім США, знаходяться на цьому континенті. Саме з Євразії походять усі актуальні виклики американській гегемонії.

З часів Маккіндера зберігає силу твердження: держава, яка пануватиме в Євразії, контролюватиме світ. Контроль над цим масивом означає панування над двома найбільш продуктивними регіонами – ЄС на Заході та «далекосхідними тиграми» на Сході. Це неминуче призведе до підпорядкування Африки. За такого сценарію Західна півкуля та Океанія перетворяться на геополітичну периферію потужного євро-афро-азійського комплексу [79, с. 247–252].

Бжезинський визнавав, що сумарна євразійська могутність значно перевищує американський потенціал. Однак, «на щастя для США», континент занадто великий і політично роз'єднаний. На «євразійській шахівниці» гру ведуть кілька незалежних гравців у чотирьох секторах:

- *Західному* (ФРН, Франція, Британія);
- *Східному* (Китай, Японія);
- *Центральному* (Росія);
- *Південному* (Індія, Пакистан, Індонезія).

Азійське суперництво за геополітичну перевагу, на відміну від атлантичної солідарності часів «холодної війни», створює загрозу стабільності, особливо враховуючи наявність ядерної зброї у КНР, Індії та Пакистану [209]. На західному краї Євразії розгорнуті американські сили, тоді як на далекосхідному фланзі височіє дедалі потужніший Китай. У проміжку між ними лежить простір Росії, який Бжезинський визначав як «політично нестійкий» [79, с. 108–118]. На півдні розташована багата на ресурси Центральна Азія – регіон стратегічної важливості для всіх світових потуг.

Бжезинський розглядав Євразію як головний «геополітичний бонус» США, проте усвідомлював недовговічність цієї ситуації. Він передбачав сходження Америки з «вершини гори» або через внутрішні причини, або внаслідок появи сильного суперника. Підсумком такого «відходу» може стати загальна міжнародна дестабілізація. Як зазначав С. Гантінгтон, у такій ситуації США не зможуть ані домінувати, ані ізолюватися [127, с. 508–515].

Для пролонгації «американського століття» Бжезинський формулював дві цілі:

1. Інтегрувати Росію в орбіту Заходу.
2. Не допустити появи нового незахідного гегемона (зокрема Китаю).

Він виокремлював кілька загроз гегемонії США:

- Консолідація Сходу.
- Агресивний реваншизм Росії та її союз із Китаєм.
- Намагання європейських партнерів витіснити Америку з її позицій.

Крім зовнішніх чинників, Бжезинський бачив і внутрішні обмежувачі. Америка, на його думку, «занадто демократична вдома, щоб бути диктатором за кордоном» [79]. Популістська демократія обмежує використання військової сили, оскільки зовнішньополітична експансія рідко викликає ентузіазм у американського народу, за винятком випадків екзистенційної загрози. Принцип демократії, зрештою, виявляється протилежним принципу імперської мобілізації.

Криза американського державного мистецтва та виклики гегемонії

Нині тема послаблення рішучості США щодо активного розв'язання глобальних проблем стає центральною у суспільному дискурсі. У статті «Атрофія американського державного мистецтва» політолог Ф. Зеліков підкреслює, що світ увійшов у період глибокої кризи: війни в Європі та на Близькому Сході поєднуються із загрозою конфлікту у Східній Азії [235]. Сполучені Штати стикаються з трьома ворожими ядерними державами (РФ, КНР, КНДР), тоді як Іран перебуває на межі створення власної ядерної зброї. Водночас США втрачають позиції в Африці, Латинській Америці та Південно-Західній Азії, де посилюються міграційні кризи.

Після пандемії – найдорожчої кризи з 1945 року – Вашингтон змушений реагувати на транснаціональні виклики: кліматичний енергетичний перехід, стрімкий розвиток штучного інтелекту та зростаючий тиск на капіталістичну систему. Ф. Зеліков зазначає, що сучасному американському уряду бракує глибини компетенцій та «ноу-хау» для ефективного управління в таких умовах. Нинішня ситуація кидає «вільному світу» серйозніший виклик, ніж будь-які події за останні 60 років [235].

Усередині американського суспільства сформувалися два тренди:

1. *Логіка ізоляціонізму (Д. Трамп)*: кінець холодної війни виправдовує зниження активності США у світі, навіть ціною репутаційних втрат.

2. *Логіка глобалізму (Дж. Байден)*: необхідність активізації багатосторонньої діяльності заради статусу «країни з ідеалами», що потребує певних жертв.

Ситуація ускладнюється тим, що масштабне застосування військової сили стає дедалі проблемнішим. Наявність ядерної зброї ставить під сумнів доцільність глобальної війни як інструменту політики, хоча на тлі російсько-української війни табу на застосування засобів масового ураження дещо похитнулося. Як зазначає **П. Шредер**, Путін розраховує на те, що США відступлять перед загрозою ядерного конфлікту заради території, яка розташована далеко від їхніх кордонів [194]. Додатковим обмежувачем гегемонії є економічна взаємозалежність: санкційна стратегія часто повертається «бумерангом» фінансових втрат до самих суб'єктів тиску.

Прогнози З. Бжезинського та політична реальність

Через майже 30 років після виходу «Великої шахівниці» ми переконуємося в точності прогнозів З. Бжезинського. Початок руху Америки з «вершини гори» підтверджується як внутрішніми чинниками (загострення боротьби еліт на тлі рухів BLM чи пропалестинських акцій), так і зовнішніми (дисоціація курсу країн ЄС, Brexit, посилення союзу КНР та РФ). У категоріях геополітики Маккіндера це виглядає як глобальна атака «лютого Бегемота» (Суші), що прагне розірвати кільце «грізної Анаконди» (Моря).

У праці «Стратегічний погляд» Бжезинський констатував невиконання двох головних завдань: не вдалося інтегрувати Росію до західної орбіти та не вдалося стримати глобальне піднесення Китаю [80].

Щодо локальних загроз, картина неоднозначна:

- **Консолідація Євразії**: поки що малоімовірна через розрізненість інтересів регіональних лідерів (Китаю, Росії, Туреччини, Франції, Німеччини). Кожен із центрів «тягне ковдру на себе», а амбіції менших гравців (Польщі, В'єтнаму тощо) лише посилюють хаотичність силових полів.

- **Чинник Індії:** США розглядають Нью-Делі як противагу Пекіну [119]. Прикордонні конфлікти та економічна експансія КНР у Південній Азії штовхають Індію до тіснішої співпраці з Вашингтоном.
- **Альянс Японія – Китай:** залишається малоімовірним через трагічну історичну пам'ять та присутність військ США в регіоні.

Розкол Заходу та нова дипломатія

Підтвердилися побоювання Бжезинського щодо деконсолідації самого Заходу. Створення у вересні 2021 року **AUKUS** (Австралія – Британія – США) свідчить про поділ на «два Заходи»: «таласократичний» (англосаксонський) та «телурократичний» (франко-німецьке ядро) [90]. Це реанімує протистояння доктрин «Моря» (Маккіндер) та «Суші» (Гаусгофер), що проявилось у позиції ФРН щодо «Північного потоку» та заявах Е. Макрона про «смерть мозку» НАТО.

Бжезинський попереджав, що відхід США з позиції світового арбітра призведе до хаотизації. У цій ситуації головним інструментом політики стає маневрування, гра на нервах та створення ситуативних коаліцій [80]. У межах цієї парадигми намагався діяти Дж. Байден, поєднуючи дипломатію щодо ядерних озброєнь із розбудовою AUKUS. Його гасло «Америка повернулася!» [11] значною мірою залишилося лише декларацією.

Проблема посилюється інтеграційними процесами серед незахідних країн (Глобального Півдня), що отримали новий поштовх внаслідок російсько-української війни та дисоціації підходів до світового ладу [102, с. 100–126].

Геополітичне пробудження Півдня та загроза

«Другої холодної війни»

Перерозподіл світового балансу сил і масштабне політичне пробудження нових гравців посилюють нестабільність сучасних міжнародних відносин. Китай, позбувшись на початку 90-х років минулого століття потенційної радянської загрози, зосередив ресурси на внутрішньому розвитку. За лічені десятиліття він модернізував свою інфраструктуру до рівня, якого Захід досягав протягом цілого століття.

Сьогодні, через тридцять років після виходу праці З. Бжезинського, мало хто розглядає Євросоюз як єдиного потужного політичного гравця найближчого майбутнього. Проте й панування США викликає дедалі

більше запитань. Ця проблема окреслилася ще з моменту проголошення Г. Кіссінджером «року Європи». Американська ініціатива стала викликом для європейських країн, які у відповідь активізували політичну співпрацю в межах ЄЕС. Однак страхи Вашингтона щодо появи в особі Європи політичного конкурента виявилися перебільшеними: домінування національних інтересів та оборонна залежність від НАТО не дозволили європейській єдності вийти за межі риторики [195]. Тим не менш, зараз, особливо з 2025 року Європа все більше відчуває свою геополітичну самотність і намагається взяти на себе роль нового суб'єкта військово-політичного протистояння Росії у певному сенсі дистанціюючись від США.

На тлі цих процесів відбувається зниження віри у благополучну спадщину Заходу [80], а глобальні кризи стають невід'ємним компонентом життя. Як зазначає Стівен С. Роуч, потрясіння більше не є винятковими подіями, вони перетворилися на закономірність сучасного розвитку [188].

Протистояння США та Китаю: військовий аспект

Група впливових американських аналітиків (А. С. Еріксон, Б. Габріель, Г. Коллінз, М. Поттінгер) стверджує, що де-факто розпочалася Друга холодна війна, де головним фронтом є конфлікт США з Китаєм. Це протистояння може тривати кілька поколінь в умовах постійної ядерної загрози. У статті «Катастрофа на Тайвані» автори наголошують, що сучасний Китай є значно потужнішим суперником, ніж колишній СРСР. Якщо піковий ВВП Радянського Союзу становив лише 44 % від американського, то Китай за паритетом купівельної спроможності випередив США ще у 2014 році. Це ставить під сумнів перемогу Заходу у цьому фіналі [97].

Ендрю Ф. Крепіневич у статті «The Big One: Preparing for a Long War With China» зауважує, що перспектива китайської агресії в Індо-Тихоокеанському регіоні перейшла з розряду гіпотез до конкретних військових планів. Сі Цзіньпін прискорив нарощування військової потужності та дедалі активніше висуває експансіоністські морські претензії, що зачіпають інтереси Японії, Філіппін та Тайваню. Оскільки США наразі відволічені війнами в Європі та на Близькому Сході, Пекін може побачити «вікно можливостей» для реалізації своїх ревізійоністських амбіцій за допомогою сили [134].

Валлерстайн vs Бжезинський: неминучість світ-системної трансформації

Збігнєв Бжезинський, не будучи прихильником світ-системного аналізу, фактично дійшов висновків, суголосних із лінією І. Валлерстайна. Обидва мислителі вказували на низхідну траєкторію сучасної світ-системи та неминучість зміни світопорядку. Бжезинський рельєфно описав чинники, що загрожують гегемонії США, а його роздуми про «незахідну сукупність держав», яка стрімко набирає сили, повністю вписуються у валлерстайнівську концепцію.

Проте там, де Бжезинський зупиняється перед питанням про механізм зміни гегемона, Валлерстайн висловлюється значно жорсткіше. Він проводить аналогію з Тридцятирічною війною XVII століття, яка свого часу радикально змінила баланс сил. Валлерстайн прогнозує, що потреба в новому світопорядку неминуче спричинить виникнення нової *«тридцятирічної» світової війни* (у різних її гібридних формах). Наслідком цього болісного процесу стане створення нового світового ладу, який сформує умови для інтенсивного розвитку наступної світ-системи.

Докладному аналізу цієї проблеми присвячено наступний підрозділ.

3.2. Російсько-українська війна як тригер світ-системних змін

Психологічний вимір будь-якої війни завжди трагічний та ірраціональний: це страждання, смерть, руйнування, скорбота та ненависть. Це виклик самому сенсу буття. Військове пекло сприймається людиною як безглузда, абсурдна та жахлива екзистенційна загроза. «Війна – це горе у збільшеному масштабі», – так оцінив це страшне явище англійський просвітитель Єремія Бентам [153].

Зовсім іншим є геополітичний вимір війни. Тут на перший план виходять не людські життя, а стратегічні розрахунки, логістичні ланцюжки, географічні карти, силові комбінування та політичні резони. Людські життя в цьому вимірі – лише статистичні одиниці, один із компонентів військової логістики. На жаль, у свідомості військово-політичних еліт часто переважає саме такий підхід, подібно до того, як в історичному бутті народів домінує не їхні потаємні надії, а логіка стратегів, що ведуть свою складну гру. Як із гіркотою визнавав Анрі

Барбюс у романі «Вогонь»: війна триватиме доти, доки питання про неї вирішуватимуть не ті, хто помирає на полі бою [3].

У цьому ж руслі працюють і аналітичні центри, що досліджують соціальні макропроцеси, історичні цикли та глобальні трансформації. Такий підхід можна звинуватити в цинізмі, проте в політичній науці він є необхідним: без знання макропроцесів неможливо розуміти, передбачати та впливати на події як у глобальному, так і в локальному масштабах. У такому розрізі світ-системна методологія постає інструментарієм, за допомогою якого розкривається справжня сутність та підґрунтя одного з найтрагічніших явищ ХХІ століття – російсько-української війни.

Цілком доречно запитати: «Що нового внесе це дослідження на тлі мільйонів публікацій з цього приводу?». Питання суттєве, адже ця війна стала інформаційним приводом безпрецедентного масштабу, спричинивши резонанс, потужніший за події 11 вересня 2001 року, вторгнення до Іраку (2003) чи захоплення влади талібами в Афганістані (2021). Початок фахового обговорення цієї проблематики в межах нашої концепції було покладено у статті «The Russian-Ukrainian War in the Context of XXI-st Century World-System Changes. Experience of I. Wallerstein's Methodology» [180].

Російсько-українська війна породила безпрецедентну «інформаційну какофонію» у ЗМІ та соціальних мережах. Величезна маса контенту, створювана як компетентними фахівцями, так і аматорами, часто позбавлена прагнення до об'єктивного аналізу. Це підсилюється технологіями масової дезінформації та маніпулювання суспільними настроями.

Просіявши цей інформаційний «спам», можна виділити кілька виразних трактувань причин війни. Розглянемо дві з них: зовнішній погляд (з боку аналітиків США) та інсайдерський (з позицій української аналітики). Йдеться про аргументи професора Гарвардського університету **Джозефа Ная** та думку керівника «Українського інституту політики» **Руслана Бортника**.

Джозеф Най ділить причини війни на три групи:

1. *Глибокі (історичні)*: розчарування Путіна у щирості Заходу та масштабах допомоги Росії у минулому.
2. *Середньострокові (проміжні)*: переконаність Москви у нещирості НАТО через розширення Альянсу на Схід.

3. *Безпосередні мотиви*: персональна нетерпимість Путіна до розпаду СРСР, який він вважає «найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття», та сприйняття пострадянських держав як *failed states* (держав, що не відбулися).

Дж. Най [164] наголошує, що війна не була неминучою: Путін припустився помилки у розрахунках і необачно «запалив сірник», який міг би залишитися в коробці. Тобто суб'єктивний мотив став вирішальним «спусковим гачком». Проте в міркуваннях професора бракує аналізу об'єктивних чинників – він оперує переважно категоріями психологічної сфери: «образа», «неприйняття», «розчарування».

Інший підхід ми бачимо у припущеннях Руслана Бортника [76]. На його думку, ініціатори зіткнення (як російські, так і міжнародні) свідомо йшли на розв'язання «контрольованої» регіональної війни в межах «червоних ліній». Мета такої війни – «випустити пару» величезного тиску, що розпирає світову фінансово-економічну систему. Автор зазначає, що до 2022 року обсяг надрукованої грошової маси в середньому в 3,5 рази перевищував світовий ВВП, створивши гігантську «фінансову бульбашку». Цей процес посилювався під час пандемії Covid-19, коли уряди (особливо у зонах долара та євро) запустили «друкарський верстат» для пом'якшення наслідків локдаунів, що призвело до стагфляції.

Сьогодні, в умовах постпандемічного світу та війни, що розгоряється, влада багатьох країн повертається до жорсткіших, авторитарних форм контролю. Повсюдно спостерігається обмеження прав і свобод людини, знижується роль традиційних лідерів громадської думки та «цифрових інфлюенсерів». Прикметно, що ці зміни відбуваються за мовчазної згоди мас, оскільки головною цінністю чверті ХХІ століття стає не «свобода», а «безпека». Зростає попит на «людей порядку»: авторитарних правителів, дисциплінованих адміністраторів, силовиків. За Р. Бортником, світ дозрів для трансформації у нову політико-економічну систему.

Цей прогноз впритул наближається до діагнозу, який дає світ-системний аналіз, з тією різницею, що останній вказує на мегасистемний масштаб подій. Це підтверджує, що глобальні світ-системні дослідження залишаються в центрі актуального наукового дискурсу. Полемічним доповненням до цього аналізу слугує стаття М. Тейлора Кінга, який прогнозує, що майбутній «Тойнбі 22-го століття» відзначить у цих подіях кризу націоналізму та реакцію Росії на втрату свого статусу [205].

Російсько-українська війна як зона біфуркації глобальних змін

Російсько-українська війна, що спалахнула 24 лютого 2022 року, за всього її трагізму, є елементом грандіозної геополітичної гри. Її сенс полягає у непримиренній боротьбі оксидентальної (американоцентричної) світ-системи проти орієнтальної (переважно китаєцентричної), яка прагне утвердитися у ХХІ столітті. Ця війна стала «точкою біфуркації», яка або спровокує формування нового світопорядку, що прокладе шлях до нової світ-системи, або остаточно закріпить на російських уламках існуючу вже п'ять століть модель. Проте вкрай нестабільне ХХІ століття може породити й інші, принципово нові геополітичні комбінації.

Світ-системна методологія фіксує наростання колосальної напруги між американоцентричним ядром (НАТО, AUKUS) та китаєцентричним блоком, що формується із залученням російського, північнокорейського, іранського та інших ресурсів.

На відміну від 1960-х років, коли радянсько-китайський альянс розпався через претензії СРСР на домінування (що призвело до конфлікту на острові Даманський у 1969 р.), нинішній модернізований Китай перебуває у статусі лідера. Пекін стратегічно посилює своє «поле тяжіння», стаючи безальтернативним партнером для РФ в умовах західних санкцій. Китай зумів зберегти територіальну цілісність та стратегічну ідеологію – «культуру Дао» як Шлях цивілізації. Попри ідеологічні відмінності Пекін і Москва сходяться на тому, що англосаксонська модель є для них екзистенційною загрозою.

Перехід Росії до «жорсткої сили» та її стратегічні прорахунки

Суто економічне та культурне протистояння («м'яка сила») виявилось малоефективним для зміни світопорядку. З 24 лютого 2022 року в хід пішла «жорстка сила», що підтверджує гіпотезу **І. Валлерстайна**: зміна гегемона відбувається внаслідок чергової «глобальної війни» [227, с. 76–91].

Початковий задум Росії полягав у блискавичному захопленні Києва для зміни балансу сил у Європі, що мало б синхронізуватися з посиленням Китаю в Південно-Східній Азії. Такий подвійний удар мав на меті витіснення англосаксонського впливу з Євразії та Африки, забезпечуючи китайську стратегію «Поясу та Шляху» військово-політичним фундаментом [191].

Проте війна перетворилася на «чорну діру», у яку втягнулася вся світова спільнота. Рішуче згуртування понад 50 країн Заходу на підтримку України стало вражаючою відповіддю на «виклик зі Сходу». Це спричинило чітку функціональну диференціацію альянсів:

- **НАТО** орієнтоване на нейтралізацію російського флангу в Східній Європі.
- **AUKUS** націлений на стримування Китаю в Тихоокеанському регіоні.

Росія, маючи обмежений економічний потенціал (лише 1,78 % світового ВВП за даними Світового банку), робить ставку на військовий ресурс. Китай же, моніторячи українську кампанію, розробляє багатогодову стратегію. Очевидно, що цей альянс розрахований на довгу гру, призом у якій є новий світопорядок.

Аналізуючи російську «спецоперацію», Китай враховує помилки Кремля:

1. *Недооцінка суб'єкта*: Москва не врахувала стійкість ЗСУ, бойовий дух українського народу та міцність політичної системи України.
2. *Недооцінка реакції Заходу*: Рівень «реагентного потенціалу» демократичного світу виявився несподівано високим.
3. *Криза мотивації*: На відміну від Наполеона (ідеали Просвітництва), Гітлера (расова теорія) чи Сталіна (соціальне визволення), путінська риторика була розпливчастою («денацифікація», «нейтральний статус»).

Відсутність чіткої ідеології у пострадянській Росії, яка тривалий час намагалася бути «такою ж, як Захід», негативно вплинула на мотиваційну базу війни. Навіть у гострих конфліктах Кремль роками вживав термін «партнери». Проте логіка війни та консолідація Заходу змусили російське суспільство усвідомити свою несумісність із західною системою цінностей, повертаючи інтелектуальний дискурс до ідей *М. Данилевського про протистояння Росії та Європи [12]*.

Свою думку щодо цих подій висловила професорка кафедри міжнародних відносин Нової школи (США) Н. Хрущова. На сторінках «Project Syndicate» вона зазначає: попри те, що Україна отримала безпрецедентну підтримку Заходу, Росія продемонструвала неочікувану здатність витримувати тривалу війну. Західні санкції мали б спровокувати внутрішній вибух і штурм Кремля заради повернення «доступу до європейських брендів та американського фаст-фуду», проте демонізація

всього російського лише згуртувала суспільство навколо антизахідних цінностей [132].

Юджин Румер, директор програми «Росія і Євразія» Фонду Карнегі, наголошує, що Путін кооптував еліти та зробив суспільство співучасником війни, використовуючи імперську ностальгію. Це створило для США проблему, не менш складну за протистояння з Китаєм [191]. У масовій свідомості росіян відбувається прискорений поворот від «вестерністського романтизму» до «русофільського консерватизму» та шовінізму.

Логіка війни примушує російське керівництво до внутрішнього «консервативного реверсу», основними проявами якого є:

1. *Чистки в силових структурах* за звинуваченнями у некомпетентності чи нелояльності.
2. *Переведення ВПК на режим воєнного часу* та перманентної бойової готовності.
3. *Посилення контролю над великим бізнесом* аж до вибіркової націоналізації.
4. *Розробка ідеології «сильної народної держави»* у стилі пероністського (Аргентина) популізму.
5. *Реорганізація освіти* в традиціях радянської школи та перегляд гуманітарних підручників.
6. *Протиставлення традиційних цінностей* постмодерністському «декадансу» та культивування атлетизму й дисципліни (на кшталт руху ГПО).
7. *Посилення цензури* та «зачистка» медійного простору від незгодних.

Ці трансформації когерентні планам Китаю, де РФ постає в ролі залежного партнера. У період 2022-2025 років світ перебуває у «коридорі альтернатив», що пропонує два полярні варіанти майбутнього:

Варіант перший (оксидентальний): «Тріумф Заходу»

- *Витіснення Росії:* Повна моральна дискредитація та економічне виснаження РФ. За прогнозом Д. Фрідмана (STRATFOR), країна може повторити сценарій розпаду 1917 чи 1991 років з подальшим падінням військової потуги [107].

- *Десуверенізація:* Використання демократичних процедур для перепрограмування російської ідентичності за західними матрицями.

- *Ресурсне освоєння*: Американоцентрична світ-система інтегрує російські ресурси, потенційно посилюючи менеджерські функції України над частиною цього простору.
- *Стримування Китаю*: Розрахунок на те, що КНР не витримає економічного спаду і розпадеться на окремі регіони [107]. Як стверджує китайський опозиційний політолог **І. Фусянь**, в «економічному двигуні Китаю закінчується паливо» [109].
- *Результат*: Відновлення монополярності (*Pax Americana*) та новий імпульс для подальшого розвитку 500-річної капіталістичної світ-системи.

Варіант другий (орієнтальний): «Тріумф Сходу»

- *Мобілізація Росії*: Перехід до економічної автаркії та ідеології «імперської реконквісти». Відродження «довгої волі», про яку попереджав Отто фон Бісмарк, зазначаючи, що росіяни швидко з'єднуються, «як частинки ртуті» [147, с. 24–48].
- *Неоімперіалізм*: Укорінення ідей «російсько-християнського реваншу» та «духовної сили зі Сходу». Формування нового світопорядку в тісному зв'язку з китайським проєктом «спільноти єдиної долі» [145].
- *Зміщення акцентів BRICS*: Формування незалежної світ-економіки з витісненням доларового сегменту та переорієнтація більшості населення планети на євразійський центр.
- *Периферійність Заходу*: Обмеження англосаксонського впливу зоною Атлантики, перехід Океанії та Австралії до сфери впливу Пекіна.
- *Методи примусу в арсеналі КНР*: Як зазначає Бетані Аллен, Пекін використовує арсенал стратегій – від інфраструктурних угод в обмін на лояльність до «вакцинної дипломатії» та руйнування демократії в Гонконзі [72].
- *«Глобальна консервативна революція»*: Відродження традиційних цінностей (сім'я, авторитет, праця), що розглядається як кінець епохи постмодерну та початок епохи духовної самодисципліни [113, 197].

Глобальний безлад та перспективи нової багатополарності

Окреслені вище два «екстремальні» сценарії не вичерпують усього спектру ймовірних глобальних наслідків російсько-української війни. Ситуація додатково ускладнилася через військову операцію Ізраїлю в секторі Гази та різку антагонізацію мусульманського світу стосовно США.

Ймовірно, перебудова світопорядку піде третім, менш передбачуваним і більш небезпечним шляхом.

Цю тезу підтверджує Мохамед А. Ель-Еріан, президент Квінсколеджу Кембриджського університету. У статті «Зростаючий ризик глобального безладдя» він зазначає, що перехід до багатопolarity призведе не до альтернативного порядку під егідою Китаю, а до тривалої глобальної нестабільності. На тлі економічної фрагментації багатосторонні інститути не зміцнюються, а навпаки – послаблюються. Оскільки дедалі більше країн обирають стратегію «самострахування», створюючи альтернативи західним фінансовим та політичним структурам, роль Америки підринається, що прискорює загальносистемне зрушення в бік хаосу [96].

Нинішня ситуація посилюється виникненням нових зон високої напруги. Тут доречно згадати фельдмаршала Гельмута фон Мольтке, який констатував: війни можуть іти одним із трьох теоретичних шляхів, але зазвичай обирають четвертий – непередбачуваний [158, с. 21–23]. На тлі ескалації насильства максими І. Канта про «Вічний мир» здаються нереальною мрією. Хоча варто пам'ятати, що філософ сформулював їх саме під час запеклих європейських воєн кінця XVIII ст., вказуючи, що «вічний мир» може бути досягнутий або через договір, або на «всесвітньому цвинтарі людства» після винищувальної війни [117].

Російсько-українська війна стала тим Рубіконом, після якого світ змінився безповоротно. Події 2023–2024 років, зокрема «бунт Пригожина», корупційні скандали в Міноборони РФ та прорив ЗСУ на територію Курської і Белгородської областей, додали нових «гордієвих вузлів» у світову політику. Сформувалася ситуація виснажливого протистояння, де Захід уже не прагне повної дезінтеграції Росії, а намагається використати її як фактор у «Великій грі» проти Китаю для збереження свого панування. Про таку стратегію неодноразово нагадував Д. Трамп.

Водночас на Близькому Сході Ізраїль вв'язується у війну з проксі-силами Ірану (ХАМАС, Хезболла, хусити), створюючи складні дипломатичні головоломки для Вашингтона. Головними бенефіціарами цих конфліктів виступають США та Китай. Проте, якщо в арабо-ізраїльському питанні США втрачають простір для маневру, то Китай лише посилює контроль над Центральною Азією та Близьким Сходом, паралельно готуючи «освоєння» Тайваню.

Американський аналітик Раш Доші зауважує, що для команди з національної безпеки (особливо в адміністрації Трампа) одночасне управління конфліктами в Європі, на Близькому Сході та в Індотихоокеанському регіоні буде надскладним завданням [191]. Він підкреслює: ключ до успіху в цьому вирішальному десятилітті лежить не лише у зовнішній політиці, а й у відновленні внутрішньої конкурентоспроможності самих Сполучених Штатів.

Усі ці явища є елементами нової виснажливої «Холодної війни» (з постійним ризиком переростання в ядерну) [194]. Вона не призведе до появи нового «світового жандарма», а швидше сформує нову багатополярність, що ґрунтується не на міжнаціональній, а на *міжцивілізаційній основі*. Цю тезу ми детальніше розгорнемо у наступному підрозділі.

3.3. Ідея «вічного миру» і світ-системні виклики XXI століття

Тема «вічного миру», на перший погляд, може здатися зовсім недоречною за умов, коли світ охоплюють усе нові військові зіткнення та збройні конфлікти. Сьогодні І. Валлерстайн міг би цілком визначити ці події як прелюдію до чергової «тридцятирічної» світової війни. Проте саме стан війни багаторазово посилює прагнення людства проаналізувати причини повторення цих лих, щоб зрештою відшукати способи їх остаточного викорінення із суспільного життя. Тут недостатньо лише морального засудження – необхідні раціональний аналіз, системний підхід та політична воля. Ця проблематика була попередньо окреслена у нашій статті «The Eternal Peace» Concept as a Subject of World-System Analysis and Chinese Viewpoint» [181]. У цьому дослідженні вона отримує більш повний та фундаментальний розгляд.

Звертаючись до історії спроб припинення воєн та практичного встановлення тривалого міжнародного миру, ми насамперед звертаємо увагу на досвід світ-імперій. Вже в епоху ранніх цивілізацій виникали ідеї щодо створення світоустрою без воєн. Структура світ-імперії – це перша модель, що поставала перед політиками минулого.

Так, Олександр Македонський вбачав історичний сенс створення своєї безмежної імперії у встановленні міцного миру між народами, що її населяли. З цією метою, як свідчать історичні джерела, Олександр

влаштував грандіозне весілля, на якому тисячі македонян побралися з азійськими жінками [35]. Він розглядав свою абсолютну монархічну владу як гарантію проти спалахів спонтанного військового насильства на підконтрольних територіях. Можливо, аналогічний зміст у поняття абсолютної влади вкладали і творці деяких доелліністичних імперій. Однак завдяки давньогрецькій писемності та елліністичній історичній науці ми достовірно знаємо, що ідеї «вічного миру» у свідомості Іскандера (Олександра) дійсно існували.

Схожа ідея встановлення імперського світового порядку «без воєн» домінувала у свідомості іншого видатного античного полководця та реформатора – Юлія Цезаря. Ця ідея була ним радикально вдосконалена. Якщо Олександр вдавався до методів, що передували виникненню євгеніки (прагнучи шляхом масових шлюбів своїх воїнів з місцевим населенням вивести тип єдиного гібридного «екуменічного народу»), то Юлій Цезар обрав інший шлях. Він узяв за основу політико-правову систему Риму та застосував її в масштабах усієї імперії. Не єдність крові й не єдність божества (в імперії процвітало багатобожжя), а єдність права, громадянства, імперської мови та цінностей – ось що, на думку Цезаря, мало забезпечити внутрішню стабільність *Pax Romana*.

Отже, на прикладі двох близьких за культурою античних цивілізацій ми бачимо як мінімум два підходи до міцного миру:

- а) імперія, заснована на «єдності крові»;
- б) імперія, заснована на єдності громадянства.

Пізніше в «стратегіях умиротворення» з'являються нові риси. Це насамперед стосується імперії Чингізидів, яка за допомогою «шокової терапії», що поєднувала винищувальні війни з віротерпимістю та надійністю «імперських комунікацій», домоглася беззаперечної покори та «покірного миру» з боку численних народів Євразії.

Менш успішні спроби досягти «порядку і миру» продемонстрували європейські середньовічні імперії, такі як імперія Карла Великого або Священна Римська імперія німецької нації. Вони не зуміли запобігти тривалим збройним протистоянням (Столітня війна 1337–1453 рр., Тридцятирічна війна 1618-1648 рр. та ін.). Це можна пояснити тим, що у західноєвропейській історії зіткнулися дві моделі імперського світопорядку:

- а) «модель цезаризму» (імператор, який контролює все);
- б) модель теократії (верховенство глави церкви).

Політичні та релігійні мотиви будівництва імперії вступили у протиріччя. Папа розбудовував свою ойкумену на основі вірності феодальних правителів Святому Престолу. Імператор, навпаки, прагнув підкорити своїй волі всіх суб'єктів політичного життя, включно із самим Престолом.

Однак у середньовічній історії існували й монолітні теократичні імперії. Це насамперед ісламська теократична імперія, що пережила зміну трьох гегемонів:

- а) Омейядський халіфат (661–750 рр.);
- б) Аббасидський халіфат із переходом до Мамлюкського султанату (750–1516 рр.);
- в) Османська імперія (1517–1924 рр.).

Порядок і мир тут досягалися шляхом тотальної ісламізації всіх сфер суспільного життя. Головним інтегратором стала мова Корану (арабська). Саме тоді глобальний світ розділювався на «Дар аль-Іслам» (внутрішній благословенний світ ісламу) і «Дар аль-Харб» (зовнішній, «занепалий» світ війни та Ібліса).

Епоха Просвітництва привносить у XVIII століття думку про можливість припинення воєн іншим шляхом. Вона ґрунтувалася на ідеї історичного прогресу, принципах гуманізму, розвитку розуму та загальної цивілізованості. Власне, на цих ідеях і базувався проєкт «вічного миру». Хоча тут неявно була присутня думка про доцільність «освіченого імперіалізму» глобального охоплення. Ця ідея знайде продовження у робесп'єрівській концепції «світової революції» як тріумфу справедливості й розуму на всій планеті.

Однак найбільш розроблена теорія «загального миру» належить Іммануїлу Канту. Як і більшість філософів XVII-XVIII століть, Кант був упевнений, що рано чи пізно війни припиняться. У трактаті «До вічного миру» він стверджує, що до цього неминуче приведе природний еволюційний процес. Дія природи, подібно до «невидимої руки» ринку, закономірно підштовхує людство до миру через подолання розбіжностей, навіть всупереч волі людей. У звичайному перебігу подій прихована вища причина, спрямована на об'єктивну кінцеву мету людського роду [117].

Розуміння миротворчої волі природи за Кантом полягає в наступному:

1. Вона подбала про те, щоб люди могли жити в усіх куточках землі.
2. За допомогою війни вона розпорошила людей повсюди.

3. Через війну вона змушує людей вступати у відносини, засновані на порядку і законі.

Раціоналіст Кант вважав, що людство прийде до законного світопорядку за допомогою логіки та права. Навіть у найстрашнішому сні він не міг уявити, що після світової війни його батьківщина, прусський Кенігсберг, стане радянським Калінінградом, а після публікації його трактату вибухнуть дві катастрофічні світові війни.

Сучасник Канта – Наполеон – інакше бачив перспективи «вічного миру». Він пов'язував їх із потужним імперським «ядром» у Парижі. Бонапарт сподівався поєднати правову модель Римської імперії з досягненнями модерну – вірою в розум і науковий прогрес. Проте наполеонівський проєкт «Імперії Розуму» провалився. Прагматичні британці, які опанували світ-економіку, виграла цю гонку. Їхнє сходження було зумовлене успіхом світової торгової імперії з центром у лондонському Сіті. Драйвер прибутку підштовхував англосаксів до захоплення нових рубежів. Це було те, що через століття Олександр Хейг сформулював як: «є речі важливіші за мир» [130].

Ідея «вічного миру» зародилася не у британських прагматиків, а у німецьких ідеалістів. Це логічно: англосаксонський світ розглядав війну як елемент бізнесу та фактор зростання світ-економіки. Суть цього драйвера точно охарактеризував К. Маркс, цитуючи тезу про те, що за 300 відсотків прибутку капітал піде на будь-який злочин [89]. Отже, за Марксом, сама логіка капіталізму робить війну неминучою.

З погляду світ-системного аналізу роль світових воєн полягає в «реорганізації» світового порядку, що веде до модернізації світ-системи та зміни гегемона. Здавалося б, дійсність спростовує Канта, проте у ХХ столітті його ідеї отримали нове дихання у «концепції ноосфери» В. Вернадського. На його думку, розум людини та її організована воля є потужною геологічною силою [33]. Чи зможе ноосферне людство перейти до «вічного миру»? Це питання ставив Вернадський, очікуючи на перетворення світу через Розум.

Однак фактично розвиток концепції пішов шляхом радикальної ідеологізації. У ХХ столітті її зробили додатком до двох конкуруючих процесів: «транзиту до комунізму» (через жорсткі революції) та «транзиту до лібералізму» (через «оксамитові» революції). Кожна сторона стверджувала, що саме її шлях веде до остаточного миру. В. Ленін у роботі «Імперіалізм як найвища стадія капіталізму» наголошував, що лише після

перемоги світової соціалістичної революції мир буде гарантований [141, с. 119–124].

Ідеологічні аспекти проблеми миру та війни

Через сім років після завершення Другої світової війни Сталін у своїй промові на XIX з'їзді КПРС підкреслив, що саме «СРСР є виразником прагнень усіх народів до миру». Радянському Союзу відводилася «авангардно-революційна» роль у світовій історії та особливе месіанське завдання: «побудова світового комунізму». Існування старої капіталістичної формації пов'язувалося з неминучістю нових воєн. Отже, запобігання конфліктам вважалося можливим лише шляхом ліквідації імперіалізму. Тобто, як і раніше, актуально звучали слова «Інтернаціоналу»: «Це є наш останній і рішучий бій!». У своїй останній праці «Економічні проблеми соціалізму в СРСР» (1952) Сталін, обґрунтовуючи тезу про історичну зумовленість і неминучість загальної кризи та катастрофи світової капіталістичної системи, наголошував: доти, доки імперіалізм не зникне, загроза світової війни зберігатиметься. Звідси випливав висновок: «щоб виключити війни з історії, необхідно знищити їхню причину – імперіалізм».

Однак на XX (1956 р.) та XXI (1959 р.) з'їздах КПРС М. Хрущов переглянув сталінську теоретичну схему щодо фатальної неминучості світової війни за капіталізму. Він заявив про реальну можливість запобігти глобальному зіткненню завдяки поступовому зростанню переваги сил соціалізму та наступу «миролюбних сил» на мілітаризм. Це означало офіційну відмову від тези про неминучість Третьої світової війни.

Після усунення Хрущова Л. Брежнєв продемонстрував інший підхід: пріоритетним завданням він визначив об'єднання соціалістичного табору з національно-визвольною боротьбою народів Азії, Африки та Латинської Америки. Тобто політика розрядки та мирного співіснування була відсунута на другий план. У цьому контексті розрядка жодним чином не скасовувала законів класової боротьби, а розглядалася лише як сприятлива умова для будівництва комунізму, який мав поступово витіснити імперіалізм з історичної арени [13].

М. Горбачов у своєму «новому мисленні» залишив від брежнєвської епохи лише «розрядку», перекресливши тези про класову боротьбу та перемогу комунізму як стратегічну мету. Як наслідок, ідея встановлення нової комуністичної світ-системи та загального миру виявилася марною.

Усе завершилося капітуляцією СРСР. Пострадянська Росія часів Єльцина почала принизливо пристосовуватися до правил американоцентричної світ-системи на правах периферійного «бідного родича». В результаті не відбулося ні справжньої «розрядки», ні тріумфу «нового мислення». З 1991 до 2025 року людство охопив каскад воєн, найкривавішою з яких стала російсько-українська війна.

Прихильники теорії «демократичного транзиту», на відміну від соціалістів, стверджували, що ідилія «сердечного союзу» ліберальних держав настане лише після остаточного розпаду тоталітарних структур і глобального тріумфу демократичних цінностей. Окрім цих двох універсальних моделей, існували й проєкти «агресивного етноцентризму»: гітлерівська модель расового панування, італійський фашизм та японський мілітаризм. Інші моделі мали ексклюзивний характер (панісламізм, пантюркізм або концепція «третього світу»).

Проте домінуючим залишався ліберальний контекст. У нього вписується версія З. Бжезинського [79, с. 36–43] про американоцентричний «балансуючий» світовий порядок, теза Ф. Фукуями про «кінець історії» [108, с. 39–55] та модель А. Тоффлера [206, с. 432–456] про глобальну «інформаційну цивілізацію». Тоффлер розглядає це через призму «трьох хвиль». У період Другої (індустріальної) хвилі світ здавався стабільним, а війни та революції сприймалися як прикрі «аномалії» у раціональній міжнародній системі.

Це нагадувало класичну фізику XVIII–XIX ст.: у міжнародній політиці панувала теорія «балансу сил». Нації, подібно до ньютонівських більярдних куль, стикалися і створювали комбінації. Якщо одна держава посилювалася, інші створювали коаліцію для відновлення рівноваги. Західна ліберальна думка досі плекає ідею, що уряди за своєю природою раціональні та уникають ризиків.

Однак ці припущення більше не працюють. Хаотичні тенденції посилюються, на що вказує Б. Соуза Сантос [202]. З кінця 90-х років XX ст. дедалі частіше спалахують війни без очевидних зовнішніх загроз. Прикладом є війна за Фолклендські острови (1982) або сучасна агресія путінської Росії, розв'язана без об'єктивних зовнішньополітичних підстав. Сучасних лідерів часто збуджує «допінг» кризи. Яскраві приклади – трагедія в секторі Газа або американо-хуситська ракетна дуель.

Коли світ-система перебуває у стані революційної ломки, вона стає «далекою від рівноваги» і рухається нелінійно. Малий сигнал на вході

викликає колосальні наслідки на виході. Локальна атака ХАМАС спричинила хвилю глобального масштабу. Це підтверджує «правило біфуркації»: у глобалізованому світі будь-яка «мікрівійна» може розростися, як снігова куля. Російська «спецоперація» перетворилася на глобальне зіткнення західного альянсу з авторитарними режимами Євразії. При цьому пряма кореляція між причиною та масштабом руйнувань зникає: ірано-іракська війна (1980–1988) забрала 600 000 життів, але закінчилася раптовим патом.

Світова система набуває властивостей «дисипативних систем», описаних І. Пригожиним. Усі її елементи перебувають у стані постійних флуктуацій. Система стає вразливою до будь-яких впливів: цін на нафту, вибухів фанатизму чи зміни балансу озброєнь. Процеси, що раніше ігнорувалися, починають жити власним життям (наприклад, заколот ПВК «Вагнер»). Локальні «етнічні вендети» переростають у великі війни. У момент критичної флуктуації система втрачає раціональність і стає непередбачуваною. Саме у таку фазу вступає світ ХХІ століття.

Деякі консерватори, як Хедлі Булл [76], відмовляються це бачити, стверджуючи, що система суверенних держав залишається основою порядку. Натомість Е. Тоффлер попереджає: попереду не «акуратний світовий порядок», а нова незнайома цивілізація з іншими типами ведення війни та іншими формами міжнародного миру [207].

Тема світу і миру: від «Третьої хвилі» до «Спільноти єдиної долі»

Третя (інформаційна) хвиля, що набирає сили, активізує весь світ і особливо Азійсько-Тихоокеанський регіон. Вона породжує торговельну та стратегічну напруженість, але водночас відкриває мільярдам людей шлях до подолання злиднів. Вибухоподібне зростання світового населення не призвело, з погляду А. Тоффлера, до продовольчого колапсу. Попри похмурі прогнози, кількість продовольства на душу населення у світі зростає, а чисельність людей, що страждають від хронічного голоду, скорочується.

Завдяки технологіям Третьої хвилі – менш енергоємним і більш екологічним – людство може розпочати очищення планети від відходів, накопичених індустрією Другої хвилі. Праця, що раніше пригнічувала робітників епохи індустріалізму, має шанс перетворитися на інтелектуальне заняття, що приносить задоволення. Цифрова революція,

яка стала рушієм Третньої хвилі, відкриває можливості для освіти в глобальних масштабах.

Тоффлер зазначає: хоча з часів Хіросіми та Нагасакі було створено тисячі ядерних боєголовок, жодна з них досі не була використана. Протягом тривалого часу людство оберігав інстинкт виживання. Проте контури майбутнього розвіються як дим, якщо політичні еліти й надалі мислитимуть категоріями минулих світових воєн. Перспективи встановлення кантівського «вічного миру» прямо залежать від адекватності та тверезості мислення владних кіл. Це питання набуває особливої гостроти сьогодні, коли через ескалацію російсько-української війни світ опинився на межі ядерного Армагеддону.

Дещо остеронь західного мейнстріму стоїть модель С. Гантінгтона. Він закликав Захід відмовитися від повчального тону та перейти до рівноправних відносин з іншими цивілізаціями. Наприкінці минулого століття він стверджував: «Уникнути глобальної війни цивілізацій можна лише тоді, коли світові лідери визнають мультицивілізаційний характер глобальної політики і співпрацюватимуть для його підтримки» [127, 16].

Розвиваючи цю думку, Гантінгтон підкреслював, що виживання Заходу залежить від того, чи:

1. підтвердять американці свою західну ідентичність (відмовившись від глобальних претензій на користь традиційного сегменту світу в дусі «доктрини Монро»);
2. визнають жителі Заходу свою цивілізацію унікальною, а не універсальною;
3. об'єднуються країни Заходу для збереження власної ідентичності перед викликами незахідних суспільств [127].

Проте ці застереження не були враховані. Сьогодні ми перебуваємо в епіцентрі глобального зіткнення цивілізацій, що підсилюється протиборством двох світ-системних «ядер»: панівного (американоцентричного) та того, що прагне лідерства (китаєцентричного). Драматизм ситуації доповнює аналіз Н. Фергюсона щодо криз та конфліктів 2024 року [100].

Незважаючи на складність моменту, шанс на мирний перехід до нового світоустрою зберігається за умови дотримання трьох чинників:

- По-перше, якщо політики віддадуть пріоритет долі людства, а не передвиборчим рейтингам.

- По-друге, якщо вони виявлять мужність неухильно реалізовувати досягнуті домовленості.

- По-третє, якщо переможе «реальна політика» з єдиними для всіх економічними та моральними стандартами.

Це потребує нової етики та нової системи відносин. З. Бжезинський у праці «Стратегічне бачення» констатував втрату США ролі безперечного гегемона і закликав до глибокого реформування глобальної системи [80].

У межах цього дискурсу дедалі актуальнішою стає китайська ідея «спільноти єдиної долі» (*community with a shared future for mankind*). Вона передбачає право кожної нації на самостійний шлях розвитку без нав'язування чужих правил. Єдиною вимогою має бути суворе дотримання міжнародних норм і поєднання національного процвітання із загальнолюдським. Проте щирість цієї позиції Китаю залишається питанням часу.

Цей поворот в епоху «занепаду лібералізму» [221] передбачали автори світ-системного аналізу ще у 90-х роках. І. Валлерстайн розглядав події 1968 року («Червоний травень» у Парижі та «Празька весна») як «світову революцію», що мала виправити помилки минулих антикапіталістичних спроб. До таких помилок він відносив і прорахунки Інтернаціоналів, і досвід Комінтерну, і вади радянської та маоїстської систем. Усі ці сплески були асимільовані капіталістичною світ-системою, хоча Валлерстайн і пророкував її неминучий розпад.

Підкреслимо ще раз. У футурологічній частині свого аналізу Валлерстайн виділяв три варіанти глобального «апгрейду»:

1. **Неофеодалізм** як спосіб подолання системного хаосу.
2. **«Еко-фашизм»** із жорстким ієрархічним поділом на владну меншість та залежну більшість.
3. **Децентралізований егалітарний порядок**, заснований на принципах соціальної демократії та самоврядування (за прикладом Порту-Алегрі) [98, 103].

Сьогодні вимальовується **четвертий варіант**, якого Валлерстайн не міг передбачити повною мірою: китаєцентрична «Спільнота єдиної долі» на базі геоекономіки «Поясу та шляху». Китай формує свій оригінальний «Дао» — синтез соціалістичних традицій та модифікованих ринкових відносин. Згідно з доповіддю Сі Цзіньпіна на XX з'їзді КПК, цей шлях передбачає спільне процвітання та безпеку за умови збереження централізованого керівництва КПК [239, 231].

Концепція викликає неоднозначні реакції. США та Японія вбачають у ній спробу Китаю встановити домінування в Східній Азії та витіснити американський вплив за допомогою «м'якої сили» та економічної експансії. Критика загострилася через напруженість навколо Тайваню та підтримку Китаєм Росії. Стаття в *Foreign Affairs* прямо називає можливе вторгнення на Тайвань «геополітичною катастрофою першочергової ваги» для Вашингтона [97].

Натомість Росія активно підтримує китайську ініціативу, наголошуючи на її «позаблоковому» характері. Така позиція Москви зрозуміла: вона намагається стати партнером у новому світ-системному ядрі, оскільки сама не здатна запропонувати власний глобальний проєкт через слабкість економіки, яку намагається компенсувати військовою агресією.

Таким чином, до моделей Валлерстайна ми додаємо четверту – китайську. Вона є своєрідним гібридом авторитаризму («неофеодалізму») та «керованої децентралізації». Окрім цього, п'ятим чинником майбутніх змін може стати зростаюча роль Європи у світових процесах.

Суб'єктність Європи та поліцивілізаційна матриця майбутнього

Стало звичним вважати Європу «зоною американського впливу», проте світова громадська думка поступово змінюється. Європа дедалі виразніше демонструє суб'єктність та самостійність у глобальних справах. Нагадаємо, що одним із найвидатніших досягнень загальноєвропейської політичної історії був Вестфальський мир (1648). Тоді Європа не лише припинила криваву Тридцятирічну війну, а й створила матрицю міжнародних відносин на тривалу перспективу.

Основними компонентами цієї матриці є:

- по-перше, взаємне врахування інтересів усіх учасників процесу як незалежних та рівноправних суб'єктів;
- по-друге, політика стриманості та толерантності до різноманіття ідеологічних і релігійних поглядів;
- по-третє, переділ територій на основі раціонального аналізу та узгодження претензій суверенних держав. Це наочний урок для політиків XXI століття.

Ймовірно, після завершення епохи *Pax Americana* трон «глобального наглядча» залишиться порожнім. Після втрати домінування США між учасниками колишньої «антиамериканської фронди» неминуче виникнуть

протиріччя. Це може призвести не лише до конфліктного «поліцентричного світу», а й до моделі, описаної С. Гантінгтоном у книзі «Зіткнення цивілізацій».

Його візія майбутнього – це плюралізм не націй, а цивілізацій. Він доводив, що народи зі спільною цивілізаційною основою схильні до тіснішої співпраці. Такі спільноти можуть оформитися як імперії або інтеграційні структури на зразок Європейського Союзу. Стійкість таких об'єднань залежить від їхньої цивілізаційної ідентичності та відповідності інститутів соціокультурному фундаменту.

Таким чином, після епохи «царств, що воюють» може виникнути децентралізована «поліцивілізаційна спільнота», де кожна цивілізація матиме власне політичне оформлення:

- **Латиноамериканська цивілізація** – союз республік Південної та Центральної Америки з віссю Бразилія–Мексика.
- **Англосаксонська цивілізація** – альянс США, Великої Британії, Канади, Австралії та Нової Зеландії (прообраз якого вже бачимо в AUKUS).
- **Російсько-православна цивілізація** – неоімперський формат, що поєднує християнську ортодоксію та месіанство.
- **Китайська цивілізація** – освоєння синьсько-конфуціанського простору.
- **Японія** – країна-цивілізація на основі синтоїстських традицій.
- **Африканська цивілізація** – інтеграція на засадах ідей «негритюду».
- **Ісламська цивілізація** – стратегічний альянс Саудівської Аравії та Ірану.
- **Індійська цивілізація** – політична структура на засадах індуїзму та буддизму.

У цій системі найвигідніше становище може посісти **європейська континентальна цивілізація**. Вона вже має стійку модель, усвідомлює свої межі та не має територіальних амбіцій щодо інших. Європа може запропонувати світові унікальну модель балансу – Вестфальську систему в глобально-цивілізаційному форматі.

Підсумки дослідження: перспективи «вічного миру»

Повертаючись до питання, чи є ідея І. Канта про «вічний мир» нездійсненною утопією, зазначимо:

1. Російсько-українська війна в центрі Європи остаточно зруйнувала Ялтинсько-Потсдамський світопорядок, вимагаючи створення нової системи.

2. Війни неминучі, доки функціонує чинна світ-система як механізм безперервного накопичення капіталу «ядром» за рахунок «периферії».

3. Нова система має базуватися на рівноправній кооперації та принципі «від кожного за здібностями, кожному – за реальним внеском».

4. Гегемоністська стабільність можлива лише за умови, що гегемон виступатиме відповідальним «вартовим», націленим на справедливу організацію життя людства.

5. Мирне співіснування вимагає зникнення поділу на «привілейовані» та «маргінальні» зони, визнання мультикультурності світу та відмови від політики санкцій, втручання і маніпуляцій.

Інтенсифікація конфліктів, що відповідає параметрам «Тридцятирічної війни» Валлерстайна, веде людство до біфуркації: або самознищення, або встановлення раціонального миру. Валлерстайн покладає моральну відповідальність за цей вибір не лише на еліти, а й на «простих людей», хоча шлях до миру вимагає глибокої реорганізації влади та власності.

І. Валлерстайн: сценарії майбутнього.

У розділі проаналізовано геополітичні загрози пострадянського світу. Російсько-українська війна визначена як поштовх до глобальної зміни світ-системи. На основі сценаріїв школи Валлерстайна окреслено три (і один додатковий) варіанти майбутнього:

- **Електронний феодалізм** (ієрархія та контроль за допомогою ШІ, що простежується в амбіціях Китаю).

- **Екофашизм** (монополія еліт на ресурси планети під гаслами «права сильного»).

- **Децентралізована соціальна демократія** (модель Порту-Алегрі, що базується на пріоритеті самоврядування мас, а не еліт).

Ці загальновідомі у світ-системному дискурсі варіації історичного розвитку доповнені авторським висновком про додаткові ймовірні моделі світопорядку з урахуванням:

- а) китаєцентричної доктрини глобальної «спільноти єдиної долі»;

- б) євроцентричної моделі глобального «неовестфальського миру» ХХІ століття, де суб'єктами нового політичного простору і часу виступають політично оформлені цивілізації.

Наразі головним ризиком, що загострює небезпеку розв'язання нової світової війни, є поглиблення антагонізму між двома світ-системами: панівною (американоцентричною) та тією, що перебуває у стадії формування (китаєцентричною). Ця теза корелює з візією З. Бжезинського щодо зростання загрози глобального конфлікту через напруженість у відносинах між «Заходом» та «не-Заходом», де останній претендує на глобальний перерозподіл ресурсів та повну зміну стандартів міжнародного життя. Таким чином, і світ-системна методологія І. Валлерстайна, і світ-імперська версія З. Бжезинського з різних боків окреслюють спільну історичну тенденцію: поглиблення структурної кризи світ-системи, що загрожує світовою війною.

У цьому контексті російсько-українська війна визначається як «точка біфуркації», що провокує ланцюг локальних конфліктів і політичних трансформацій. Вони ведуть до граничної поляризації світу та розширення «кола насильства» від Центральної Європи до Близького Сходу та Південно-Східної Азії. Цей процес супроводжується сплеском масової дезінформації, маніпулюванням суспільною свідомістю та потужними пропагандистськими атаками протиборчих сторін. За великим рахунком, від результатів російсько-української війни залежить уся структура майбутнього світоустрою та характер нової світ-системи загалом.

Висновки до розділу 3

Проте це не знімає з порядку денного формулу І. Канта про «Вічний мир». Навіть за нинішніх суворих умов вона зберігає шанси на реалізацію. Першим кроком до побудови стабільного миру має стати приведення юридично оформленого світового порядку у відповідність до фактичних реалій, а також розробка правил міжнародних відносин згідно з новими нормативами.

У стратегічному плані історія потребує вирішення головного завдання – глибокої реконструкції існуючого світопорядку з кардинальним перепрограмуванням «генетичного коду» капіталістичної світ-економіки: від приватного накопичення до соціально орієнтованої кооперації заради загального блага.

Отже, перспектива стабільного миру залежить не лише від військово-політичної чи економічної потужності протиборчих сторін, а й від того, яка з них запропонує людству найбільш привабливу та справедливую модель світоустрою для повноцінного життя та розвитку кожної особистості.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Підсумовуючи основні результати монографічного дослідження отримані на основі застосування методології світ-системного аналізу із залученням широкого кола додаткових методологічних розробок та теоретичних джерел, зроблені наступні висновки:

Світові війни є одночасно і наслідками і чинниками фазових переходів світ-системи від одного якісного стану до іншого. Ланцюг світових війн є, по суті, серією «апгрейдів» світ-системи, які призводять до заміни старих форм організації глобального політичного простору на нові. За підсумками цього аналізу визначено основні підходи до досягнення міцного міжнародного миру, що передбачає занепад життєвого циклу існуючої світ-системи разом із епохою світових війн, що продукуються нею.

Це положення побудовано на основі теоретичної інтерпретації динаміки світ-системних перетворень в інтервалі XVI–XXI століть (історичний вік світ системи). Методологія світ-системного аналізу є високоефективним інструментом для розуміння сутності глобальних змін у першій чверті XXI століття та прогнозування можливих сценаріїв подальшого світового розвитку. Переваги цієї методології полягають, перш за все в тому, що вона долає крайнощі лінійно-стадіального детермінізму (Г. Гегель, К. Маркс, З. Бжезинський, Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма та ін.) з одного боку, і циклічно-цивілізаційної інтерпретації історії (О. Шпенглер, А. Тойнбі, А. Куїглі, Ф. Бегбі, У. Мак-Ніл, С. Хантінгтон та ін) – з іншого.

У систематизацію та впорядкування ключових категорій світ-системного аналізу, таких як «світ-система», «світ-економіка», «світ-імперія», «світ-системний гегемон», «центр-периферія»; внесене доповнення у вигляді субординації концептів «світ-система», «світова війна» та «світовий порядок», де світова війна є чинником зміни світового порядку, а світовий порядок є оформленням фазового переходу світ системи на новий рівень.

Історія людства, в контексті теорії світ-системного аналізу, є поступальним хвилеподібним рухом від множинних міні-систем (заснованих на принципах кровної спорідненості та натурального взаємообміну) до появи однієї універсальної світ системи, заснованої на принципі приватного інтересу та накопичення капіталу. Ця система, капіталістична, за своєю суттю, прагне до глобального охоплення і

поглинання. Визначальним фактором процесу генези, розвитку та занепаду цієї системи є світ-економіка. В ході еволюції світ-системи, всередині неї відбувається протиборство двох інтенцій: світ-економічної (ліберальної) і світ-імперської (військово-політичної, авторитарної). Це можна простежити на прикладі зіткнення франкоцентричної світ-імперії та британоцентричної світ-економіки на початку XIX століття, або на прикладі зіткнення росієцентричної світ-імперії та американоцентричної світ-економіки в роки «Холодної» війни» (1946–1991 рр.).

Порівняльний аналіз основних етапів «фазового переходу» світ-системи показав, що в ході світ системної трансформації відбувалося: по-перше, зміна центрів економічної активності (південноєвропейський, – західноєвропейський континентальний, – британський острівний, – північноамериканський); по-друге, зміна політико-економічного гегемону (Венеція, – Нідерланди, – Великобританія, – Сполучені Штати Америки); по-третє, зміна співвідношення «центр – напівпериферія – периферія». Всі ці трансформації пов'язані з серією світових війн, масштаб яких різко виділяється на тлі пересічних війн.

Безсумнівно, новацією даного дослідження є розробка критеріїв світової війни, а саме:

а) *Загальна кількість прямих та непрямих учасників військового зіткнення.* Кількість держав суб'єктів світової війни значно перевищує кількість суб'єктів пересічних війн

б) *Геополітичний масштаб війни.* Театр бойових дій у світових війнах охоплює простори, які набагато перевершують театри бойових дій пересічних війн.

в) *Негарантованість підсумків світової війни* (внаслідок «поліакторності» та відносної рівності протиборчих сил.

г) *Обов'язкове ухвалення міжнародних політико-правових документів*, що фіксують встановлення нового післявоєнного світового порядку.

Визначені критерії є ключовими для розробки хроноскопії (історико-компаративного огляду) світових війн як екстремальних факторів фазового переходу світ-системи. В якості робочої гіпотези в науковий обіг було введено положення І. Валлерстайна про світові умовно «тридцятирічні» війни як фази апгрейду світ-системи та «технології» зміни глобального гегемона і світового порядку. До таких війн відносяться: Тридцятирічна (1618–1648 рр.); Наполеонівські війни (1803–1815 рр.); Перша світова

війна (1914–1918 рр.). Друга світова (1939–1945 рр.) та «Холодна» світова війна (1946–1991 рр.). Причому наслідком кожної з розглянутих світових воєн була зміна світопорядку, зміна гегемона, та наступна фаза трансформації світ-системи.

Концепт «зміна світопорядків», який раніше тлумачився як загальнополітичне або пропагандистське явище, у нашому дослідженні розглядається як процес, що безпосередньо пов'язаний із світовими війнами. Кожна з них призводить до встановлення нового світового порядку, закріпленого у відповідних міжнародних документах, що супроводжується глибоким реструктуруванням політичного простору, зміною чи зміцненням позицій гегемона та коригуванням співвідношення «центр - периферія».

Так після закінчення Тридцятирічної війни (1618–1648 рр.) був встановлений Вестфальський світопорядок, який істотно змінив європейський політичний простір, послабив позиції «Священної Римської імперії германської нації» і породив нову більш децентралізовану політичну структуру – національні держави. Це зумовило підйом національних революцій у Нідерландах, а потім в Англії, що призвело до формування спочатку голландоцентричного, а потім британоцентричного ядра світ-системи.

Паризько-Віденський світопорядок встановлений після остаточної поразки Наполеона у світовій війні 1803–1815 рр. призвів не тільки до реструктурування політичного простору Європи, але й охопив набагато більших територій (Близький Схід Росія, Американський континент, тощо). Боротьба двох гегемонів, один з яких уособлював світ-економіку (Англія), а інший, – світ-імперію (Франція), закінчився перемогою британоцентричного порядку. Остаточно розпалася Священна Римська імперія германської нації, остаточно була розділена Польща, а Росія стала претендувати на роль мир-імперії у її протиборстві з Англією.

Наступний, Версальський, світопорядок, який утворився після поразки Німеччини в ході Першої світової війни (1914–1918 рр.), знову кардинально змінює політичний простір, ще більше розширюючи діапазон свого впливу. Обрушилися всі імперії, які були або прямими супротивниками Великобританії (Австро-Угорська, Німецька, Османська), або її потенційними конкурентами (Російська імперія). Великобританія та її імперія остаточно набуває статусу гегемона, центру світ-економіки та світ-системи. Спроби другого Рейху перехопити пальму першості та стати

новим центром світ-системи закінчилися повним крахом. Таким же крахом закінчилися спроби Російської світ-імперії не лише розширити свій політичний простір, але за умови захоплення Константинополю стати духовним лідером всього православ'я.

Ялтинсько-Потсдамський мирний договір та сформований на його основі новий світопорядок уклали підсумки другої світової війни (1939–1945 рр.) відповідно до яких світ-система знову набула глибоких структурних змін і знов радикально змінився політичний простір. По-перше, знову зазнали краху наміри німецької (нацистської) світ-імперії стати центром світ-системи ще й змінивши саму світ-систему в тоталітарному дусі. Ліберально-капіталістична світ-система вціліла, але центр її перемістився з Великобританії до США. По-друге, післявоєнний політичний простір було поділено на дві частини, одну з яких становила американоцентрична капіталістична світ-економіка, а іншу частину становила росіє-центрична світ-імперія, що прагнула сформувати соціалістичну контрсистему (антисистему). По-третє, зазнала децентралізації та впала остання з імперій – британська імперія, показавши всьому світу, що вже не може бути гегемоном і центром світ-системи. По-чверте, після розгрому далекосхідної (Японської) імперії в цьому регіоні виникла нова тоталітарна світ-імперія (КНР), яка зайняла особливе геополітичне положення і почала свою стратегічну гру в антизахідному сегменті світу. По-п'яте, замість британоцентричної Ліги Націй, що дискредитувала себе в довоєнну добу, була створена нова структура координації глобальної політики, ООН. Її засновниками стали США та СРСР. Проте ця організація, вже на початку, несла в собі відбиток світ-системного розколу.

Наступний світопорядок, що виник в результаті сорокарічної Холодної світової війни (яка мала «гібридний характер, поєднуючи методи військових акцій та підливних операцій з широким застосуванням дезінформації та методів маніпулювання суспільною свідомістю) вмістив глибокі внутрішні протиріччя. Фактично було ліквідовано контрсистему в особі СРСР та групи східноєвропейських сателітів, але, за документами, продовжував існувати старий Ялтинсько-Потсдамський світопорядок. Це дало можливість пострадянській Росії заявити про свої права на встановлення свого суверенітету над колишніми радянськими територіями. В результаті цього Росія не зупинилася навіть перед застосуванням військової агресії. Цю ситуацію максимально використовує Китай, якій

прагне остаточно зруйнувати нинішній світопорядок, що втратив свою актуальність, і створити новий світопорядок, що забезпечує встановлення китайської світ-системної гегемонії та формування нового ядра нової китаєцентричної світ-системи.

Відповідно, Російсько-Українська війна є наслідком двозначності (і невизначеності) пострадянського світопорядку і, одночасно, тригером гостроконфліктного формування нового світопорядку, який, нарешті, має бути закріпленим у відповідних міжнародних документах. Не будучи світовою війною, ця війна призвела до згрупування великих протиборчих сил, що складаються з безлічі явних та прихованих учасників (умовно поділених на Західну та Незахідну сукупність країн). Світ-системний аналіз Російсько-Української війни і пов'язаних з нею військово-політичних конфліктів (Близький Схід, Тайвань, тощо) при безпрецедентній ескалації гонки озброєнь з особливою ультимативністю ставить питання про можливість (чи принципову неможливість) встановлення стабільного миру.

На базі загального прогнозу основних варіантів подальшої трансформації світ-системи (школа І. Валлерстайна), систематизовано способи виходу з сучасного світ-системного агону, обтяженого російсько-українською війною.

Припущення школи І. Валлерстайна про варіабельність світ-системних перетворень доповнено новими положеннями, це:

а) «технотронний неофеодалізм» (з його жорстким субординаційним розподілом соціальних ролей за їх функціональними особливостями);

б) «еко-фашизм» (з його відвертим поділом на «еліту», що монополює розпоряджання природними ресурсами та натовп «плебсу», життя, потреби та думки якого перебувають під жорстким і тотальним контролем «верхів»;

в) соціальна (відверто антиліберальна) демократія (з переважанням місцевого самоврядування).

г) можливість встановлення «неовестфальського» світового порядку та інституціонально оформленої поліцивілізаційності.

Причому встановлення кожного з цих світопорядків навряд чи відбудеться мирним шляхом, і це – найбільш важка проблема найближчих десятиліть.

Зберігається ймовірність втілення класичної формули І. Канта про «вічний мир», але за однієї головної умови: повної ліквідації або

фундаментальної реструктуризації існуючої світ-системи, що позбавить її властивостей генератора та реципієнта світових війн.

Таким чином за результатами досліджень доведено, що світові війни знаходяться в структурно-функціональному взаємозв'язку з процесом життєдіяльності світ-системи; що ціле століття (з середини XX до середини XXI ст.) охоплене запеклою боротьбою світ-системи проти контр-системи в особі її гегемонів: спочатку США проти СРСР, а в даний час, США проти КНР; що Російсько-Українська війна стала біфуркаційною точкою цієї боротьби; що встановлення стабільного і тривалого миру безпосередньо залежить від можливостей тотального переформатування всієї світ-системи, і, насамперед, деконструкції її приватнокапіталістичних основ.

Проте все це не знімає з порядку денного формулу І. Канта про «Вічний мир». Вона, навіть за нинішніх суворих умов, має достатні шанси для реалізації.

Першим кроком в напрямі побудови стійкого миру має стати приведення у відповідність фактично сформованого світового порядку з його політико-правовим оформленням, розробка правил та стандартів міжнародних відносин відповідно до цих нових нормативів.

Але в стратегічному плані потрібно вирішення головного завдання історії – глибокої реконструкції існуючого світопорядку при кардинальному перепрограмуванні «генетичного коду» капіталістичної світ-економіки від приватнопідприємницького накопичення до соціально орієнтованої кооперації задля загального блага.

Результати дослідження можуть бути застосовані фахівцями в галузі політичних наук, теорії міжнародних відносин, проблематики глобальної та національної безпеки. Вони можуть зацікавити представників різних гілок та рівнів влади, дипломатичних працівників, функціонерів політичних партій, громадських діячів, офіцерів Збройних сил України та органів державної безпеки, представників засобів масової інформації. Проблема світових війн як чинника світ-системних трансформацій органічно входить у проблематику дисциплін політологічного циклу, що викладаються у закладах вищої освіти України. Такі предмети, як «Політологія», «Політична глобалістика», «Філософія політики», «Теорія міжнародних відносин», «Світова політика Нового та Новітнього часу», «Загальна теорія політики», «Порівняльний аналіз політичних систем», «Сучасна зарубіжна політологія», «Політична культура та ідеологія»,

«Міжнародні відносини: теорія та сучасність», «Політичні комунікації», «Політична конфліктологія», «Політичне прогнозування», «Політика євроінтеграції», «Етнополітологія», та ін., цілком можуть включити до свого контексту результати даного дослідження. На цій теоретичній основі можуть розроблятися відповідні методичні рекомендації та навчальні посібники. Все це сприяє підвищенню якості української політичної теорії та удосконаленню методологічної бази практичної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптація України до переходу світ-системи від одно- до багатополюсності: аналітична доповідь / ред. М. Михальченко. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 120 с.
2. Андрущенко М. О. Бродель vs Валлерстайн: до питання про темпоральний вимір політики. Гілея: Науковий вісник. 2010. Вип. 37. С. 137–149.
3. Барбюс А. Вогонь. Оповідання / пер. з фр. М. Терещенко. – Київ : Дніпро, 1969. – 348 с.
4. Бондар В. Філософія війни. Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя. Україна.
URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/18513/2/Mig_nauk_conf_2016_Bondar_V-The_philosophy_of_war_38.pdf (дата звернення: 14.12.2024).
5. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. Т. 3 / пер. з фр. Г. Філіпчук. – Київ : Основи, 1998. – 631 с.
6. Вегеш І. Наполеон Бонапарт: штрихи до політичного портрету. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. 2004. Вип 1. С. 38–58.
7. Вишневецьки Д. «Холодна війна»: чого нас не навчила історія. kр.ua. 2023.
URL: <https://kп.ua/ua/politics/a663962-kholodna-vijna-chomu-nas-ne-navchila-istorija> (дата звернення: 12.2024).
8. Газін В. 11 листопада у всьому світі згадають про жертви першого тотального конфлікту. 2018.
URL: https://zn.ua/ukr/HISTORY/velika-viyna-chi-vsi-yiyi-uroki-vivchilo-lyudstvo-293590_.html (дата звернення: 14.12.2024).
9. Геракліт. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. ред.) та ін. – Київ : Абрис, 2002. – 742 с.
10. Гурбич О. С. Теоретичні засади світ-системного аналізу. 2010.
URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/download/3201/2775> (дата звернення: 15.12.2024).
11. Голос Америки. Реакція на перший виступ Байдена перед Конгресом. 2020.
URL: <https://www.golosameriki.com/a/biden-sotu-reaction/5873321.html> (дата звернення: 15.12.2024).
12. Данилевський М. Я. Енциклопедія історії України: Т. 2. – Київ : Наукова думка, 2004. – 688 с.
URL: http://www.history.org.ua/?termin=Danylevsky_M (дата звернення: 15.12.2024).

13. Еволюція доктринних засад зарубіжної політики СРСР. КНУ ім. Т. Г. Шевченка. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/10.htm> (дата звернення: 15.12.2024).
14. Калінін В. Ю. Дисциплінарна приналежність світ-системного аналізу: до питання визначення. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2016. Вип. 1/2(29/30). С. 11–14.
15. Карелін С. Два іноземні приклади ефективного самоврядування та українські реалії. «Європейська Правда». 2015. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2015/06/9/7034633/> (дата звернення: 15.12.2024).
16. Кіссінджер Г. Світовий порядок / пер. з англ. Н. Коваль. – Київ : Наш формат, 2017. – 320 с.
17. Клаузевіц К. Природа війни / пер. з нім. — Харків : Vivat, 2018. – 416 с.
18. Климовський С. Иммануїл Валлерстайн – інший погляд на історію. Журнал «Вперед». 20.03.2009. URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/03/20/klymovsky-wallerstein/> (дата звернення: 15.12.2024).
19. Ковтун О. Світовий порядок у фокусі світ-системного аналізу. Institute of Democracy and Development. 2021. URL: <https://institutedd.org/blog/posts/svitovii-poryadok-u-fokusi-svit-sistemnogo-analizu> (дата звернення: 15.12.2024).
20. Козаков В. С. Теорія світ-системного аналізу Иммануїла Валлерстайна: проблема ідентифікації системних та позасистемних соціальних конфліктів. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2011. Вип. 12. С. 20–23.
21. Коппель О. Світ-системний аналіз. Політична енциклопедія / ред. Ю. Левенець. – Київ : Парламентське видавництво, 2011. – 808 с.
22. Коцюрубенко Г. М., Музиченко Г. В. Потенціал міжнародної співпраці у забезпеченні зменшення соціальної нерівності в Україні (Україно-китайський кейс). Китаєзнавчі дослідження. 2022. (3). С. 84–95.
23. Коч С. В. Від периферії до центру: амбівалентність європейського прикордоння. Міжнародні та політичні дослідження. 2022. Вип. 35. С. 39–54.
24. Крисенко О. В. Порубіжжя Центрально-Східної Європи у світ-системній перспективі. Вісник Харківського національного університету імені Каразіна «Питання політології». 2006. Вип 737. С. 183–190.
25. Кройтор А., Кольцов М. Виклики демократизації України у процесі європейської інтеграції під час російсько-української війни. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2022. № 39. С. 170–176. URL: http://www.apfs.nuoua.od.ua/archive/39_2022/29.pdf.

26. Марк Аврелій. Роздумування / пер. з грецької О. Омецінський. – Нью-Йорк : Науково-Дослідне Товариство Української термінології, 1986. – 149 с.
27. Милосердна І. М., Краснопольська Т. М. Інтереси США в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні: кінець XX – початок XXI століття. Актуальні проблеми політики. 2021. Вип. 68. С. 106–113.
28. Музиченко Г. В. Співпраця влади і громадянського суспільства як умова подальшого демократичного розвитку. Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління. 2022. Вип. 3 (63). С. 83–88.
29. Муссоліні Беніто. Моє життя / пер. з італійської В. Чайковський. – Харків : Фоліо, 2017. – 252 с.
30. Неліпа Д. Системний аналіз в політології. Підручник. – Київ : Центр навчальної літератури, 2019. – 304 с.
31. Ніколаєв Є. Світ-системний аналіз І. Уоллерстайна як сучасний методологічний підхід до аналізу розвитку світового господарства. Людина і політика. 2002. Вип. 6. С. 121–132.
32. Ніцше Ф. Повне зібрання творів. Т. 1. Народження трагедії / пер. з нім. К. Котюк, О. Семотюк, О. Фешовець. – Львів : Астролябія, 2004. – 769 с.
33. Ноосфера. Encyclopedia of modern Ukraine, V. 23. – 2022.
URL: <https://esu.com.ua/article-74036> (дата звернення: 15.12.2024).
34. Панафідін І. Філософська ідея миру: становлення та еволюція. Збірка наук. праць «Актуальні проблеми духовності». Вип. 12. – Кривий Ріг : Криворізький державний педагогічний університет. – С. 345–355.
35. Плутарх. Порівняльні життєписи / пер. з давньогрец. Й. Кобів, Ю. Цимбалюк. – Київ : Дніпро, 1991. – 440 с.
36. Політична наука в Україні. 211–216: у 2 т. Т. 1. Політична наука: західні тренди розвитку і українська специфіка. – Київ : Парламентське видавництво, 2016. – 656 с.
37. Польовий М. А., Тарасюк В. О. Теоретичні засади моделювання публічно-політичних процесів. Політичне життя. 2023. Вип. 3. С. 26–35.
38. Політологічний енциклопедичний словник / ред. М. П. Требіна. – Харків : Право, 2015. – 816 с.
39. Попков В. В. Національне та загальнолюдське: сучасне прочитання М. Бердяєва. Перспективи. 2019. Вип. 4. С. 104–113.
40. Попков В. В. Китай в контексті світ-системної теорії І. Валлерстайна. XIV Міжнародна наукова конференція «Китайська цивілізація: традиції та сучасність». – 2020. – С. 230–233.
41. Попков В. В. Світ-системна теорія Валлерстайна і доля системної альтернативи. Міжнародні та політичні дослідження. 2020. Вип. 33. С. 52–67.

42. Попков В. В. Смысловий аспект трансформації політичної реальності. Соціокультурні чинники трансформації політичної реальності у ХХІ столітті. – Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2020. – С. 33–63.
43. Попков В. В., Хамід Фуад. Війна як феномен світової історії. Філософсько-політичний аналіз. Міжнародні та політичні дослідження. 2024. Вип. 37. С. 109–118.
44. Порошенко П. А. Настав час виграти цю війну. Главком. 2023.
URL: <https://glavcom.ua/columns/poroshenko/nastav-chas-vihрати-tsju-vijnu-909096.html> (дата звернення: 15.12.2024).
45. Рубанов В. Системна сутність політичного аналізу. Політичний менеджмент. 2010. Вип. 4. С. 42–52.
46. Сапковський А. Гуситська трилогія. Кн. 3 / пер. з польської А. Поритка. – Київ : Клуб Сімейного Дозвілля, 2019. – 624 с.
47. Симоненко Р. Віденський конгрес / Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2003. – 688 с.
48. Системи міжнародних відносин.
URL: https://studies.in.ua/mvidn_seminar/500-sistemi-mzhnarodnih-vdnosin.html (дата звернення: 15.12.2024).
49. Сунь-Цзи. Мистецтво війни / пер. Г. Латника. – Київ : Арій (Антологія мудрості), 2014. – 128 с.
50. Ткаченко, В. М., Кремень, В. Г. Україна в контексті світ-системного аналізу. Україна в Європі: контекст міжнародних відносин. – К. : Фенікс, 2011. – С. 492–518.
51. Узун Ю. В. (НЕ)скромні обійми Китаю: чинники зростання геополітичної суб'єктності КНР та ознаки глобальної кризи світового порядку. Міжнародні та політичні дослідження. 2019. Вип. 32. С. 171–206.
52. Узун Ю. В. Територіальна політика держав ЄС цілі, інструменти, результати. Міжнародні та політичні дослідження. 2023. Вип. 36. С. 129–146.
53. Усатенко І. Антиліберальна революція 1968 року: погляд Валлерстайна. Електронне видання «Спільне». 19.03.2014.
URL: <https://commons.com.ua/ru/antiliberalna-revolutsiya-1968-roku-rogl/> (дата звернення: 15.12.2024).
54. Філософія глобальних проблем сучасності: навчальний посібник для студентів вищих технічних навчальних закладів / ред. А. Арістова. – Київ : НТУ, 2016. – 184 с.
55. Фісун О. А., Крисенко О. В. Глобальна історія в контексті сучасних теорій геоісторичних змін. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Питання політології. 2004. Вип. 643. С. 6–13.

56. Французькі просвітителі про філософію історії.
URL: http://ni.biz.ua/5/5_2/5_26235_frantsuzskie-prosvetiteli-o-filosofii-istorii.html (дата звернення: 15.12.2024).
57. Хуткий Д. О. Світ-система та світова система суспільств: порівняння теоретичних моделей. Наукові записки. Т. 70. Соціологічні науки. 2007.
URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/436a3d05-4b03-4fb8-9e7f-fc8a7fb864cc/content> (дата звернення: 15.12.2024).
58. Шевелева М. Наполеон та Наполеоніда: Як Бонапарт хотів Україну облаштувати.
URL: <https://uain.press/articles/napoleon-ta-napoleonida-yak-bonapart-hotiv-ukrayinu-oblashtuvati-1071989> (дата звернення: 15.12.2024).
59. Шелухін В. Україна в координатах світ-системи: між світ-економікою та світ-імперією (зауваги щодо перспектив). Незалежний культурологічний часопис «І».
URL: https://www.jimagazine.lviv.ua/anons2013/Shelukhin_Ukraina_v_ko_ordinatah_svit-system.htm (дата звернення: 15.12.2024).
60. Шість відозв Наполеона. Центральний державний історичний архів України.
URL: https://cdiak.archives.gov.ua/v_Shist_vidozv_Napoleona.php (дата звернення: 15.12.2024).
61. Шкурат І. В. Глобальне суспільство як трансформаційна модель соціальної організації. Право та державне управління. 2019. Вип. 3 (36) Т. 2. С. 195–200.
62. Abdal A., Ferreira D. Deglobalization, Globalization, and the Pandemic1 Current Impasses of the Capitalist World-Economy. Journal of world-systems research. 2021.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1028/1512> (дата звернення: 15.12.2024).
63. Amin S. The Liberal Virus: Permanent War and the Americanization of the World. – London : Monthly Review Press, 2004. – 144 p.
64. Arnagas C., Manyica J., Bremmer I., Schaake M. What Global AI Governance Must Do. Project-Syndicate. 2023.
URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/ai-governance-un-advisory-body-five-principles-by-ian-bremmer-et-al-2023-12?utm> (дата звернення: 16.12.2024).
65. Arrighi G. The Long Twentieth Century. Money, Power, and the Origins of Our Times. – London : Verso, 1994. – 400 p.
66. Ashford E., Grieco K. How Ukraine Can Win Through Defense. A New Strategy Can Protect Kyiv and Stop Moscow From Winning. Foreign Affairs. 2024.
URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/how-ukraine-can-win-through-defense> (дата звернення: 16.12.2024).

67. Awass O. The New Shape of the Global Power-Field (GPF). After the Transformation of the Modern World-System Post-World War II (Part 2). Further Outlines in the Evolution of the Field and its Impact on the Global South. *Journal of World-Systems Research*. 2022. Vol. 28, Issue 1. P. 5–24.
68. Bartels L. M. *Democracy Erodes From the Top: Leaders, Citizens, and the Challenge of Populism in Europe*. – Princeton : Princeton University Press, 2023. – 280 p.
69. Beichman A. Who Won the Cold War? Liberal academic opinion has created the fiction that nobody won the cold war. Hoover Institution. 2001. URL: <https://www.hoover.org/research/who-won-cold-war> (дата звернення: 15.12.2024).
70. Berdyaev N. *Origin of Russian Communism*. – Michigan : University of Michigan Press, 1959. – 192 p.
71. Berdyaev N. *The Russian Revolution (Classic Reprint)*. – London : Forgotten Books, 2018. – 102 p.
72. Bethany A. *Beijing Rules. China's Quest for Global Influence*. – London : John Murray, 2023. – 400 p.
73. Bhandari A. Anti-Systemic Movements in the Attention Economy Engaging the Cultural Political Economy Approach. *Journal of world-systems research*. 2023. Vol. 29, Issue 1. URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1100/1582> (дата звернення: 16.12.2024).
74. Billé F., Humphrey C. *On the Edge: Life Along the Russia-China Border*. – US : Harvard University Press, 2021. – 400 p.
75. Bond P. Leaning on the BRICS as a Geopolitical Counterweight Leads Only to FauxPolyarchic, Subimperial “Spalling”. *Journal of world-systems research*. 2022. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/rmurray,+1124+Bond+commentary+layout+FINAL.pdf> (дата звернення: 16.12.2024).
76. Bortnick R. *Globalnye prichiny rossiysko-ukrainskoy voyny*. Ukrainian Institute of politics. URL: <https://uiamp.org/globalnye-prichiny-rossiysko-ukrainskoy-voyny> (дата звернення: 16.12.2024).
77. Brands H. The Age of Amorality. Can America Save the Liberal Order Through Illiberal Means. *Foreign affairs*. 2024. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/age-amorality-liberal-brands> (дата звернення: 16.12.2024).
78. Brendon P. *The Decline and Fall of the British Empire, 1781 – 1997*. – London : Random House, 2007. – 816 p.
79. Brzezinski Z. *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. – NY : Ingram Publisher Services, 2017. – 256 p.
80. Brzezinski Z. *Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power*. – NY : Basic Books, 2012. – 224 p.

81. Bull H. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. – London : Red Globe Press, 1995. – 329 p.
82. Doshi R. *The Trump Administration's China Challenge. Rebuilding American Strength Will Take Buy-In at Home and Abroad—and From Trump Himself*. Foreign affairs. 2024.
URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/trump-administrations-china-challenge> (дата звернення: 16.12.2024).
83. Calhoun C. Immanuel Wallerstein and the Genesis of World-Systems Analysis. *Journal of World-Systems Research*. 2023. Vol. 29, Issue 2. P. 257–285.
84. Chamberlain M. «Pax Britannica»? *British Foreign Policy, 1789–1914*. – London : Longman, 1988. – 224 p.
85. Chase-Dunn C., Smith J., Manning P., Grubačić A. Remembering Immanuel Wallerstein. *Journal of world-systems research*. 2020. Vol. 26, Issue 1.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/995/1472> (дата звернення: 16.12.2024).
86. Churchill W. *We will all go down fighting to the end*. – London : Penguin, 2010. – 144 p.
87. Commentators' Predictions Project Syndicate. 2023.
URL: <https://www.project-syndicate.org/onpoint/ps-commentators-predictions-for-2024-by-ps-editors-2023-12> (дата звернення: 16.12.2024).
88. Crouzet F. Outside the walls of Europe – the pax Britannica. *European Review*. 1999. Vol. 7, Issue 4. P. 447–453.
89. D'Amato P. A System of organized violence. *Socialistworker.org*. 2012.
URL: <https://socialistworker.org/2012/01/27/a-system-of-organized-violence> (дата звернення: 16.12.2024).
90. Demianyk G. What Is AUUKUS? Australia, UK and US Unveil Defence Alliance To Thwart China. *The Guardian*. 2022.
URL: https://www.huffingtonpost.co.uk/entry/auukus-national-security-defencesubmarinesnuclear_uk_614263b7e4b01f79194cb179 (дата звернення: 16.12.2024).
91. Dimitrov M. K. *Dictatorship and Information: Authoritarian Regime Resilience in Communist Europe and China*. – UK : Oxford University Press, 2023. – 496 p.
92. Duffy K., Harbath K. *Defending the Year of Democracy. What It Will Take to Protect 2024's 80-Plus Elections From Hostile Actors*. Foreign Affairs. 2024.
URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/defending-year-democracy?utm> (дата звернення: 16.12.2024).
93. Easterly J., Schwab S., Conley C. *Artificial Intelligence's Threat to Democracy. How to Safeguard U.S. Elections From AI-Powered Misinformation and Cyberattacks*. Foreign Affairs. 2024.

- URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/artificial-intelligences-threat-democracy?utm> (дата звернення: 16.12.2024).
94. Eaton N. *German Blood, Slavic Soil: How Nazi Königsberg Became Soviet Kaliningrad*. – NY : Cornell University Press, 2023. – 330 p.
95. Eddins C. Maroon Movements Against Empire. The Long Haitian Revolution, Sixteenth-Nineteenth Centuries. *Journal of world-systems research*. 2022. Vol. 28, Issue 2.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1108/1564>
(дата звернення: 16.12.2024).
96. El-Erian M. The Growing Risk of Global Disorder. *Foreign Affairs*. 2023.
URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/protecting-rules-based-western-international-order-by-mohamed-a-el-erian-2023-12>
(дата звернення: 16.12.2024).
97. Erickson A. S., Gabriel B., Collins G. B., Pottinger M. The Taiwan Catastrophe. What America – and the World – Would Lose If China Took the Island. *Foreign Affairs*. 2024.
URL: <https://www.andrewerickson.com/2024/02/the-taiwan-catastrophe-what-america-and-the-world-would-lose-if-china-took-the-island/>
(дата звернення: 16.12.2024).
98. Ezcurdia J., Anderson J. Reflections on Walden Bello. The Persecution of the Global Left Vis-À-Vis Intercommunal Solidarity During Hegemonic Crisis. *Journal of World-Systems Research*. 2023. Vol. 29, Issue 1.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1155/1593>
(дата звернення: 16.12.2024).
99. Fenelon J., Alford J. Envisioning Indigenous Models for Social and Ecological Change in the Anthropocene. *Journal of World-Systems Research*. 2020. Vol. 26, Issue 2. P. 193-211.
100. Ferguson N. The World in 2024: Crisis, Conflict and Consequences Intelligence.
URL: <https://www.intelligencesquared.com/events/the-world-in-2024-with-niall-ferguson-crisis-conflict-and-consequences/>
(дата звернення: 16.12.2024).
101. Fernández J. G. Immanuel Wallerstein's Legacy in Southern Europe. Notes for Thinking Andalusia from World-Systems Theory. *Journal of World-Systems Research*. 2022. Vol. 28, Issue 2.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1134/1574/>
(дата звернення: 16.12.2024).
102. Fernández V. R., Moretti L., Ormaechea E. Divergent Convergence. Complementing Theoretical Approaches for Understanding the Rise of the Global South and the Challenges for “the Rest”. *Journal of World-Systems Research*. 2022. Vol. 28, Issue 1.
URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/1032-ArticleText-4310-1-10-20220326.pdf> (дата звернення 16.12.2024).

103. Fiedlschuster M. Globalization, EU Democracy Assistance and the World Social Forum. – London : Palgrave Macmillan, 2018. – 307 p.
104. Filippini M. Using Gramsci: A New Approach. – London : Pluto Press, 2017. – 174 p.
105. Fisher J. No World Order. Project-Syndicate. 2023.
URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/russia-ukraine-war-and-middle-east-chaos-symptoms-of-international-breakdown-by-joschka-fischer-2023-12> (дата звернення 16.12.2024).
106. Frank A. G., Gills B. K. The World System. Five hundred years or five thousand? – London : Routledge, 1993. – 308 p.
107. Fridman, D. The Next 100 Years: A Forecast of the Events of the 21st Century. – Anchor : Reprint edition, 2010. – 253 p.
108. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. – London : Penguin, 2012. – 448 p.
109. Fuxian Y. China's Economic Engine Is Running Out of Fuel. Project-Syndicate. 2023.
URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/flawed-demographic-and-growth-forecasts-guide-chinese-economic-policy-by-yi-fuxian-2023-12?utm> (дата звернення: 16.12.2024).
110. Graeber D. All Economies are Ultimately Human Economies. Journal of World-Systems Research. 2021. Vol. 27, Issue 1.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1043/1519>
(дата звернення: 17.12.2024).
111. Grell-Brisk M. Critical World-Systems Analysis. Thoughts on Organizing Against Antiracism Across Global-Local Boundaries. Journal of World-Systems Research. 2022.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1103/1565>
(дата звернення: 17.12.2024).
112. Grell-Brisk M. Introduction to the Symposium. Parasitism and the Logics of Anti-Indigeneity and Antiracism. Journal of World-Systems Research. 2023.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1179/1607>
(дата звернення: 16.12.2024).
113. Grof S., Laszlo E., Russell P. The Consciousness Revolution: A Transatlantic Dialogue. – NY : Element Books Ltd, 1999. – 164 p.
114. Grubačić A. Editorial Note. Ruling Abstractions and Unruly Spaces. Journal of World-Systems Research. 2022.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1143/1561>
(дата звернення: 17.12.2024).
115. Grubačić A., Murray R. Editorial Note. The Twilight of our Times? Journal of World-Systems Research. 2023.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1180/1577>
(дата звернення: 17.12.2024).

116. Gönen Z., Kurti Zh. Introduction to the Special Issue on Capitalist World-Economy in Crisis. Policing, Pacification, and Legitimacy. *Journal of World-Systems Research*. 2021.
URL: file:///C:/Users/user/Downloads/rmurray,+1054-Article+Text+PROOF.pdf (дата звернення: 17.12.2024).
117. Guyer P. Introduction to Kant's essay in Political Philosophy: The Essential Texts. – Oxford : Oxford University Press, 2005. – P. 1–2.
URL: <https://www2.hawaii.edu/~freeman/courses/phil320/21.%20Perpetual%20Peace.pdf> (дата звернення: 17.12.2024).
118. Haass R. A Year of War and Little Peace. Project-Syndicate. 2023.
URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/2023-year-of-war-few-bright-spots-by-richard-haass-2023-12?utm> (дата звернення: 17.12.2024).
119. Happymon J. How to Thwart China's Bid to Lead the Global South. America Should See India as a Bridge to the Rest of the World. *Foreign Affairs*. 2023. URL: <https://www.foreignaffairs.com/china/how-thwart-chinas-bid-lead-global-south?utm> (дата звернення: 17.12.2024).
120. Harrison W. M. Napoleon's Italian Campaign.
URL: https://www.worldhistory.org/Napoleon's_Italian_Campaign/ (дата звернення: 16.12.2024).
121. Haykel B. War Is What Hamas and Iran Want. Project-Syndicate. 2023.
URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/israel-gaza-war-plays-into-hamas-irans-hands-by-bernard-haykel-2023-12> (дата звернення: 17.12.2024).
122. Hitler Adolf. *Mein Kampf* / Engl. Transl. Murphy J. 1925.
URL: <https://greatwar.nl/books/meinkampf/meinkampf.pdf> (дата звернення: 16.12.2024).
123. Hopkins T., Wallerstein I., etc. Cyclical Rhythms and Secular Trends of the Capitalist World-Economy. *Review*. 1979. Vol. II, No. 4. P. 483-500.
124. Hornborg A. The World-System and the Earth System Struggles with the Society. Nature Binary in World-Systems Analysis and Ecological Marxism. *Journal of World-Systems Research*. 2020.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/989/1489> (дата звернення: 17.12.2024).
125. Horne J. The New World Order, Post-1918. *History Ireland*. 2018. Vol. 26, No. 6. P. 28–31.
URL: [підозріле посилання видалено] (дата звернення: 17.12.2024).
126. Huang Y. The Rise and Fall of the EAST: How Exams, Autocracy, Stability, and Technology Brought China Success, and Why They Might Lead to Its Decline. – Conntncicut : Yale University Press, 2023. – 440 p.
127. Huntington S. P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – NY : Simon and Schuster, 2007. – 368 p.
128. Huizinga J. *Homo ludens*. – NY : Angelico Press, 2016. – 232 p.

129. Jones S. England, Holland and the capitalist commercial revolution of the seventeenth century. *South African Journal of Economic History*. 1986. Vol. 1, Issue 1. P. 19–41.
130. Jones H. *Crucible of Power: A History of U.S. Foreign Relations Since 1897*. – NY : Rowman & Littlefield, 2008. – 621 p.
131. Kant I. *Perpetual peace. A Philosophica Essay* / transl. M. Campbell Smith. — London : George Allen & Unwin LTD. NY: The Macmillan Company, 1903. URL: <https://www.gutenberg.org/files/50922/50922-h/50922-h.htm> (дата звернення: 17.12.2024).
132. Khrucheva N. *The West Must Face Reality in Ukraine*. Project-Syndicate. 2023. URL: <https://www.projectsyndicate.org/commentary/western-calls-for-russias-total-defeat-in-ukraine-alienates-russians-strengthens-putin-by-nina-l-khrushcheva-2023-12?utm> (дата звернення: 17.12.2024).
133. Kondratiev N. *The Works of Nikolai D. Kondratiev*. – London : Pickering & Chatto Publishers, 2014. – 1419 p.
134. Krepinevich A. *The Big One: Preparing for a Long War With China*. Foreign Affairs. 2023. URL: <https://www.foreignaffairs.com/china/united-states-big-one-krepinevich> (дата звернення: 17.12.2024).
135. Kuromiya H. Stalin and his era. *Historical journal*. 2007. Vol. 50, N 3. P. 711–724.
136. Kurti Zh. *Starting a Dialogue: From Radical Criminology to Critical Resistance. An Interview with Tony Platt*. Journal of World-Systems Research. 2021. URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1051/1518> (дата звернення: 17.12.2024).
137. Kurz M. *How Capitalism Became a Threat to Democracy*. Project-Syndicate. 2024. URL: <https://www.project-syndicate.org/onpoint/how-capitalism-became-a-threat-to-democracy-by-mordecai-kurz-2024-03?utm> (дата звернення: 17.12.2024).
138. Lachmann R. *First-Class Passengers on a Sinking Ship: Elite Politics and the Decline of Great Powers*. – London : Verso Press, 2020. – 477 p.
139. Lampert E. *Nicolas Berdyaev and the new Middle Ages*. – NY : Leopold Classic Library, 2015. – 102 p.
140. Lenin V. *The Dictatorship Of The Proletariat*. – Progress Publishers, 1965. – С. 93–104.
141. Lenin V. *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*. – Newtown : Resistance Books, 1999. – 148 p.
142. Leonard M. *China's Game in Gaza. How Beijing Is Exploiting Israel's War to Win Over the Global South*. Foreign Affairs. 2024. URL: <https://www.foreignaffairs.com/china/chinas-game-gaza?utm> (дата звернення: 16.12.2024).

143. LePoire D. J. Insights from General Complexity Evolution for Our Current Situation. *Journal of World-Systems Research*. 2023.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1176/1581>
(дата звернення: 16.12.2024).
144. Lesaffer R. *The Congress of Vienna (1814-1815)*. Oxford Public International Law. 2024.
URL: <https://opil.ouplaw.com/page/477> (дата звернення: 16.12.2024).
145. Lewis M. B. Cycles and Transformation: China's State-Capitalism as Adaptive Strategy in the Age of Capitalist Governance. *Journal of World-Systems Research*. 2023. Vol. 29, Issue 2.
URL: file:///C:/Users/user/Downloads/Cycles_and_Transformation_Chinas_State-Capitalism.pdf (дата звернення: 16.12.2024).
146. Liana Fix L., Kimmage M. Trump's Threat to Europe. His First Term Tested the Transatlantic Relationship – but His Second Would Break It. *Foreign Affairs*. 2024.
URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/trumps-threat-europe?utm> (дата звернення: 16.12.2024).
147. Lord R. H. Bismarck and Russia in 1863. *The American Historical Review*. 2023. Vol. 29, No. 1. P. 24–48.
URL: [підозріле посилання видалено] (дата звернення: 16.12.2024).
148. Macron E. The Pillars of Green Wisdom. *Project-Syndicate*. 2023.
URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/main-priorities-for-global-climate-policy-by-emmanuel-macron-2023-12?utm>
(дата звернення: 17.12.2024).
149. Malloch-Brown M. Outlook for Multilateralism in 2024. *Project-Syndicate*. 2023. URL: <https://www.project-syndicate.org/magazine/multilateralism-un-development-bank-reform-opportunities-obstacles-by-mark-malloch-brown-2023-12?utm> (дата звернення: 16.12.2024).
150. Mann M. *On Wars*. – US : Yale University Press, 2023. – 616 p.
151. Marcus Aurelius. *Meditations*. – London : Penguin Classics, 2006. – 304 p.
152. Meyer J. W. Wallerstein: Personal Reflections. *Journal of World-Systems Research*. 2023. Vol. 29. P. 293-294.
153. Mill J. S., Bentham J. *Utilitarianism and Other Essays*. – London : Penguin Books, 1987. – 356 p.
154. Myloserdna I., Kravchuk O., Shoturma N., Grabina G., Vedenieiev V., Shtelmashenko A. The Information Revolution in the Post-Industrial Society: Dangers in Political Processes. *Postmodern Openings*. 2022. Vol. 13, Is. 4. P. 113–126.
URL: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/po/article/view/5398/404> (дата звернення: 17.12.2024).

155. Miniailo A. Don't Give Up on a Better Russia. An Opposition Activist in Moscow on How His Country Can Change. Foreign Affairs. 2023.
URL: <https://www.foreignaffairs.com/russian-federation/dont-give-better-russia?utm> (дата звернення: 17.12.2024).
156. Mitter R. The Real Roots of Xi Jinping Thought. Chinese Political Philosophers' Long Struggle With Modernity. Foreign affairs. 2024.
URL: <https://www.foreignaffairs.com/reviews/china-real-roots-xi-jinping-thought> (дата звернення: 17.12.2024).
157. Modelski G., Thompson W. R. Leading Sectors and World Powers: The Coevolution of Global Politics and Economics. – Columbia : University of South Carolina Press, 1996. – P. 65-69.
158. Moltke. On the Art of War: Selected Writings. – London : Random House Publishing Group, 1995. – 288 p.
159. Moore J. W. How to Read Capitalism in the Web of Life. Towards a World-Historical Materialism in the Web of Life. Journal of World-Systems Research. 2022.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1127/1558>
(дата звернення: 16.12.2024).
160. Mosley O. Essays on Fascism by Benito Mussolini. – London : Sanctuary Press Ltd, 2019. – 90 p.
161. Napoleon's Italian Campaign Definition / Harrison W. Mark. World History Encyclopedia.
URL: https://www.worldhistory.org/Napoleon's_Italian_Campaign/
(дата звернення: 17.12.2024).
162. Narinsky M. The Yalta-Potsdam System of International Relations and the Cold War. 2020. P. 1–30.
URL: <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-5275-4379-9-sample.pdf> (дата звернення: 16.12.2024).
163. Nye J. S. Soft Power. The Means to Success in World Politics. – NY : Public Affairs, 2004. – 206 p.
164. Nye, J. What caused Russia-Ukraine War. Project-syndicate.
URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/what-caused-russia-ukraine-war-by-joseph-s-nye-2022-10/> (дата звернення: 16.12.2024).
165. O'Toole, F. (2023). Disunited Kingdom. Will Nationalism Break Britain? Foreign Affairs. URL: <https://www.foreignaffairs.com/europe/disunited-kingdom-nationalism-break-britain-fintan-otoole?utm>
(дата звернення: 16.12.2024).
166. Palacio, A. (2023). The Rule of Law Under Fire. Three forces that are eroding a foundational principle of the post-1945 international order. Project-Syndicate.
URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/authoritarianism-theocracy-and-polarization-undermine-the-rule-of-law-by-ana-palacio-2023-12> (дата звернення: 17.12.2024).

167. Palliser, D. M. (1992). *The Age of Elizabeth: England under the later Tudors, 1547 – 1603*. London; New York: Longman. 516 p.
168. Parker, G. (2022). *The Dutch Revolt*. London: Penguin Books. 334 p.
169. Pascal, D. (2017). *The Thirty Years' War: The first modern war?*
URL: <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2017/05/23/thirty-years-war-first-modern-war/> (дата звернення: 17.12.2024).
170. Patton, S. (2019). *The Peace of Westphalia and its Effects on International Relations. Diplomacy and Foreign Policy. The Histories*, 10(1), Article 5.
URL: https://digitalcommons.lasalle.edu/the_histories/vol10/iss1/5
(дата звернення: 17.12.2024).
171. Pine, A. (2023). *The Field is Upon Us. Anti-Fascist Anthropology as Ethical Imperative*. *Journal of World-Systems Research*.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1178/1587>
(дата звернення: 16.12.2024).
172. Pistor, K. (2024). *Elon Musk and the Absolutist Revival*. *Project-Syndicate*.
URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/elon-musk-pay-package-modern-ceo-resembles-absolute-monarch-by-katharina-pistor-2024-02?utm> (дата звернення: 17.12.2024).
173. Plys, K. (2021). *Theorizing Capitalist Imperialism for an Anti-Imperialist Praxis. Towards a Rodneyan World-Systems Analysis*. *Journal of World-Systems Research*.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1022/1511>
(дата звернення: 16.12.2024).
174. Polanyi, K. (2001). *The Great Transformation*. Boston, Massachusetts: Beacon Press. 317 p.
175. Polovyi, M. (2023). *Threats of Wartime Restrictions to Post-War Democracy in Ukraine*. *Civil Review, Special Issue, IV*, 159–167.
176. Popkov, V. V., Azaiev, J. A. (2020). *Counter-systemic trends in the modern political history*. *European Political And Law Discourse*, 6, 123–129.
177. Popkov, V. V., Azaiev, J. A. (2022). *The War and the World-system Fate. Modern interpretation of Immanuel Wallerstein*. *Inter Polis. Міжнародні та політичні дослідження*, 35, 106–112.
178. Popkov, V. V., Fuad, H. (2022). *The war and the world order (rethinking I. Wallerstein)*. In *Збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції*. Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова. С. 12–15.
179. Popkov, V. V., Fuad, H. (2023). *The world-system dynamics and the realities of our time*. *Міжнародні та політичні дослідження*, 36, 177–187.
180. Popkov, V. V., Hamid, F. (2023). *Russian-Ukrainian war as a subject of world-system analysis*. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Політичні науки*, 113–118.

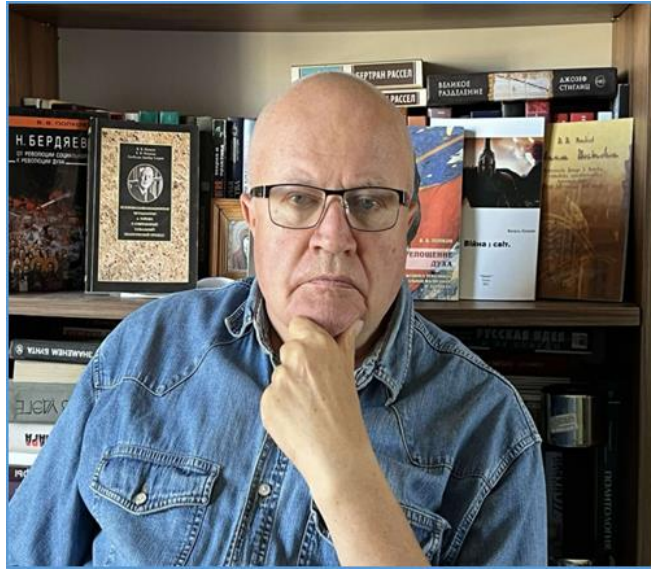
181. Popkov, V. V., Hamid, F. (2023). The «Eternal Peace» concept as a subject of world-system analysis and Chinese viewpoint. *Політичне життя*, 4, 149–155.
182. Popkov, V. V., Hamid, F. (2024). The Russian-Ukrainian War in the Context of XXI-st Century World-System Changes. Experience of I. Wallerstein's Methodology. *Міжнародні та політичні дослідження*, 38, 204–213.
183. Potiker, S. L. (2022). Introduction to the Special Issue. Anti-State and Anti-Systemic – Exilic Spaces and Societies in Movement in the WorldSystem. *Journal of World-Systems Research*.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1142/1562>
(дата звернення: 18.12.2024).
184. Potiker, S. L., Alimahomed-Wilson, J., Williams, D. (2022). Anarchist and Anarchistic Anti-Systemic Movements in World-Systems Perspective. A Qualitative Comparative Analysis of Non-State Spaces. *Journal of World-Systems Research*.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1097/1563>
(дата звернення: 18.12.2024).
185. Poznansky, M. (2024). The Ukraine-Taiwan Tradeoff. U.S. Support for Ukraine Diverts Weapons From Taiwan but Demonstrates Resolve to China. *Foreign Affairs*.
URL: <https://www.foreignaffairs.com/china/ukraine-taiwan-tradeoff?utm>
(дата звернення: 16.12.2024).
186. Prokopenko, A. (2024). Putin's Unsustainable Spending Spree. How the War in Ukraine Will Overheat the Russian Economy. *Foreign Affairs*.
URL: <https://www.foreignaffairs.com/russian-federation/putins-unsustainable-spending-spree?utm> (дата звернення: 18.12.2024).
187. PS Commentators' Predictions for 2024. Project-Syndicate.
URL: https://www.project-syndicate.org/onpoint/ps-commentators-predictions-for-2024-by-ps-editors-2023-12?utm_
(дата звернення: 18.12.2024).
188. Roach, S. (2023). The Myth of the Unprecedented. «Exceptional» crises have been the norm. Project-Syndicate.
URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/forecasters-policy-makers-must-accept-that-crises-are-the-norm-by-stephen-s-roach-2023-12?utm> (дата звернення: 16.12.2024).
189. Robinson, W. (2023). The Violent Crackup of the Post-WWII International Order. Notes on the Geopolitical Crisis and Global Capital. *Journal of World-Systems Research*.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1153/1589>
(дата звернення: 18.12.2024).

190. Rumer, E. (2023). How Putin's War Became Russia's War. The Country Will Struggle to Reckon With Its Crimes in Ukraine. Foreign affairs.
URL: <https://www.foreignaffairs.com/russian-federation/how-putins-war-became-russias-war> (дата звернення: 18.12.2024).
191. Rush, D. (2024). The Trump Administration's China Challenge Rebuilding American Strength. Foreign Affairs.
URL: https://www.foreignaffairs.com/united-states/trump-administrations-china-challenge?utm_ (дата звернення: 18.12.2024).
192. Sanders, B. (2024). A Revolution in American Foreign Policy. Replacing Greed, Militarism, and Hypocrisy With Solidarity, Diplomacy, and Human Rights. Foreign Affairs.
URL: https://www.foreignaffairs.com/united-states/revolution-american-foreign-policy-bernie-sanders?utm_ (дата звернення: 18.12.2024).
193. Saredidine, T. (2021). Middle Kingdom Enters Middle East. A World-Systems Analysis of Peripheralization along the Maritime Silk Road Initiative. Journal of World-Systems Research.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1027/1508>
(дата звернення: 19.12.2024).
194. Schroeder, P. (2023). The Real Russian Nuclear Threat. The West Is Worried About the Wrong Escalation Risks. Foreign Affairs.
URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/real-russian-nuclear-threat>
(дата звернення: 19.12.2024).
195. Schumpeter, J. A. (2024). Capitalism, Socialism and Democracy (2nd ed.). NY: Start Classics. 427 p.
196. Singh, S. (2023). Why Modi Can't Make India a Great Power. Government-Backed Intolerance Is Tearing the Country Apart. Foreign Affairs. URL: <https://www.foreignaffairs.com/india/why-modi-cant-make-india-great-power> (дата звернення: 16.12.2024).
197. Skylar, M. O. (2024). The Next Tripartite Pact? China, Russia, and North Korea's New Team Is Not Built to Last. Foreign affairs.
URL: <https://www.foreignaffairs.com/china/next-tripartite-pact?utm>
(дата звернення: 19.12.2024).
198. Slaughter, A.-M. (2008). The Idea That Is America. NY: Basic Books. 272 p.
199. Slaughter, A.-M. (2023). Renewal: From Crisis to Transformation in Our Lives, Work, and Politics. New Jersey. Princeton University Press. 224 p.
200. Soldatov, A., Borogan, I. (2023). The Rebirth of Russian Spycraft. How the Ukraine War Has Changed the Game for the Kremlin's Operatives – and Their Western Rivals. Foreign Affairs.
URL: <https://www.foreignaffairs.com/russian-federation/rebirth-russian-spycraft?utm> (дата звернення: 19.12.2024).

201. Sommer, J., Hargrove, A. (2020). Power and Politics in the World-System A Cross-National Analysis of Environmental Governance. *Journal of World-Systems Research*.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/998/1507>
(дата звернення: 16.12.2024).
202. Sousa Santos, B. (2022). Encountering Other Cultural Universes on the Brink of Chaos. *Journal of World-Systems Research*.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1141/1573>
(дата звернення: 19.12.2024).
203. Sousa Santos, B. (2023). The Silence of the Intellectuals. *Journal of World-Systems Research*.
URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/1177+de+Sousa+Santos+PDF.pdf>
(дата звернення: 16.12.2024).
204. Szelenyi, Zs. (2023). *Tainted Democracy: Viktor Orban and the Subversion of Hungary*. London: Hurst & Company. 352 p.
205. Taylor, K. M. (2023). What Will a 22nd-Century Toynbee Say About Ukraine? Among other things, he'll note a reified nationalism and a Russia embittered with its diminishing status. *WSJ*.
URL: <https://www.wsj.com/articles/what-will-a-22nd-century-toynbee-say-about-ukraine-nationhood-historian-war-civilization-russia-civil-society-france-11672660751> (дата звернення: 16.12.2024).
206. Toffler, A. (1981). *The Third Wave: The Classic Study of Tomorrow*. NY: Random House Publishing Group. 537 p.
207. Toffler, A., Toffler, H. (1995). *War and Anti-War: Making Sense of Today's Global Chaos*. NY: Grand Central Publishing. 370 p.
208. Tomuschat, Chr. (2004). The 1871 Peace Treaty between France and Germany and the 1919 Peace Treaty of Versailles.
URL: <https://www.researchgate.net/publication/291263310>
(дата звернення: 19.12.2024).
209. Torkunov, A. V., Wohlforth, W. C., Martynov, B. F. (2020). *History of International Relations and Russian Foreign Policy in the 20th Century (Vol. II)*. Cambridge Scholars Publishing.
URL: <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-5275-4379-9-sample.pdf> (дата звернення: 19.12.2024).
210. Tousignant, M. (2014). Europe: 100 years of war and transformation. *Washington Post*.
URL: https://www.washingtonpost.com/lifestyle/kidspost/europe-history-timeline-100-years/2022/02/19/be8a1b92-901c-11ec-a99e-2fbc37c65c5b_story.html (дата звернення: 19.12.2024).
211. Toynbee, A. J. (1957). *A Study of History*. Oxford: Oxford University Press. 863 p.

212. Turkowski, A., Zarycki, T. (2023). From Wallerstein to Rothschild. The Sudden Disappearance of the Polish School of Dependency Theory After 1989 as a Manifestation of Deeper Transformations in the Global Field of Social Science. *Journal of World-Systems Research*.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1135/1584>
(дата звернення: 19.12.2024).
213. Vaishnav, M. (2023). Is India's Rise Inevitable? The Roots of New Delhi's Dysfunction. *Foreign Affairs*.
URL: <https://www.foreignaffairs.com/reviews/indias-rise-inevitable>
(дата звернення: 19.12.2024).
214. Valiani, S. (2021). Onward To Liberation! – Samir Amin and the Study of World Historical Capitalism. *Journal of World-Systems Research*.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1014/1541>
(дата звернення: 19.12.2024).
215. Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System. Vol. 1: Capitalist Agricultural and the origins of the European World-Economy in the sixteenth Century*. NY: Academic Press. 440 p.
216. Wallerstein, I. (1980). *The Modern World-System. Vol.2: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750*. NY: Academic Press. 478 p.
217. Wallerstein, I. (1989). *The Modern World-System. Vol.3; The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840's*. San Diego: Academic Press. 483 p.
218. Wallerstein, I. (1992). The West, Capitalism, and the Modern World-System. *Review*, XV(4), 561–619.
219. Wallerstein, I. (1992). *Capitalist Civilization. Wei Lun Lecture Series II*. Beijing: University Bulletin. Supplement, 5-26.
220. Wallerstein, I. (1993). The Time-Space of World-Systems Analysis: A Philosophical Essay. *Historical Geography*, 23(1/2), 5–22.
221. Wallerstein, I. (1995). *After Liberalism*. NY: New Press. 288 p.
222. Wallerstein, I. (1996). The inter-state structure of the modern world-system. In S. Smith, K. Booth, M. Zalewski (Eds.), *International theory: positivism and beyond*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 87–107.
223. Wallerstein, I. (1996). Open the Social Sciences. *Historical Geography*, 50(1), 1–7.
224. Wallerstein, I. (1999). *The End of The World as We Know It. Social Science for the Twenty-First Century*. NY: Minnesota Press. 277 p.
225. Wallerstein, I. (2000). *The Essential Wallerstein*. NY: The New Press. 471 p.
226. Wallerstein, I. (2001). *Unthinking Social Science. The Limits of Nineteenth-Century Paradigms*. Temple University Press. 286 p.
227. Wallerstein, I. (2004). *World-System Analysis. An Introduction*. Durham and London: Duke University Press. 111 p.

228. Wallerstein, I. (2021). Remarks on Challenging Capitalist Modernity. *Journal of World-Systems Research*.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1044/1520>
(дата звернення: 19.12.2024).
229. Watling, J. (2024). The War in Ukraine Is Not a Stalemate. Last Year's Counteroffensive Failed – but the West Can Prevent a Russian Victory This Year. *Foreign Affairs*.
URL: https://www.foreignaffairs.com/ukraine/war-ukraine-not-stalemate?utm_ (дата звернення: 19.12.2024).
230. Wolf, M. (2023). *The Crisis of Democratic Capitalism*. London: Penguin Press. 496 p.
231. Xi stresses winning tough, protracted battle against corruption. (2024). *Xinhua*.
URL: <https://english.news.cn/20240108/a541f3c1a4b4434f813e1ef98eef568/c.html> (дата звернення: 19.12.2024).
232. Yepremyan, T. (2021). Napoleonic paradigm of European integration: theory and history. *La Revue Napoleonica*, 39(1), 35-53.
233. Zakaria, F. (2023). The Self-Doubting Superpower. America Shouldn't Give Up on the World It Made. *Foreign Affairs*.
URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/self-doubting-superpower-america-fareed-zakaria> (дата звернення: 19.12.2024).
234. Zara, T. (2023). *Against the World: Anti-Globalism and Mass Politics Between the World Wars*. NY: W. W. Norton & Company. 384 p.
235. Zelikow, Ph. (2023). The Atrophy of American Statecraft. How to Restore Capacity for an Age of Crisis. *Foreign Affairs*.
URL: https://www.foreignaffairs.com/united-states/atrophy-american-statecraft-zelikow?utm_medium (дата звернення: 16.12.2024).
236. Zreik, M. The westphalia peace and its impact on the modern European state.
URL: <https://media.neliti.com/media/publications/348773-the-westphalia-peace-and-its-impact-on-t-2457df08.pdf> (дата звернення: 16.12.2024).
237. Zhao, J. (2021). Investigating the Asymmetric Core/Periphery Structure of International Labor Time Flows. A New Network Approach to Studying the World-System. *Journal of World-Systems Research*.
URL: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/1006/1509>
(дата звернення: 19.12.2024).
238. Zygar, M. (2024). Russia's War on Woke. Putin Is Trying to Unite the Far Right and Undermine the West. *Foreign Affairs*.
URL: https://www.foreignaffairs.com/russian-federation/russias-war-woke?utm_ (дата звернення: 16.12.2024).
239. 20th CPC National Congress 2022.
URL: http://en.cppcc.gov.cn/2022-10/22/c_823413.htm
(дата звернення: 19.12.2024).

Попков Василь Васильович,
доктор філософських наук,
професор кафедри політології
ОНУ імені І. І. Мечникова

Хамід Фуад Халіль,
доктор філософії з політології

Наукове видання

Попков Василь Васильович

Хамід Фуад Халіль

**СВІТОВІ ВІЙНИ ТА ДОЛЯ СВІТ-СИСТЕМИ
РОЗВІДКИ З ПОЛІТИЧНОЇ ГЛОБАЛІСТИКИ**

МОНОГРАФІЯ

Електронне видання мережевого використання

За заг. ред. В. В. Попкова, доктора філософських наук,
професора кафедри політології ОНУ імені І. І. Мечникова.

В авторській редакції

Затв. авт. 04.02.2026.

Системні вимоги: операційна система сумісна з програмним
забезпеченням для читання файлів формату PDF.
Обсяг 1,8 МБ. Зам. № 3079.

Видавець і виготовлювач:

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
вул. Університетська, 12, м. Одеса, 65082, Україна
Тел.: (048) 723 28 39, e-mail: druk@onu.edu.ua